

КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

На правах рукопису

ПЯНКОВСЬКА ІРИНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 81'366.57: 811.161.2: 811.112.2

**СЛОВА КАТЕГОРІЇ СТАНУ В СТРУКТУРІ РЕЧЕНЬ
НІМЕЦЬКОЇ Й УКРАЇНСЬКОЇ МОВ**

Спеціальність 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник:
доктор філологічних наук, професор
Ожоган Василь Михайлович

Кіровоград – 2009

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. СТАТУС СЛІВ КАТЕГОРІЇ СТАНУ В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ	11
1.1. Критерії виокремлення частин мови	11
1.2. Взаємодія частин мови й лексико-семантичних розрядів слів	18
1.3. Підходи до визначення слів категорії стану	21
1.3.1. Історія вивчення слів категорії стану в слов'янському мовознавстві	22
1.3.2. Тенденція розвитку вчення про слова категорії стану в німецькій лінгвістиці	33
1.4. Предикативна функція слів категорії стану	42
1.4.1. Предикати стану як функціонально- семантичний тип предикатів	43
1.4.2. Межі предиката в реченні	45
1.5. Семантико-синтаксична валентність предикатів	49
1.6. Методика зіставлення слів категорії стану в німецькій та українській мовах	58
Висновки до розділу 1	63
РОЗДІЛ 2. СЕМАНТИЧНІ Й ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СЛІВ КАТЕГОРІЇ СТАНУ В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	65
2.1. Специфіка лексичного забарвлення слів категорії стану в німецькій та українській мовах	66
2.1.1. Семантичний потенціал предикатів стану	66
2.1.2. Походження слів категорії стану	70
2.1.3. Лексико-семантичні групи слів категорії стану	77

2.2. Граматичні особливості слів категорії стану в німецькій й українській мовах	84
2.2.1. Морфологічні особливості	86
2.2.2. Синтаксичні функції	91
2.2.3. Граматичні відмінності слів категорії стану від інших частин мови	98
2.3. Формально-синтаксичні типи речень зі словами категорії стану в німецькій та українській мовах	100
2.3.1. Облігаторна двокомпонентність німецького речення в порівнянні з українським	102
2.3.2. Структурні типи речень зі словами категорії стану в порівнюваних мовах	104
Висновки до розділу 2	113

РОЗДІЛ 3. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ТИПОЛОГІЯ РЕЧЕНЬ ЗІ СЛОВАМИ КАТЕГОРІЇ СТАНУ В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	116
3.1. Структурно-семантичні особливості речень зі словами категорії стану в німецькій та українській мовах	121
3.2. Семантико-синтаксичні відношення в реченнях зі словами категорії стану в німецькій та українській мовах	132
3.2.1. Семантико-синтаксична сполучуваність слів категорії стану	135
3.2.2. Індуктивність слів категорії стану	146
3.3. Валентний потенціал слів категорії стану в німецькій та українській мовах	150
3.3.1. Семантико-синтаксичні типи речень з авалентними й одновалентними предикатами стану	152

3.3.1.1. Суб'єкт стану як семантичний і морфологічний варіант суб'єктної синтаксеми при одновалентних предикатах стану	153
3.3.2. Семантико-синтаксичні типи конструкцій з дво- й тривалентними предикатами стану	159
3.4. Кореляція семантичної й формально-граматичної структури речення зі словами категорії стану в німецькій та українській мовах	167
Висновки до розділу 3	173
ВИСНОВКИ	177
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	182
СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ	206
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	207

ВСТУП

Стан як категорія наукового пізнання характеризує здатність рухомої матерії виявлятися в різних формах... За допомогою категорії стану виражають процес зміни й розвитку речей і явищ, який зводиться до зміни їхніх властивостей і відношень [190, с. 615].

У лінгвістичній літературі існують два діаметрально протилежні підходи у визначенні стану. Перший – формальний – розглядає стан предмета в широкому розумінні як будь-який “стан справ” в об’єктивній реальній дійсності, незалежно від його попереднього існування й подальшого розвитку. При цьому будь-які факти, процеси, події, дії, якості можна охарактеризувати як стан. Інший підхід – семантичний – розглядає значення стану лише в деяких розрядах слів, куди зазвичай включають предикативи, слова з модальним або емоційно-психологічним забарвленням. Найбільш вичерпно предикати стану досліджено в роботах В. В. Бабайцевої, Т. В. Булигіної, Л. М. Васильєва, І. Р. Вихованця, В. Д. Горяного, Л. Є. Маркосяна, О. І. Леути, Г. М. Чирви, В. Л. Чейфа, З. Вендлера [23; 39; 41; 46; 47; 67; 126; 130; 197; 219; 268]. Незважаючи на деякі розбіжності у визначенні кількості ознак, обов’язкових для виокремлення предикатів стану, ці лінгвісти визнають основними характеристиками темпоральність, статичність, співвіднесеність з індивідуальною, а не родовою ознакою, орієнтованість на суб’єкт.

Специфічними виявляються два основних аспекти, які відрізняють предикати стану від предикатів дії чи процесу, з одного боку, та предикатів більш статичних, з іншого. Це властивості суб’єкта стану, що характеризується відсутністю вольової активності (іноді говорять також про вольову пасивність), і тимчасові характеристики, а саме обмежена, хоча і невиразно, тривалість у часі. Таким чином, властивості суб’єкта відокремлюють стан від дій і процесів і зближують їх з ознаками.

Ядро предикатів стану становлять слова категорії стану. Зокрема, в “Енциклопедії української мови” категорію стану визначено як “незмінні

слова, які означають стан і вживаються у функції співвідносного з присудком головного члена односкладного речення” [189, с. 723].

У мовознавчій літературі вже давно триває дискусія щодо статусу й проблематики слів категорії стану, але й дотепер немає однозначної дефініції цього словесного угруповання [8; 39; 41; 66; 124; 130; 186; 207], так само не з’ясовано, чи виступають ці лексичні одиниці самостійною частиною мови [11; 25; 45; 50; 93; 105; 115; 151; 187; 188; 198], не визначена точна кількість лексико-семантичних груп слів категорії стану [46; 49; 61; 67; 96], чітко не встановлено синтаксичні та семантико-синтаксичні особливості слів категорії стану в текстах різного характеру [24; 75; 90; 103; 160].

Уперше питання про слова категорії стану порушив Л. В. Щерба у праці “О частях речи в русском языке” [207]. Оскільки ця група слів служить для вираження стану, він запропонував назвати їх “категорією стану”, акцентуючи увагу на невідмінюваності й уживанні зі зв’язкою як на основних формальних ознаках. Слова категорії стану були детально досліджені й описані як окрема частина мови В. В. Виноградовим [43]. Останнім часом слова категорії стану стали предметом більш активних лінгвістичних досліджень. Статус і функції слів категорії стану розглянуто у статті І. Р. Вихованця “Чи є слова категорії стану?” [49, с. 127-129], у посібнику Н. А. Каламової “Категория состояния в современном русском языке” [96], у дисертаційному дослідженні Л. Є. Маркосяна “Семантика и синтаксис предикатов состояния” [130] тощо.

Учення про слова категорії стану, вперше опрацьоване російськими граматистами на матеріалі рідної мови, вплинуло на подальший розвиток теорії граматики інших мов, зокрема в групі слов’янських мов – української, чеської, словацької і болгарської, і в групі германських мов – німецької й англійської. Особливості функціонування предикатів із семантикою стану в німецькій мові досліджено в працях В. Г. Адмоні, Й. Буші, Н. Г. Козинської, Г. І. Тираспольського, А. Л. Томашевської, Г. Хельбіга, Г. Штарке [6; 105; 185; 186; 236; 265] та ін.

Актуальність дисертаційної роботи зумовлена її спрямованістю на вивчення граматичної і лексичної семантики класу слів категорії стану, частиномовний статус яких у різних граматичних традиціях і дотепер залишається дискусійним. Застосування функціонально-граматичного й зіставно-типологічного підходів до аналізу слів категорії стану в структурі речень німецької й української мов дозволяє більш вичерпно охарактеризувати будову таких конструкцій на внутрішньомовних рівнях, визначити потенційні можливості встановлення семантико-синтаксичних відношень слів категорії стану з обов'язковими компонентами структури речень у міжмовному плані, а також виявити спільні й відмінні особливості лексико-граматичного розряду слів категорії стану в німецькій та українській мовах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складовою частиною наукової теми кафедри перекладу і загального мовознавства факультету іноземних мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка № 0105U001846 “Зіставна типологія граматичних одиниць” (тему затверджено вченою радою Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, протокол № 9 від 23 лютого 2004 р.).

Метою дисертаційної роботи є зіставлення генетичних, морфологічних і синтаксичних характеристик слів категорії стану в структурі речень німецької та української мов.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- уточнити частиномовний статус слів категорії стану в сучасному мовознавстві;
- виявити лексико-семантичні та граматичні особливості слів категорії стану в німецькій та українській мовах;
- розробити критерії визначення типологічних подібностей і розбіжностей формально-граматичної й семантико-синтаксичної організації

речень зі словами категорії стану в зіставлюваних мовах;

– проаналізувати структурні типи безособових речень із предикатами-словами категорії стану в зіставлюваних мовах;

– зіставити семантико-синтаксичну валентність предикатів, репрезентованих словами категорії стану, в структурі речень німецької та української мов;

– установити співвідношення формально-граматичної і семантичної структури речень зі словами категорії стану в німецькій та українській мовах.

Об’єкт дослідження становлять синтаксичні конструкції зі словами категорії стану німецької й української мов.

Предметом дослідження є структурно-семантичні типи речень зі словами категорії стану в німецькій та українській мовах.

Джерельною базою дисертації є матеріали тлумачних словників німецької та української мов: Duden. Das Bedeutungswörterbuch: in 12 Bänden, Wörterbuch der deutschen Sprache: in 6 Bänden / [hrsg. von R. Klappenbach, W. Steinitz], Der kleine Wahrig. Wörterbuch der deutschen Sprache / [hrsg. und neu bearb. von R. Wahrig-Burfeind]; Deutsch-Russisches Wörterbuch: in 3 Bänden / [Red. H. H. Bielfeldt], Словник української мови: в 11-ти томах, Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел], електронний словник “Словники України – інтегрована лексикографічна система”, електронний словник “МультиЛекс 2.0 (Немецько-русько-німецький)”. Фактичний матеріал дисертації становлять 2000 речень зі словами КС німецької й української мов (по 1000 конструкцій у кожній мові).

Методи дослідження. Зіставно-типологічний метод дозволив виявити спільні та відмінні функції слів категорії стану в структурі речень німецької й української мов; за допомогою методу лексико-семантичного поля скласифіковано слова категорії стану в лексико-семантичні групи в кожній мові; методика функціонально-семантичного поля дала змогу проаналізувати морфологічні й синтаксичні особливості слів категорії стану, зокрема, ядерно-периферійний характер їхньої граматичної сполучуваності; на основі

структурного методу встановлено взаємодію семантичної та формальної структур речень зі словами категорії стану в зіставлюваних мовах; етимологічний аналіз сприяв визначенню первинного значення слів категорії стану в німецькій та українській мовах, а кількісний аналіз – устанавленню співвідношення структурних типів речень в обох мовах.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що в роботі вперше здійснено зіставно-типологічний аналіз синтаксичних конструкцій зі словами категорії стану в граматичних системах німецької й української мов; визначено відмінні особливості речень зі словами категорії стану в зіставлюваних мовах: 1) формально-граматичні – за предикативною основою (двоскладні – в німецькій, односкладні – в українській мові) та 2) семантико-синтаксичні – в аспекті їхньої реченнєвотвірної спроможності (максимально тривалентні – в німецькій та максимальна двовалентні – в українській мові), а також якісний склад лівобічних та правобічних синтаксем, комбінації облігаторних та факультативних непередикатних синтаксем у складі цих речень; виявлено закономірності співвіднесення семантичної і формально-граматичної структури досліджуваних конструкцій; упроваджено методику зіставлення формально-граматичної й семантико-синтаксичної будови речень у німецькій та українській мовах.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження пов'язане з поглибленням теоретичних положень сучасної граматики щодо принципів класифікації слів за частинами мови загалом та слів категорії стану зокрема, з розробкою теоретичних концепцій зіставної синтаксичної семантики в аспекті визначення зв'язку валентності з семантико-синтаксичною будовою речення в неблизькоспоріднених мовах.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їхнього застосування у зіставно-типологічних дослідженнях із проблем граматичної семантики, у процесі підготовки спецкурсів і спецсемінарів із семантичного синтаксису, у викладанні навчальних дисциплін з “Теоретичної граматики німецької мови”, “Сучасної української мови”

(Розділи: “Морфологія” і “Синтаксис”), “Порівняльної типології німецької та української мов”. Опрацьований фактичний матеріал може бути використаний при укладанні словника слів категорії стану німецької та української мов.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження висвітлювалися в доповідях на *чотирьох* міжнародних наукових конференціях: “Проблеми типології граматичних одиниць” (м. Рівне, 2005 р.), “Новітні обрії розвитку германської та романської філології” (м. Запоріжжя, 2007 р.), “Актуальні проблеми філології та перекладознавства” (м. Хмельницький, 2007 р.), “Мови і світ: дослідження та викладання” (м. Кіровоград, 2008 р.); на *двох* всеукраїнських науково-практичних конференціях: “Сучасні орієнтири філологічної науки” (м. Херсон, 2006 р.), “Розвиток світової лінгвістики, літератури та перекладознавства” (м. Черкаси, 2007 р.), а також на щорічних науково-звітних конференціях Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (Кіровоград, 2004-2009 р.). Дисертаційна робота обговорювалася на засіданнях кафедри перекладу і загального мовознавства факультету іноземних мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Публікації. Проблематику, теоретичні й практичні результати дисертаційного дослідження викладено у дев'яти публікаціях, вісім з яких надруковані у фахових наукових виданнях, затверджених ВАК України.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (270 найменувань, з яких 58 – іноземними мовами), списку лексикографічних джерел (11 найменувань) та списку джерел ілюстративного матеріалу (44 найменування). Повний обсяг дисертації – 208 сторінок, основний зміст викладено на 171 сторінці.

РОЗДІЛ 1

СТАТУС СЛІВ КАТЕГОРІЇ СТАНУ В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

1.1. Критерії виокремлення частин мови

До основних, визначальних понять граматики належить поняття *частини мови*. У мовознавчій літературі існують різноманітні погляди щодо визначення й характеристики частин мови. За останні десятиріччя можна відзначити цілу низку висловлювань про частини мови в курсі сучасної німецької літературної мови [173; 220; 223; 224; 226; 233; 240; 245; 252], у загальних курсах української й російської граматики [28; 29; 45; 46; 50; 66; 68; 78; 124; 156; 175; 203], у спеціальних статтях, які значно просунули вперед розгляд цього важливого питання лінгвістики [11; 44; 62; 97; 123]. Проте й дотепер воно залишається без достатньо повного висвітлення.

Поняття *частина мови* – основне для всієї граматики, оскільки поділ усього словникового складу мови на класи полегшує вивчення й опис функціонування слів у мовленнєвому потоці. Відомо багато наукових праць щодо сутності частин мови, які містять теоретичні міркування про частини мови, про кореляцію слова й частини мови, про те, яку ознаку (семантичну, морфологічну, синтаксичну) вважати домінантною для визначення частини мови. Зокрема, значним напрацюванням у цій сфері є дослідження В. М. Алпатова [11], М. Д. Андрєєва [13], А. Я. Баудера [28], В. В. Виноградова [43, 45], І. Р. Вихованця [46], О. Х. Востокова [57], А. П. Загнітка [78], Е. В. Кузнецової [123], І. К. Кучеренка [124], Т. В. Матвєєвої [133], М. С. Поспєлова [152], О. О. Потєбні [153], Н. Ю. Шведової [68], О. О. Шахматова [200], Л. В. Щєрби [208] тощо. Цю проблему досліджували також іноземні лінгвісти Г. Брінкманн [218], У. Енгель [224], Й. Ербен [226], В. Юнг [245], В. Шмідт [257], В. Чейф [219].

У науковій літературі існують різні підходи стосовно визначення природи частин мови [11, с. 37-46]. У філософському аспекті система класів слів представлена як відбиття структури мовної свідомості [189, с. 615],

частини мови розглянуто також у комунікативному аспекті [70; 148], у синтагматичному аспекті [24], у контексті когнітивної лінгвістики [120]. Перехідним явищам у галузі частин мови присвячено праці В. В. Бабайцевої [22] і В. В. Шигурова [202] та інших.

Значна кількість фактів, нагромаджених у результаті довготривалого вивчення різних частин мови зумовлює появу спеціальних теоретичних праць, які узагальнюють здобуті розрізнені результати попередньої дослідної роботи і дають теоретичне обґрунтування поняття частин мови – їхніх спільних і відмінних рис, а тому – основи їх виокремлення, диференціації і взаємозв'язку. Визначення частин мови пов'язують із двома іншими питаннями: з критеріями виокремлення частин мови та їхньою класифікацією [97, с. 76].

Дискусія про критерії виокремлення частин мови триває дотепер як у загальному мовознавстві, так і в граматиках конкретних мов. До полярних поглядів належить визнання єдиного критерію класифікації (гомогенний підхід), з одного боку, і необхідності комплексу різних критеріїв (гетерогенний підхід), з другого боку. Прибічники гомогенної класифікації визнають єдиним критерієм розподілу слів за частинами мови або лексичний (Ш. Баллі), або морфологічний (А. М. Мухін), або синтаксичний критерій (О. П. Суник) [46, с. 11]. Проте більшість сучасних учених погоджуються з думкою, що частини мови виділяються переважно за трьома критеріями – семантичним (або лексико-семантичним), синтаксичним і морфологічним [7, 11, 22, 38, 45, 46, 50, 61, 62, 68, 75, 104, 124, 138, 173], однак стосовно первинності кожного із них погляди мовознавців розбігаються. За гетерогенною класифікацією частин мови спостерігаються як якісні, так і кількісні її різновиди [46, с. 11]. Зокрема, на думку В. В. Виноградова, поділ слів за частинами мови зумовлюють п'ять факторів: 1) відмінності тих синтаксичних функцій, які виконують різні категорії слів у зв'язному мовленні, у структурі речення; 2) відмінності морфологічної будови слів і форм слів; 3) відмінності речових (лексичних) значень слів; 4) відмінності в

способі відображення дійсності; 5) відмінності у природі тих співвідносних і супідрядних граматичних категорій, які пов'язані з тією чи іншою частиною мови [45, с. 38-39]. Наводячи такі ознаки частин мови, В. В. Виноградов підкреслював, що відмінності в граматичній структурі частин мови викликані відмінностями їхніх синтаксичних функцій [45, с. 38].

Л. В. Щерба зазначав, що для класифікації частин мови слід визначити спільні категорії в мовній системі, під які підводиться те чи інше лексичне значення слова. Окрім того повинні бути зовнішні показники цих категорій (префікси, суфікси, закінчення, фразовий наголос, інтонація, порядок слів, синтаксичний зв'язок тощо). Важливим є також положення, запропоноване Л. В. Щербою, про набір формальних ознак як характеристику частини мови [208, с. 65], хоча окремі слова, що належать до певної частини мови, можуть і не мати ознак цього набору в повному обсязі.

У сучасній германістиці більшість лінгвістів дотримується теорії, уперше висловленої Х. Глінцем. На його думку, частини мови слід виокремлювати за єдиним принципом, який ґрунтується, по-перше, на семантичному, а по-друге, на морфологічному критеріях. Він визначає частини мови як групи однаково оформлених (*gleich geprägte*) слів, які характеризуються специфічною здатністю частково змінюватися (*Teilverwandlungsfähigkeit*) [232, с. 34]. Дотичною до класифікації Х. Глінца є система, запропонована І. Ербеном. Він розглядає частини мови, як “групи слів, які виконують подібні функції, мають у рамках речення певні, характерні для окремих груп, формальні особливості, а також частково посідають – відповідно до їхніх функцій – постійне місце у реченні” [173, с. 30].

На думку І. Р. Вихованця, в ієрархії критеріїв гетерогенної класифікації частин мови панівним виступає семантичний, що указує на глибинні семантичні чинники, на яких формуються синтаксичні й морфологічні ознаки слів [46, с. 13]. Первинність семантичного критерію виокремлення частин мови визнає також Ю. О. Карпенко, зазначаючи, що слід мати на увазі

двошаровість цього критерію: пряме відбиття дійсності (позамовний фактор) та транспозиційне переосмислення дійсності (внутрішньомовний фактор) [97, с. 77]. О. М. Гаркавець у статті “Про критерії поділу слів на частини мови” погоджується з тезою, що основою для поділу слів на частини мови згідно з традицією служить категорійне значення слова, що впливає із конкретного способу лексико-граматичного відбиття дійсності. Категорійне значення втілюється в певній єдності властивих певній частині мови окремих граматичних категорій, які реалізуються через конкретні граматичні значення із характерними для цієї частини мови формами вираження даних значень [62, с. 18]. В. М. Алпатов вважає, що семантичний підхід здебільшого виявляється у визначенні частин мови, ніж у реальному членуванні лексики. Він зазначає, що ще від античності існують уявлення про те, що іменники позначають предмети, дієслова – дії, а прикметники – якості (ознаки). Іноді й на сучасному етапі розвитку мовознавчої науки можна натрапити на формулювання, згідно з якими значення предметності процесу вважається узагальненням лексичних значень слів усієї частини мови [11]. Однак такий підхід неодноразово зазнавав обґрунтованої критики через відсутність прямої кореляції між частинами мови й типами лексичних значень. Сказане не означає ні неможливості суто семантичної класифікації лексики, ні відсутності кореляції між частинами мови й семантикою. В останні десятиліття вивчення лексичної семантики розвивалося дуже інтенсивно в працях Ю. Д. Апресяна, Н. Д. Арутюнової, В. М. Гака, О. В. Падучевої та ін. [15; 21, с. 323-334; 58, с. 370-384; 146, с. 45-48].

Як наголошує О. І. Москальська, тісний взаємозв'язок лексичних і граматичних значень, які визначають структурно-семантичний тип слова, дає підставу визначати частини мови як лексико-граматичні категорії. На переконання дослідниці, слова, що входять до складу однієї частини мови, мають певну загальну семантику [141, с. 28]. У зв'язку з цим семантика є одним із критеріїв членування слів на частини мови. Важливо також зазначити, яку саме семантику мають на увазі, характеризуючи частини

мови. А. Є. Супрун підкреслює, що мовні факти можуть бути виражені або лексично, або граматично [175, с. 86]. У першому випадку говорять про лексичну семантику, у другому – про граматичну. Те, що в одних мовах виражається лексично, в інших утілено в граматиці. Однак цим не знімається протиставлення лексичного й граматичного вираження деяких фактів. Слово, у значенні якого міститься як лексичне, так і граматичне, представляє семантичну єдність, причому саме граматична сторона значення лексеми маркує її належність до тієї чи тієї частини мови [175, с. 88].

Трапляються випадки, коли граматичний клас є більшим порівняно з лексичним, а тому його формування представлене як певне інтегрування лексичних класів. У цьому разі прийнято говорити про фіктивність семантичного критерію. Не граматичні категорії супроводжують значення частини мови, а значення частин мови виникають на основі цих категорій і супроводжують їх [165, с. 90].

Ряд лінгвістів, зокрема М. С. Поспелов, О. М. Савченко, О. І. Смирницький, А. Б. Шапіро, визначають основним критерієм розмежування частин мови тільки абстраговане від конкретного змісту лексико-граматичне значення слова в тому розумінні терміна *лексико-граматичний*, у якому його узагальнений лексичний зміст осмислюється і перетворюється у відповідне цьому лексичному змістові значення предметності, дії, тієї або іншої ознаки предмета, дії. Це значення виражається граматичними категоріями і відбивається в загальному характері зміни слова в його парадигмі або тому чи тому типі його незмінюваності [152, 159; 164; 198]. Проте у статті “Чи є в російській мові категорія стану як частина мови?” А. Б. Шапіро заперечує роль семантики як визначальної ознаки частини мови й стверджує, що “структурні риси слів утворюють струнку систему, яка дозволяє класифікувати слова цілком незалежно від значення їхніх основ та від їхніх функцій у словосполученні та реченні” [196, с. 43], та розглядає морфологічний критерій як визначальний для розподілу слів за частинами мови, тобто в різних частинах мови наявні граматичні

категорії, які мають своє формальне вираження в парадигмах, системах словозміни, флексіях, але можуть бути репрезентовані й іншими способами.

За морфологічного підходу частини мови завжди виокремлюють залежно від особливостей словозміни в широкому змісті (граматичної афіксації і внутрішньої флексії). До морфологічних критеріїв виокремлення частин мови можуть бути віднесені й словотворчі, які частіше є додатковими [97, с. 78]. На думку К. Флеміга, саме морфологічний критерій систематизації частин мови виступає домінуючим, а синтаксичний застосовують тільки тоді, коли морфологічний є недостатнім, наприклад, стосовно незмінних слів. Зокрема К. Флеміг зазначає, що у “флексивних мовах, наприклад у німецькій, доцільною є класифікація за морфологічним критерієм, тому що саме ці ознаки уможливають розуміння різних структурних типів слів і їхню систематизацію у рамках диференційованих класів ...” [231, с. 520].

На користь морфологічного підходу щодо виділення частин мови можна подати ще два аргументи. У науці ХХ ст. зростає вимога до максимальної формалізованості лінгвістичних описів; з усіх наявних концепцій частин мови найбільше відповідає цій вимозі послідовно морфологічна, яка опрацьовувалася в лінгвістиці у студіях П. Ф. Фортунатова і його школи (П. С. Кузнецов, В. М. Сидоров, Д. М. Ушаков, О. О. Шахматов та ін.) [192]. Зате В. М. Алпатов зауважує, що морфологічний підхід до класифікації частин мови має і свої недоліки. Наприклад, для російської мови за вузькоморфологічного підходу до однієї частини мови потрапляють прислівники, слова категорії стану, частки й незмінювані іменники. Узагалі недостатність морфологічної класифікації найбільш очевидна там, де йдеться про незмінні слова; їхнє членування можливе тільки при доповненні морфологічного критерію іншими [11, с. 41].

Неодноразово як критерій для розмежування частин мови пропонували й синтаксичний, пов'язаний з функцією слова в реченні (самостійно або в поєднанні з іншими словоформами). На відміну від семантичних і морфологічних ці критерії стали використовуватися не раніше ХІХ ст. [159,

с. 7]. Синтаксичні характеристики частини мови відбивають безпосередньо не значення частини мови, а її відношення до інших слів у реченні. Синтаксичні відношення частин мови в реченні не тільки історично були підґрунтям, на якому формувалися їхні морфологічні ознаки, а й у сучасному стані мов іноді мають визначальне значення. Зокрема, в українській є чимало прикладів, коли іменник відрізняється від прикметника в основному синтаксично: *відомий учений* і *учений сусід*, хоча відмінюються вони в цих словосполученнях однаково. Можна вважати за морфологічну різницю те, що в другому сполученні форми роду, числа й відмінка слова *учений* залежать від іменника, а в першому – ні, однак ця особливість є тільки наслідком і відбиттям тієї синтаксичної особливості, що в другому словосполученні слово *учений* корелює з іменником, а в першому – ні. Відмінність між прислівником й іншими частинами мови теж буває іноді зумовлена синтаксично, наприклад: *зверху* і *з самого верху*. Перехід слова з однієї частини мови до іншої відбувається на основі зміни його семантики й синтаксичних відношень. Морфологічні ж властивості слова змінюються при цьому лише частково: змінюється характер його граматичних категорій, але морфемна будова самого слова лишається без зміни [159, с. 9]. За твердженням І. Г. Милославського, синтаксичний критерій класифікації є надзвичайно ефективним стосовно незмінюваної лексики, тобто слів, які складаються з однієї словоформи. Суть цього принципу полягає, по-перше, у визначенні тих типів лексем, із якими можуть або не можуть поєднуватися слова, що не змінюються; по-друге, у з'ясуванні тих функцій, які ці слова виконують у реченні [138, с. 39]. У німецькій граматиці на синтаксичних критеріях, до яких зараховують не лише позицію та дистрибуцію слів у потоці мовлення, а й внутрішні (латентні) структури, які відкриваються шляхом трансформацій, ґрунтується класифікація Г. Хельбіґа та Й. Буші. На думку цих мовознавців, ні семантичні, ні морфологічні критерії не охоплюють усіх частин мови, тоді як усі класи слів виконують певну синтаксичну функцію [239, с. 21].

Таким чином, кожен із названих критеріїв поділу слів на частини мови не є самодостатнім для визначення граматичної сутності окремої мовної одиниці, а отже, й усього класу слів, до якого вона належить, тому має значення лише нерозривна єдність різних характеристик. З урахуванням багатоманіття варіантів визначення частин мови різними авторами їх можна кваліфікувати як класи слів у словниковому складі мови, які поєднані на підставі сукупності певних ознак: однакового характеру семантики, набору граматичних категорій, спільних типів формотворення і словотвору, синтаксичних функцій у реченні.

1.2. Взаємодія частин мови й лексико-семантичних розрядів слів

Основним, найбільш істотним для системи мови видом відносин є парадигматичні зв'язки між її одиницями. Слова виступають найважливішими одиницями мовної системи, а їхні парадигматичні класи становлять основу цієї системи і є одним із головних об'єктів системного вивчення мови. Не випадково ідея класів слів узята за основу двох фундаментальних розділів традиційної граматики: формально-семантичного в морфології (частини мови) і функціонально-семантичного в синтаксисі (члени речення) [123, с. 78].

Хоча у вивченні граматичних класів слів існують сформовані століттями традиції, а дослідження лексико-семантичних класів слів набуло актуальності порівняно недавно, у науці вже є достатньо підстав розглядати обидві класифікації як однотипні [123, с. 78]. Характеристики тих і тих груп виявляються подібними в тому, що в них можна виокремити три спільні моменти: 1) категорійну ознаку, наявну в семантиці всіх лексем, що входять у групу; 2) загальні синтагматичні властивості; 3) загальні парадигматичні особливості [58, с. 372].

Таким чином, оскільки семантичним підґрунтям для слів однієї частини мови є категорійна граматична ознака, граматичні класи зазвичай значні за обсягом і різноманітні за складом. У змісті кожної окремої одиниці

ця ознака уточнюється за допомогою інших, менш загальних рис, навіть до унікальних. З-поміж них можна виокремити ознаки лексико-граматичного характеру, на основі яких лексичні одиниці поєднуються всередині частини мови в лексико-граматичні розряди, вужчі за обсягом і менш різноманітні за складом [122, с. 5]. Наявність загальних ознак у семантиці визначає типові способи функціонування слів у складі речення, що відносяться до одного класу, створює однаковість їхніх синтагматичних характеристик. Типові синтагматичні показники слів однієї лексико-семантичної групи є у своїй основі аналогічними синтаксичним ознакам слів однієї частини мови, однак вони відрізняються від них ступенем своєї узагальненості: характеристики лексем однієї групи більш конкретні й спеціалізовані, тому що вони узагальнюють не тільки граматичну, а й лексичну сполучуваність слів [168, с. 90].

Що стосується парадигматичних властивостей елементів одного розряду слів, то кожен функціонально-семантичний клас має визначений набір семантичних ознак, які пов'язані з основною категорійною характеристикою й уточнюють її, зокрема в граматичних класах – це граматичні категорійні ознаки, а в лексико-семантичних групах їм відповідають типові для кожної з них набори диференційних семантичних ознак. Хоча вони є подібними за своєю природою з граматичними значеннями (ті й ті доповнюють базові категорійні ознаки), проте диференційні семантичні ознаки відрізняються від граматичних. Граматичні значення зазвичай обов'язково присутні в змісті кожної одиниці відповідного граматичного класу, диференційні семантичні ознаки розподілені між одиницями лексико-семантичної групи нерівномірно, що створює протиставлення цих одиниць на парадигматичному рівні [219, с. 56].

Граматичні категорії, як відомо, зводяться до двох основних типів: класифікувальних і словозмінних. Перші виявляються, зокрема, у тому, що в семантиці певного набору слів однієї частини мови наявні досить загальні ознаки, за якими ці слова – як лексико-граматичний розряд –

протиставляються в межах частини мови іншим словам, що входять в інші розряди, а самі частини мови є граматичними категоріями такого ж типу. Категорії, що класифікують, узяті за основу граматичних класів і підкласів (розрядів), і визначають характер відношень між лексемами на граматичному рівні [123, с. 83]. Незважаючи на те, що ці категорії є більш загальними й фундаментальними, а словозмінні категорії ґрунтуються на них, головна роль у граматиці частин мови належить саме словозмінним категоріям, які формують парадигматику елементів того чи того граматичного класу. Граматична парадигма слова – це низка його граматичних варіантів, у яких узагальнені й формально закріплені найбільш типові синтаксичні функції слів того граматичного класу, до якого воно належить [122, с. 10].

Наявність загальних семантичних ознак в елементах однієї лексико-семантичної групи, типовість синтаксичних умов їхнього функціонування зумовлює те, що різні за основним значенням слова виявляються функціонально еквівалентними в умовах визначеного типу контексту. Це призводить до широкого розвитку в рамках лексико-семантичних груп лексичної синонімії – особливого типу міжсловесних парадигматичних відносин, нерозривно пов'язаних із семантичним варіюванням слів [204, с. 220].

Граматичні й лексико-семантичні класи слів розрізняють також за характером взаємозв'язків елементів одного класу з елементами іншого, аналогічного з ним. Це розходження виявляється зокрема в специфіці форм “перетину” одних класів з іншими, але переважно ступенем здатності до такого “перетину”. Слова різних частин мови взаємодіють одне з одним у сфері синтаксичних функцій, на рівні словотвору, менше – у сфері граматичних варіантів [217, с. 115]. Аналогом цих явищ на граматичному рівні можна вважати перехід слів з однієї частини мови до іншої. Однак якщо такі явища, як субстантивація чи ад'єктивація, є відомими відхиленнями від основного закону протиставлення граматичних класів, то в лексико-семантичній сфері взаємоперехід слів з однієї групи до іншої, одночасна

належність до декількох з них є нормальними [217, с. 117]. На думку А. Є. Супруна, кожен частину мови можна охарактеризувати набором граматичних (морфологічних і синтаксичних) опозицій, спільність яких пов'язана з семантичною однотипністю слів тієї чи тієї частини мови. Перехід з однієї частини мови до іншої передбачає перетворення набору опозицій, характерного для даної групи лексичних одиниць, розщеплення вокабули на нові лексеми. Можливою також є нейтралізація деяких опозицій і поява нових [175, с. 120]. Розвиток синтаксичної опозиції слів, первинна синтаксична функція яких полягає в тому, що вони виступають головним членом безособових речень, призвела й до виокремлення слів категорії стану на підставі спеціалізації групи слів, які, з одного боку, належать до прислівників або прикметників, а з іншого – до категорії стану [175, с. 123].

1.3. Підходи до визначення слів категорії стану

Система частин мови, як і всі підсистеми мови, не є статичною й незмінною, навпаки, вона може змінюватися. Трансформації у цьому розділі лінгвістики зумовлені як зміною характеру граматичних властивостей, зміною протиставлень у їхній системі, так і зміною складу граматичних властивостей, що характеризують частини мови, а також зміною словникового складу конкретної частини мови [175, с. 121].

Багатозначний критерій виокремлення частин мови дає змогу абсолютизувати будь-яку рису, що входить до складу змісту цього критерію – семантичну, морфологічну чи функціональну – певної групи слів і виділити її як нову частину мови. Одним із проявів указаної можливості стало встановлення слів категорії стану як окремої частини мови шляхом абсолютизації однієї з ознак.

У лінгвістиці існують діаметрально протилежні погляди на цю проблему, зокрема щодо того, чи варто вважати цю групу слів ще однією частиною мови. Чимало відомих мовознавців досліджували це питання й висували свої аргументи за і проти частиномовного статусу слів категорії

стану, серед них О. К. Баліашвили, Л. С. Бархударов, І. К. Білодід, В. В. Виноградов, І. Р. Вихованець, О. Х. Востоков, Є. М. Галкина-Федорук, В. О. Горпинич, А. П. Грищенко, В. М. Жирмунський, М. А. Жовтобрюх, Б. А. Ільїш, А. В. Ісаченко, Н. А. Каламова, А. Г. Кендюшенко, О. К. Кочинева, Б. М. Кулик, І. К. Кучеренко, О. М. Пешковський, М. С. Поспелов, М. І. Стеблін-Каменський, О. М. Тихонов, Ф. Травнічек, А. Б. Шапіро, О. О. Шахматов, П. І. Шлейвіс, Л. В. Щерба [25; 27; 44; 45; 46; 50; 57; 60; 61; 66; 74; 75; 92; 93; 96; 103; 115; 124; 149; 151; 182; 188; 198; 200; 207] та ін.

1.3.1. Історія вивчення слів категорії стану в слов'янському мовознавстві. У граматичному ладі сучасної української мови існує чимало поглядів щодо визначення й витлумачення слів категорії стану. Одні вчені не визнають цієї категорії, інші вважають, що слова категорії стану не властиві сучасній українській літературній мові, треті, розглядаючи у своїх працях деякі групи цих слів, називають їх по-різному. Особливо поширеним є термін „предикативи”, який був запропонований чеськими лінгвістами у II половині ХХ століття і відбиває синтаксичну спеціалізацію цієї групи слів. Поряд з цим в українському мовознавстві до слів зі значенням стану застосовують назви “незмінні присудкові слова”, “безособово-предикативні прислівники”, “предикативні прислівники” тощо [189, с. 482]. І. Р. Вихованець вважає, що “предикативні слова відприслівникового походження являють собою аналітичні дієслова із семантикою стану” [46, с. 122].

Питання про виокремлення слів категорії стану відносно недавнє в мовознавстві. В О. В. Ісаченка натрапляємо на думку про те, що “молодість” розглядуваної групи слів слід розуміти відносно: про пізнє виникнення категорії стану можна говорити лише порівняно зі становленням таких давно сформованих частин мови, як іменник або дієслово. Учений наголошує, що в спеціальних дослідженнях не раз висловлювалося твердження про те, що категорія стану відзначається вже в давньоруській мові [93, с. 48].

Питання про виникнення слів категорії стану як особливої частини мови тісно пов'язане з історією семантико-граматичного розвитку дієслова *бути*. Саме цей шлях і був зазначений академіком В. В. Виноградовим, який припускав, що “історію категорії стану необхідно ставити у зв'язок із долею дієслова *бути*” [43, с. 402]. Доля дієслова *бути*, у свою чергу, тісно пов'язана з розвитком в індоєвропейських мовах різних типів репрезентації присудка. Академік О. О. Шахматов писав, що зміст зв'язки, її основне завдання полягає в тому, щоб відбити ті часові відносини, що не можуть бути репрезентовані недієслівними присудками самими по собі [200, с. 363], зокрема, у російській й українській мовах теперішній час виражається саме відсутністю зв'язки, напр.: рос. *Ему все равно*; укр. *Сьогодні до полудня хмарно, але сухо* (Леся Українка).

Словесним пігрунтям слів категорії стану виступають давно відомі слова мови, оскільки окремі безособово-предикативні слова з формою іменників, а також прикметників і прислівників привертали до себе увагу мовознавців ще в I половині XIX ст., зокрема О. О. Шахматов [199, с. 280-334], О. М. Пешковський [149, с. 205], Л. В. Щерба [208, с. 54-74], враховуючи не тільки морфологічну, але й синтаксичну функцію слів у реченні, виокремили розряд слів, проміжний між іменами й дієсловами, які виражають стан. Основною граматичною ознакою цього розряду слів було визначено їхнє вживання переважно у функції присудка. О. Х. Востоков у своїх роботах приєднав весь цей розряд слів до категорії дієслова [57, с. 254-270]. Такий підхід здався надто радикальним для більшості російських граматистів XIX ст., тому ця гіпотеза була спростована, зокрема Г. П. Павським, К. С. Аксаковим, О. О. Потебнею [153, с. 130-135]. Таким чином, до появи праці О. О. Шахматова “Очерки современного литературного русского языка” питання про слова категорії стану залишалось невизначеним. Академік О. О. Шахматов розвинув і затвердив своїми дослідженнями відкриття О. Х. Востокова, також визнавши короткі форми прикметників відмінюваними словами, але він не ставив “категорію

стану” у ряд з іншими частинами мови. Цей крок був зроблений академіком Л. В. Щербою, який уперше описав словесне угруповання з назвою “категорія стану” як окрему частину мови в кінці двадцятих років ХХ століття в праці “О частях речи в русском языке”. Учений зазначав, що “є низка слів, як *нельзя, можно, нужно, пора, жаль* і под., підведення яких під яку-небудь категорію не є легкою справою. Найчастіше їх за формальною ознакою невідмінюваності зараховують до прислівника, однак при найближчому розгляді виявляється, що вказані слова не підпорядковуються категорії прислівників, бо не належать ні до дієслова, ні до прикметника, ні до іншого прислівника” [208, с. 74]. Далі виявляється, що вони становлять одну групу з такими формами, як *светло, холодно, весело* і под. у фразях: *на улице становилось холодно; в комнате было светло; нам очень весело* тощо. Такі слова не можуть вважатися прислівниками, бо “ці останні відносяться до дієслів (чи прикметників), тут же ми маємо справу зі зв’язками...” [208, с. 74]. Виходячи з цього, Л. В. Щерба робить аналіз наведеного типу слів. При цьому він розглядає їх у разі використання їхнього значення в реченні – у конструкціях, де вони виконують функцію присудка. Звідси стає зрозумілим його міркування: “Можливо, ми маємо тут справу з особливою категорією стану, який нікому й нічому не приписують (у вище наведених прикладах – безособова форма), на відміну від такого ж стану, але який можна уявити як дію: *нельзя* (в одному із значень) / *запрещается*; *можно* (в одному із значень) / *позволяется*; *становится холодно* / *холодает*; *становится темно* / *темнеет*; *морозно* / *морозит* і т. д.” [208, с. 74]. Однак Л. В. Щерба не заперечував того, що ці слова в інших умовах (відповідно з дещо іншим значенням) можуть бути кваліфіковані і як звичайні репрезентанти прислівників чи інших частин мови.

Запропонована назва “категорія стану” мала визначити основне значення об’єднаних слів, але Л. В. Щерба вказує й на їхні формальні особливості – невідмінюваність і вживання зі зв’язкою. Ці підстави зумовили широке розуміння “категорії стану”. До неї включалися слова різного

морфологічного складу: і короткі прикметники (*рад, должен*), і прислівники (*навеселе, наготове*), й іменники (*пора, жаль*), і навіть сполуки слів (*без памяти, в сюртуке*); навіть така присудкового значення сполука як *был солдатом*). Л. В. Щерба не обмежував і кола вживаних зв'язок: і узагальнене за значенням дієслово *быть*, і так звані напівузагальнені *стал, сделался* тощо [208, с. 76].

Загалом погляди Л. В. Щерби на слова категорії стану видаються дещо суперечливими, тому що, з одного боку, йому самому “не здається, щоб це була яскрава і переконлива категорія в російській мові”, а, з іншого боку, він зазначає, що “якщо не визнавати наявності категорії стану, то такі слова, як *пора, холодно, навеселе* і т.п. усе ж таки не можна вважати прислівниками, і вони залишаються поза категоріями” [208, с. 76].

Докладно слова категорії стану було охарактеризовано В. В. Виноградовим. У його праці “Русский язык” вони обґрунтовуються як особлива група слів, “аналітичних” за своєю формою (зв'язка вважається лише формальним додатком, показником їхніх граматичних значень, зокрема значень часу), які вживаються у функції присудка [45, с. 421]. Щодо об'єднаних у “категорії стану” слів, то В. В. Виноградов, як і Л. В. Щерба, зазначав, що “категорія стану розвивається в сучасній мові переважно за рахунок прислівників і прикметників. Короткі форми прикметників, утративши відмінювання й закріпившись у позиції присудка, набувають відтінку часу. Вони втрачають здатність бути назвами й набувають предикативних характеристик. Форма часу невідривна від розуміння таких слів, як (рос.) *мал, велик, рад, должен, намерен, горазд*. У коротких прикметників розвиваються значення, не властиві повним прикметникам, і створюються нові синтаксичні зв'язки” [43, с. 402]. Окрім цього, В.В. Виноградов виокремлює ще один тип слів і форм у складі категорії стану: “колишні форми називного відмінка іменників, які втратили основні властивості категорії іменника і наблизилися за своїми функціями до безособово-предикативних слів, напр.: рос. *Над старостью смеются грех*

(Грибоедов)” [43, с. 417].

Причина розвитку і поширення слів категорії стану, судячи з інтерпретації академіків Л. В. Щерби й В. В. Виноградова, криється в протиріччі між морфологічними й синтаксичними властивостями імен. Морфологічно ім'я протипоставлене дієслову, а синтаксично іменник також може бути частиною присудка, як і дієслово, тобто на цьому рівні відбувається глибоке граматичне розходження між поняттям дії, що протікає в часі, наділеної складними відтінками просторово-видових значень, і між поняттям якісного стану, у якому перебувають особи й предмети. Синтезуючи різні погляди, можна констатувати, що розвинута система дієслова здійснює могутній організуючий вплив на нову категорію стану [61, с. 76]. Слова категорії стану відрізняються від прикметників та іменників відсутністю форм відмінювання й наявністю форм часу, від прислівників – формами часу і нездатністю якісно або обставинно визначати дієслово й прикметник. Слова, що належать до категорії стану, виражають “недійовий” стан, що може мислитися безособово (*прикро, соромно*). Оскільки форми часу в категорії стану аналітичні, то вся категорія загалом носить яскравий відбиток аналітичного ладу [96, с. 4], напр.: нім. *Im Garten war es still und klangvoll* (Th. Fontane) ‘У саду було тихо й лунко’; укр. *Після бурі стало холоднувати, але спрага мучила людей і худобу* (С. Тулуб).

Прихильником слів категорії стану як окремої частини мови виступив М. С. Поспелов. На його думку, вони утворюють особливу частину мови не тому, що функціонують у синтаксичній функції присудка, а тому, що їм властиві специфічні аналітичні форми вираження граматичних категорій часу й способу, причому зв'язка або її відсутність є необхідним компонентом такої аналітичної форми. Саме завдяки наявності граматичного вираження категорій часу й способу, слова категорії стану об'єднуються з короткими прикметниками та дієсловами й протиставляються всім іншим частинам мови, що не мають часового значення: іменникам, прикметникам у їхньому основному складі повних форм, прислівникам, займенникам і числівникам.

Тому аналіз граматичних ознак і конструктивних властивостей слів категорії стану на конкретному мовному матеріалі є досить актуальним завданням дослідження граматичного складу мови [151, с. 61]. Перше, на що звертає увагу М. С. Пospelов, це те, що слова категорії стану на відміну від прислівників не є в строгому розумінні цього поняття незмінними словами. Їм властиве граматичне розходження форм часу і (у більш обмеженому обсязі) способу, і вони завжди виступають у певних формах часу й способу. Однак на противагу формам дієслова слова категорії стану виражають граматичні значення минулого й майбутнього часу аналітично, за допомогою зв'язки, яка виконує в даному випадку не службову функцію, а є тільки необхідним компонентом аналітичної форми слів досліджуваного лексико-граматичного розряду [151, с. 62].

Таким чином, порівняно з прислівниками слова категорії стану характеризуються певною парадигматичною схемою, певною закономірністю формально-граматичних змін, що утворюють систему граматичних форм часу й способу. Відмінність аналітичних форм слів категорії стану від прислівника чітко виявляється в сполученні з прислівниками: укр. *Було нестерпно жарко й душно*. У подібних випадках, так само як і з дієсловами, прислівник виступає як засіб синтаксичної характеристики слів категорії стану [152, с. 27]. Але на відміну від В. В. Виноградова, М. С. Пospelов не відносить до слів категорії стану короткі форми прикметників і короткі форми пасивних дієприкметників. Перші виключаються тому, що змінюються за родами, а другі, що вони зберігають значення стану й виду [152, с. 28-34].

О. В. Ісаченко, підсумовуючи різноманітні погляди лінгвістів на слова категорії стану, приходять до висновку: якщо певна група слів виступає виключно в одній синтаксичній функції (у даному випадку у функції присудка), характеризується аналітизмом вираження категорій часу й способу, включає слова з особливим характером лексичних значень, то цього достатньо, щоб виділити таку групу слів в окрему частину мови з

урахуванням комплексу ознак: синтаксичних, морфологічних і семантичних [93, с. 65].

В українському мовознавстві думку, що слова категорії стану можна розглядати як окрему частину мови, поділяють автори “Курсу сучасної української літературної мови” М. А. Жовтобрюх і Б. М. Кулик. Вони зазначають, що категорією стану називається “невідмінювана частина мови, що охоплює слова зі значенням стану, які виступають головним членом у безособовому односкладному реченні, напр.: укр. *Маковейчику просторо і легко на серці* (О. Гончар), *Романові стало прикро і якось соромно* (О. Минко)” [75, с. 335]. Слова категорії стану як самостійну частину мови розглядає також В. О. Горпинич, називаючи це лексичне угруповання терміном “станівник” – клас невідмінюваних слів з категорійним значенням непроцесуального стану у функції головного члена односкладних (безособових) речень. Для загальнокатегорійного значення стану цих лексем характерна непроцесуальність, на відміну від дієслів зі значенням процесуального стану, пор.: *спішити – спішно, морозити – морозно, жаліти – жалко, жаль* [66, с. 237].

Отже, причиною розвитку й поширення слів категорії стану виступає суперечність між морфологічними й синтаксичними властивостями імен, оскільки існує глибока граматична відмінність між поняттям дії й стану. Крім того, прихильники погляду, що слова категорії стану можуть утворювати самостійну частину мови, підтверджують це тим, що одиниці, які зараховують до неї, мають специфічні ознаки, які не дозволяють включати їх до складу прислівників, прикметників чи іменників.

Однак у лінгвістиці відома й протилежна тенденція – тенденція до заперечення слів категорії стану як частини мови. Першою досить обґрунтованою спробою заперечити її була дисертаційна робота О. К. Баліашвілі “Питання про категорію стану в російській мові”, в якій автор доводить безпідставність за однією лише функцією виділяти слова зі складу різних частин мови й об’єднувати їх як “категорію стану”, яка не має

свого морфологічного обличчя, і розглядає слова цієї групи як лексико-семантичну категорію в складі прикметників і прислівників, що вживаються в предикативній функції [25, с. 7]. Цю ж думку послідовно розвиває пізніше А. Б. Шапіро у статті “Чи є в російській мові категорія стану як частина мови?” [198].

Одним із складників багатозначного критерію виокремлення частин мови є реальне значення (семантика) визначуваного слова. У “Граматичі української мови” зазначається з цього приводу, що кожна частина мови повинна мати “певний семантичний стрижень, який об’єднує всі належні до неї слова” [29, с. 10]. Прихильниками слів категорії стану висловлюється теза як підстава існування такої семантичної основи про те, що всі слова даної групи характеризуються єдиним значенням – вираженням стану. Це твердження спростовує Фр. Травнічек. Він детально розглядає всі виділені вище групи слів: “Про слова *весело, грустно, смішно, страшно, стыдно* можна, звичайно, сказати, що вони виражають емоційний стан людини, але точніше буде сказати, що вони виражають різні почуття (емоції), тобто переживання людиною свого ставлення до того, що вона пізнає і робить [188, с. 46]. Почуття (а не “фізичний стан живих істот”) виражають і такі слова, як *противно, бодро, приятно, грустно, противно*. Слова *понятно, ясно, интересно* наводяться як слова, що виражають “інтелектуальний стан”, насправді ж вони виражають поняття про загальні властивості предметів чи явищ. Наприклад, у реченні *Адже зрозуміло, що вони все зруйнують* слово *зрозуміло* виражає якість тієї обстановки, у якій відбувається висловлення [188, с. 46]. Про низку слів говориться, що вони виражають “оцінку якогось-небудь стану, становища”. Це суперечить твердженню, що слова, які входять до категорії стану, характеризуються єдиним значенням – вираженням стану. Адже оцінка стану чи становища – не те саме, що сам стан, окрім того, такі слова як *рано, поздно, далеко, близко, широко, високо* та ін. виражають не оцінку стану чи становища, а темпоральні й просторові поняття [188, с. 47]. Про слова *грех, стыд* стверджується, що вони виражають оцінку стану з

морально-етичного боку, але точніше буде сказати, що вони позначають почуття і в цьому розумінні не відрізняються від слів *весело, стьдно*. Різні почуття, тобто переживання людиною свого ставлення до дійсності й до власної діяльності, називають слова *мука, страх, ужас*, про які сказано, що вони репрезентують оцінку стану з емоційного боку. Про слова *пора (Пора йдти додому) і время (Время поумнеть)* йдеться, що вони відбивають оцінку стану з модального боку, а саме – необхідність дії в часі. Проте зрозуміло, що вони характеризують не оцінку стану, а власне поняття часу. У цьому вони схожі зі словами на *-о (рано, поздно)*, про які згадувалося вище [188, с. 47]. Слова *лень, охота, неохота, неволя* розглядають як такі, у яких виражаються модально-вольові імпульси, тут уже не йдеться ні про значення стану, ні про значення оцінки стану. Далі наголошується, що категорія стану може бути виражена й словом, утвореним з іменника в поєднанні з прийменником: *невпопад, не под силу*; лексичне значення цих слів не визначається [188, с. 47]. Таким чином, як слова на *-о*, так і слова з формою іменника і прислівника, об'єднувані всередині категорії стану, з погляду лексичних значень не утворюють єдиної й однорідної групи. Положення про те, що вони виражають стан чи оцінку стану, не підтверджується аналізом лексичних значень окремих слів чи рядів слів цієї групи [188, с. 47].

Думку про те, що всі слова категорії стану в семантичному відношенні є або іменниками (*пора, жаль*), або прислівниками (*весело, тепло, байдуже*), поділяє також І. К. Кучеренко, додаючи, що не тільки відсутність належної семантичної єдності всередині виділеної групи слів позбавляє її семантичної основи. Якби навіть була така єдність, то вона не могла б бути підставою для виокремлення певної групи слів як частини мови, бо значення стану не є чимось особливим, його може виражати, наприклад, дієслово. Граматики навіть вважають за необхідне показати це у визначеннях дієслова, наприклад, стан фізичний чи фізіологічний: *сидить, спить*; стан психічний: *радіє, журиється* [124, с. 111].

Цікавим є погляд російського мовознавця Л. Л. Буланіна про те, що

значення стану в російській мові не є граматичним. Його не можна порівняти зі значеннями предметності, ознаки, дії, побічної ознаки. Слова зі значенням стану є і серед дієслів (*хворіє, лежить, висить, відчуває* і т.д.) і серед прикметників (*радий, веселий, сумний*) [38, с. 180].

І. Р. Вихованець, який відносить слова категорії стану до аналітичних дієслів, вважає, що саме вираження семантики стану споріднює їх із семантичним підкласом власне-дієслів. Як і власне-дієслова стану, слова категорії стану розподіляються на дві підгрупи: підгрупу автономних слів, які можуть виконувати функцію співвідносного з присудком головного члена односкладних речень самостійно, без допомоги інших слів, і підгрупу слів, що не можуть посідати автономної позиції члена речення і тому поєднуються з іншою дієслівною формою – інфінітивом, пор.: *Мені холодно; Мені потрібно йти* [46, с. 120].

Другою обов'язковою умовою виокремлення тієї чи тієї частини мови є синтаксична функція, яка виявляється в здатності слів поєднуватися з іншими словами, утворюючи словосполучення або речення [29, с. 10]. Саме ця ознака є найбільш постійною й незмінною для слів категорії стану, які виступають призв'язковим членом у структурі іменного присудка й можуть поєднуватися тільки зі зв'язкою абстрактного характеру (*було, буде*) і напіваабстрактного (*стало, стає, робиться*): *було сумно, стало холодно, стає темно*. На відміну від прикметників та прислівників, слова категорії стану ніяких слів у реченні не визначають; стосуючись суб'єкта, вони вживаються тільки з суб'єктом, вираженим формою давального відмінка [166, с. 398]. У відповідь на ці положення І. К. Кучеренко зазначає, що "ці ознаки є, по-перше, не виняткові для категорії стану і тому не можуть відрізняти її від інших частин мови; по-друге, вони є характерними не для слова (отже, частини мови), а для члена речення, зокрема присудка [124, с. 111]. Загальновідомим і загальновизнаним фактом є те, що функцію присудка, власне-призв'язкового предикативного члена може виконувати кожна частина мови, і в цьому випадку вона обов'язково поєднується з абстрактною

чи напівабстрактною зв'язкою: укр. *Морок – то ворог світовий* (П. Мирний); *Стала я дівкою* (І. Нечуй-Левицький); *Вересневий ранок був чудесний* (Ю. Смоляник); *Він зробився уразливим, нетерпеливим* (М. Коцюбинський).

У такому випадку, тобто у випадку виконання функції при зв'язкового предикативного члена, ні іменники, ні прикметники не означають жодного слова в реченні. Але це не можна кваліфікувати як заперечення самої здатності цих частин мови бути означенням до якогось слова в реченні взагалі. У наведеному прикладі прикметник виступає як предикативний при зв'язковий член (*чудесний*), в іншому разі він – означення: укр. *Чудесний ранок радував його*. Так само й прислівник не буває означенням до інших слів, коли виконує роль присудка (*Йому весело*), але це не заперечує можливості прислівника бути означенням в іншому реченні: *Він весело розмовляв* [124, с. 112]. Фр. Травнічек говорить з цього приводу: “Те, що слова категорії стану не узгоджуються і не керуються – цілком природний наслідок їхньої функції в реченні. Однак це не є особливістю саме цих слів, бо те ж саме ми бачимо і в інших бездієслівних і дієслівних односкладних реченнях (*Дурниці; Морозить* і под.). Тому відсутність узгодження і керування у слів *тихо, весело, шкода* тощо не свідчить про перехід їх до категорії стану. Крім того, загальновідомо, що давальний відмінок суб'єкта трапляється не лише в односкладних бездієслівних реченнях на зразок *Тобі соромно*, але й в односкладних дієслівних реченнях: *Мені хочеться; Мені погано спалось* і под. Отже, на давальний відмінок у реченнях не можна посылатись як на доказ переходу слів *весело* і под. до категорії стану” [188, с. 50]. Навіть коли б слова, що виділяють як категорія стану, у реченні виконували тільки роль присудка, то й ця функція не могла б служити основою виокремлення їх як частини мови. На думку А.Б. Шапіро, однієї цієї ознаки недостатньо для визначення частини мови, до якої відноситься слово [198, с. 49].

Стосовно доказів морфологічних ознак категорії стану цікавим є твердження, що ці слова за зовнішнім виглядом відрізняються від

прикметників й іменників відсутністю форм відмінювання і наявністю форм часу, а від прислівників – формами часу... [96, с. 10]. Однак учені (І. К. Кучеренко, І. І. Мещанінов, В. М. Мігірін), які не розглядають слова категорії стану як окреме словесне угруповання, зазначають, що невідмінюваність якраз є найменш яскравою ознакою певного класу слів, бо вона притаманна багатьом частинам мови, наприклад, прислівникам, сполучникам, часткам. Що ж до відтінку часу, то виявляється з наведеного зауваження, що він „властивий саме зв'язці, з якою сполучаються слова категорії стану, а не самим словам цим; отже, ця ознака за межами слів категорії стану” [124, с. 133]. Частиномовний статус слів категорії стану спростовується також авторами “Теоретичної морфології української мови”, які обґрунтовують це тим, що слова цієї групи „не протиставляються іншим класам слів ні за своєю семантикою, ні за набором морфологічних категорій, ні за синтаксичною функцією” [50, с. 294].

Не зважаючи на критичне ставлення ряду лінгвістів до виокремлення слів категорії стану в самостійну частину мови, вважаємо, що цей розряд слів має свої специфічні – лексичні й граматичні (морфологічні й синтаксичні) – ознаки, які відрізняють слова категорії стану від інших частин мови й дозволяють тлумачити як окремий лексико-граматичний клас слів на підставі спільного категорійного значення непроцесуального стану, невідмінюваності як основної морфологічної ознаки й синтаксичної функції головного члена речення. Ядро слів категорії стану української мови сформоване лексичними одиницями на зразок *боляче, боязно, варто, видно, досить, звісно, лоскотно, можна, негаразд, соромно, тошно, шкода* тощо, які є неповторюваними в інших частинах мови.

1.3.2. Тенденція розвитку вчення про слова категорії стану в німецькій лінгвістиці. Питання про наявність у німецькій мові слів категорії стану як окремого класу слів одним з перших поставив російський мовознавець Б. А. Ільш [92, с. 48-53]. Однак ця гіпотеза викликала

суперечливі відгуки. Так, В. Г. Адмоні, визнаючи наявність особливої групи слів із семантикою стану в німецькій мові, підкреслив, що виділяються вони з-поміж інших слів менш чітко, ніж у російській мові [4, с. 215]. Деякі германісти поставилися до гіпотези Б. А. Ільїша негативно [86, с. 61; 141, с. 67]. Дослідники, що підтримали його припущення, опрацювали дві різні концепції. Автори однієї з них не проводять розмежування між німецькими предикативами і прикметниками зі становою семантикою [105, с. 2-16; 106, с. 21-24], інші розмежовують ці одиниці [205, с. 67-75].

Дослідженням проблеми слів категорії стану в германістиці займалося багато вітчизняних лінгвістів (Б. А. Ільїш, Л. О. Пипаст, Л. Л. Йофик, Б. М. Лейкіна й ін.), які прийшли до висновку про доцільність виокремлення низки слів у сучасній англійській мові як слів категорії стану. Найменш вивченим є питання про слова категорії стану в німецькій мові. Традиційна німецька граматики не займалася спеціальним аналізом особливостей слів, уживаних винятково предикативно. У деяких сучасних посібниках з теоретичної граматики німецької мови зазначається про наявність з-поміж прикметників особливої групи слів, близької за своїми особливостями до тих слів російської мови, що визначають як категорію стану [82, с. 186].

Зокрема, цю проблему в німецькій мові розглянуто в працях В. Г. Адмоні “Der deutsche Sprachbau” [7, с. 67-87], Т. В. Строевої “Изменение лексического значения в предикативных именах прилагательных немецкого языка” [174, с. 34-42], статті А. Л. Томашевської “О категории состояния в немецком языке” [187, с. 20-26], кандидатській дисертації Ц. Н. Шрайбера “Безличные предложения в современном немецком языке” [205] та ін. Але в жодній із зазначених праць не спостерігається тенденція розглядати слова категорії стану як окремий розряд слів.

Першою спробою систематичного дослідження слів категорії стану в німецькій мові була кандидатська дисертація Н. Г. Козинської “К вопросу о категории состояния в немецком языке”, автор якої прийшла до висновку, що до слів російської та української мови, які лінгвісти визначають як категорію

стану, у німецькій мові подібні лексичні одиниці, що їх характеризують у традиційній граматиці як предикативні прикметники (слова на зразок *ansichtig, gewahr, leid, schade, schuld*). Аналіз основних ознак вивчених слів показав, що ці лексеми істотно відрізняються від прикметників і становлять окремий клас, який може бути визначений як категорія стану [106, с. 22]. Але дослідниця не ототожнює поняття “клас слів” з поняттям “частина мови”. Термін “клас слів” позначає визначену кількість лексичних одиниць, об’єднаних низкою загальних ознак. Слова категорії стану в німецькій мові характеризуються специфічним синтаксичним уживанням, морфологічними особливостями і мають визначену сполучуваність з іншими словами в реченні [105, с. 5]. Так само Н. Г. Козинська не ставила за мету розв’язати питання, чи можна на підставі наявних ознак розглядати слова категорії стану в німецькій мові як окрему частину мови. Завдання її наукової розвідки полягало в тому, щоб визначити, чи існує в німецькій мові клас слів, що за своїми ознаками близький до слів категорії стану в російській та англійській мовах. У результаті проведене дослідження дозволило встановити чотири основні ознаки слів категорії стану в німецькій мові: 1) загальне лексико-граматичне (чи категорійне) значення; 2) визначене функціональне вживання; 3) відсутність форм словозміни і 4) характерна граматична сполучуваність.

Загальним лексико-граматичним значенням слів категорії стану є вираження стану в часі. Більшість лексем позначає стан особи, що виступає в реченні в ролі підмета (*ansichtig, eingedenk, gewahr, gram, imstande, schuld, wach, willens* і ін.): нім. *Er war nicht imstande, alles Nötige allein zu erledigen* (W. Bredel) ‘Він не міг самотійно зробити все необхідне’. Значно менше слів категорії стану вживається з носієм стану, представленим залежним від предикатива другорядним членом – додатком (*angst, egal, gleich, leid, übel, wurscht* і ін.): нім. *Bresgote tat ihm leid* (H. Böll) ‘Йому було шкода Брезготи’.

Головним критерієм для виокремлення слів категорії стану є її функціональне, тобто синтаксичне вживання. Слова категорії стану

вживаються або виключно предикативно, або виконують ще й напівпредикативну функцію (як предикативний атрибут і відокремлене означення); проте вони не можуть виступати як препозитивне означення, тобто виконувати основну функцію прикметників – узгодженого означення.

Морфологічною ознакою слів категорії стану є відсутність форм словозміни. На думку дослідниці, слова категорії стану не мають, на відміну від прикметників, відмінюваної форми й нездатні утворювати ступені порівняння.

Словам категорії стану властива визначена граматична сполучуваність. Постійне вживання слів категорії стану в предикативній функції зближує їх із дієсловами, підтвердженням цьому є також здатність предикатів стану керувати іншими словами й поєднуватися з обставинами. Переважна більшість слів категорії стану має сильне керування; вони або взагалі не вживаються без керованих слів (*angst, ansichtig, gewahr, willens* і т.д.), або рідко виступають без них (*einverstanden, not, schuld* тощо) [105, с. 6].

Залежно від відсутності чи наявності омонімічних прикметників Н. Г. Козинська поділяє слова категорії стану на два розряди, перший з яких становлять лексичні одиниці, що не мають відповідників з-поміж прикметників, напр.: *angst, ansichtig, behilflich, feind, imstande, schade* тощо. Другий розряд категорії стану формують слова, що мають омонімічні прикметники. Вони розвинулися із короткої (невідмінюваної) форми прикметників, у яких у предикативному вживанні з'явилося значення стану, напр.: *bar, bedürftig, fähig, fertig, gewiß, sicher, übel, wert* і под. [105, с. 7-8].

Проблема слів категорії стану в німецькій мові була розглянута в подальшому й іншими лінгвістами. Зокрема, М. Д. Степанова і Г. Хельбіг зазначають з цього приводу, що в німецькій мові є невелика група слів, які характеризуються тими ж ознаками, що й слова категорії стану в слов'янських мовах. Ці слова можна розглядати як особливу групу прикметників, які не відмінюються й уживаються тільки у функції предиката [173, с. 62]. Проблему функціонування предикативних прикметників або, як

їх ще інакше називають, предикативних атрибутів, які за своєю семантикою й синтаксичною функцією в реченні співвідносні зі словами категорії стану, досліджували також В. Г. Адмоні, Л. М. Михайлов, О. І. Москальська, Е. Шендельс та інші [6, 142, 251, 257].

Поняття “предикативне означення” (Prädikatsattribut) було запропоновано ще в ХІХ ст. Г. Паулем. Специфіка цього члена речення полягає в тому, що він має подвійну залежність, оскільки пов’язаний із присудком і підметом (або додатком). Предикативний атрибут виражає не постійну, а комунікативно важливу ознаку підмета або додатка: нім. *Ich kam müde, gesund, wohlbehalten an; Ich trinke den Kaffee gern warm; Man trug ihn halb tot weg.* У германістиці ХХ століття предикативне означення було включене в систему членів речення (В. Г. Адмоні, Є. В. Гулига, К. Г. Крушельницька, М. Д. Натанзон, І. А. Циганова, Е.І. Шендельс). Сучасна зарубіжна німецька граматики не вважає предикативний атрибут особливим членом речення і відносить його до вільних обставин (Ergänzungsangaben) [111, с. 22].

В. Г. Адмоні зазначає, що з усіх логіко-граматичних типів і підтипів речення, які виражають стан в широкому змісті цього слова й утворені на основі використання в якості зв’язок найбільш узагальнених дієслів існування, максимальною широтою відрізняється тип речення, у якому іменний член присудка утворюється прикметником. Прикметник сам по собі виражає не стан предмета, а його якість або властивість. Але, виступаючи у складі присудка, властивість починає трактуватися як щось, що стає характерним для предмета чи є властивим йому, тобто якоюсь мірою отримує відтінок стану. Саме в цьому й полягає відмінність між предикативним та атрибутивним прикметником. Прикметник, який відіграє роль іменного члена присудка, стоїть при зв’язковому чи напівзв’язковому дієслові. Наявність останнього є загальним правилом для німецької мови, напр.: нім. *Jetzt war er aber schweigsam* (A. Seghers) ‘Але тепер він був мовчазний’; *Er wurde fast ruhig* (A. Seghers) ‘Він був майже спокійний’ і т.д. [7, с. 284].

Диференціація присудків й означальних форм прикметника проведена в німецькій мові досить повно: відмінювана форма прикметника закріплена за означенням, коротка – за присудком. Проте все-таки повної синтаксичної однозначності коротка форма прикметника в німецькій мові не має. Збігаючись із формою прислівника, коротка форма прикметника виявляється пов'язаною не тільки з іменним членом присудка, але й із предикативним означенням й обставиною, навіть з модальним членом, тобто з усіма функціями якісного прикметника й прислівника в групі предиката. Короткий прикметник у німецькій мові стає формою, що виявляє факт входження цього прикметника в певну синтаксичну групу – групу дієслова, а не закріплюється за іменним членом присудка [223, с. 512].

Предикативний атрибут перебуває в певній синтаксичній залежності від двох головних членів речення, хоча безпосередньо морфологічно ця подвійна залежність у німецькій мові не набуває вираження. Предикативний атрибут позначає ознаку предмета, вираженого підметом або додатком, і при тому таку ознаку, що стає актуальною або навіть виникає лише в той час, коли виражений у присудку (напр.: *Er kam gesund an* 'Він приїхав здоровий' або *Er fand sie gesund* 'Він застав її здоровою'). Дуже важливо, що предикативне означення, відрізняючись цим від залежних другорядних членів речення, корелює не з тими чи тими частинами мови, а безпосередньо з членами речення. В якості предикативного атрибута може виступати ознака не кожного іменника або взагалі субстантивованого слова, а тільки такого субстантивованого слова, що виконує роль підмета або додатка, тому що тільки ці члени речення перебувають у такому тісному й необхідному зв'язку з предикатним дієсловом (дія виходить від підмета й спрямовується на додаток), що їхні ознаки можуть бути включені в речення через дієслово, спираючись на нього. Це також підтверджує особливий синтаксичний характер додатка й доказує необхідність його відокремлення від обставини [7, с. 285]. Незважаючи на наявність подвійного синтаксичного зв'язку, двох синтаксичних координат, що не дозволяють розглядати предикативний

атрибут як залежний від якої-небудь однієї частини мови, цей другорядний член речення за своєю морфологічною формою в німецькій мові, якщо він виражений прикметником, усе-таки цілком подібний до деяких другорядних членів, що входять до групи дієслова. Він виступає в короткій формі прикметника й тому цілком збігається насамперед з обставиною, коли вона виражена прислівником, тому що коротка форма прикметника й форма прислівника в німецькій мові морфологічно не розрізняються. Не можливо знайти чітке розходження й стосовно порядку слів; більш можливим є розходження в ритмо-інтонаційному вираженні цих другорядних членів речення (предикативне означення характеризується трохи більшим наголосом). Таким чином, з погляду цілої низки формальних сторін предикативний атрибут виступає так (або майже так), як звичайний член групи дієслова, усупереч своїй подвійній синтаксичній співвіднесеності. Але внутрішній значеннєвий зв'язок у цієї категорії з підметом або додатком, неможливість зрозуміти його як ознаку дії, вираженої в предикаті, настільки очевидні й істотні, що слід розглядати ці моменти як важливий елемент синтаксичної форми і відмежувати предикативний атрибут від обставини усупереч усій їхній зовнішній подібності [195, с. 17].

Предикативний атрибут може мати різні семантичні відтінки. Він може виражати ознаку предмета, що існує тільки в момент здійснення дії, позначеної предикатом, або в проміжок часу, безпосередньо пов'язаний з цим моментом, напр.: нім. *Es war einen Augenblick so still, als hätten sich alle Geräusche der Welt in den vier Schüssen erschöpft* (A. Seghers) 'На мить зробилося так тихо, неначе всі звуки світу вичерпали себе в цих чотирьох пострілах'; *Bastian starrte auf den Titel des Buches, und ihm wurde abwechselnd heiß und kalt* (M. Ende) 'Бастіан не моргаючи дивився на заголовок книги, і його кидало то в жар, то в холод'. Ознаки, виражені в предикативному означенні, є ознаками тимчасовими й змінними, що з'являються в суб'єкта в момент здійснення дії, вираженої присудком. Предикативний атрибут може виражати навіть таку ознаку, що тільки виникає в підмета в момент дії,

вираженої в предикаті, або є результатом цієї дії. Предикативні означення виражаються в німецькій мові переважно короткою формою прикметника, прислівником або дієприслівником [118, с. 212].

Однією з найсучасніших праць у досліджуваній галузі є наукова стаття Г. І. Тираспольського “Німецькі стативи” [186, с. 78-88], у якій автор висуває декілька цікавих гіпотез. Зокрема, він називає розглядувану групу слів стативами, відмежовуючи її від класу прикметників, а також подає характеристику морфологічних, граматичних та синтаксичних ознак цих слів. Дослідник поділяє німецькі стативи на декілька лексико-семантичних груп:

1) слова “зовнішнього” стану, напр.: *dunkel, kühl, leer, mausstill, reglos, ruhig, spät, still, tot*;

2) стативи “внутрішнього” стану, напр.: *bange, egal, licht, unbehaglich zumute, übel, wohl*;

3) лексеми із семантикою двобічного стану, порівн.: 1. а) нім. *Aber bei meinem Onkel war es warm...* (H. Böll) ‘Але в мого дядька було тепло...’; б) нім. *Mir ist es warm* (K.E. Paffen) ‘Мені тепло’. 2. а) нім. *Es war kalt, sehr kalt...* (W. Bredel) ‘Було холодно, дуже холодно’; б) нім. *„Ist dir kalt?“ „fragte ich* (H. Böll) ‘Тобі холодно?’ – запитав я’;

4) стативи якісної оцінки, напр.: *leicht, offenbar, richtig, schwer, süß, unbegreiflich*;

5) модальні стативи, на думку Г. І. Тираспольського, у німецькій мові не отримали розвитку. В обстежених ним текстах виявлений лише один статив із семантичним відтінком модальності: нім. *... hier ist nicht Zeit, sich stauend zu ergötzen* (J.W. Goethe) ‘... зараз не час здивовано милуватися’; *So wollen wir denn die Kinder zur Feier rufen, ich glaube, es ist Zeit* (H. Böll) ‘Покличмо дітей на свято. Я думаю, вже час’;

б) з невизначено-кількісних стативів було виявлене також лише одне слово, пор.: нім. *Es ist genug* (F. Schiller) ‘Досить’ [186, с. 80].

Характерною граматичною властивістю німецьких слів категорії стану Г. І. Тираспольський називає їхню здатність виражати різні видо-часові

значення за допомогою “темпораторів” (зв’язок) *sein* “бути” і *werden* “ставати, робитися”, уживання яких є в літературній мові при цьому обов’язковим, пор.: нім. *In diesem Loch, sagte er sich, ist es aber verdammt kalt* (A. Seghers) ‘У цій норі, сказав він собі, усе-таки дуже холодно’; *Es wird mausstill...* (F. Schiller) ‘Стає тихо, як у могилі...’ [186, с. 85].

На думку вченого, формотворення німецьких стативів представлено вищим ступенем порівняння, який утворюється за моделлю прикметників і прислівників, напр.: нім. *Um vieles amüsanter war es in Anatol, das war nicht zu leugnen* (B. Kellermann) ‘Не можна заперечувати того, що в Анатолі було набагато веселіше’; *Drei Minuten lang war es ihnen leichter gewesen* (A. Seghers) ‘На три хвилини їм легшало’. Порівняємо погляд Н.Г. Козинської, яка заперечує наявність ступенів порівняння категорії стану в німецькій мові [186, с. 86].

Важливою особливістю німецьких слів категорії стану Г. І. Тираспольський називає їхню синтаксичну сполучуваність із неозначеним займенником *es*, що виконує функцію підмета. Відомо, що в німецьких теоретичних і практичних граматиках слово *es*, яке вживається в безособовому реченні, розглядають як формальну одиницю, позбавлену лексичного значення. Для слів категорії стану поєднуваність з підметом, у тому числі і з *es*, у нееліптичних реченнях є облігаторною. Винятки трапляються дуже рідко, пор.: нім. *Gut nur, dass die Mutter zu ihm hält...* (H. Kollar) ‘Добре, що мати на його боці...’; *Klar, dass er heute nicht kommt* ‘Зрозуміло, що сьогодні він не прийде’.

Підсумовуючи свої спостереження над німецькими стативами, Г. І. Тираспольський приходять до висновку, що їхні лексико-семантичні, граматичні, формотворчі й словотвірні властивості помітно відрізняються від таких самих ознак прикметників і прислівників, і тому стативи можуть бути кваліфіковані як частина мови зі слабким морфологічним статусом, на відміну від німецьких іменників і дієслів, що володіють виразними морфологічними властивостями [185, с. 3-25].

Таким чином, проаналізувавши погляди лінгвістів щодо проблеми визначення (слова категорії стану, предикативні прикметники (атрибути), стативи) і функціонування слів категорії стану в німецькій мові, можна зробити висновок, що за своєю семантикою й функціями в реченні вони відповідають словам категорії стану української мови, що дає підстави використовувати термін, запроваджений слов'янськими лінгвістами, стосовно граматичного ладу німецької мови.

1.4. Предикативна функція слів категорії стану

Речення як мовний знак утворює двосторонню сутність: його субстанційний бік репрезентує означальне (форма), а іншою стороною є позначуване (зміст). Означальна сторона речення має складний характер: на формально-синтаксичному рівні речення виступає як синтаксичний набір словоформ, що характеризується безперервністю формальних зв'язків. Семантика речення також є комплексним утворенням і, отже, має структуру, яка є віддзеркаленням мовною свідомістю типових функцій і відносин об'єктів реальної дійсності і яку визначають структура немовного стану справ і структура судження про нього. Семантичну структуру розглядають як систему предметних змінних (предикатних предметів, аргументів), взаємопов'язаних певним відношенням (функцією) [58, с. 370].

Увага до змістового боку речення зумовила розгляд питання про семантичну типологію речень, що передбачає об'єднання семантичних моделей у групи на підставі відбиття загального для відповідних речень стану справ позамовної дійсності, що служить підґрунтям для семантики речення в цілому. Семантична типологія речень повинна бути пов'язана із семантичною класифікацією предикатів, що описують те чи те відношення предметів реального світу.

1.4.1. Предикати стану як функціонально-семантичний тип предикатів. Розмежування предикатів має давню традицію. Установлюючи

критерії для тієї чи тієї групи ознакових слів, мовознавці покликаються ще на Аристотелеву класифікацію. Давньогрецький філософ виділив три основні категорії, що охоплюють зв'язки реального світу: сутності, стани та відношення, – їх в логіко-лінгвістичній інтерпретації дослідники ототожнюють із предикатними знаками. Логічна сфера стану речей універсальна для всіх мов, але наповнюється реальним змістом лише в окремій мовній обкладинці. Тому класифікація предикатних одиниць, маючи загальний характер, апелює до конкретного мовного наповнення. Предикатні значення засвідчують тісний зв'язок мовних функцій і поняттєвих категорій. Основи останніх, як свідчать дослідження, знаходять своє вираження в лексичній, морфологічній і синтаксичній системах [39, с. 7].

Угрупування предикатів підпорядковане певним вимогам, а саме: кожен клас цих одиниць повинен мати семантичні ознаки, які би чітко окреслювали сферу окремих граматичних явищ і фігурували в синтаксичних правилах. Відповідно до принципів семантичної ідентифікації такими ознаками виступають несубстанційні (парадигматичний підхід) і субстанційні (синтагматичний підхід) компоненти. Несубстанційні семи в структурі предикатного знака визначають морфологічні та лексичні особливості одиниці, пов'язані з часом. Такі атрибути фізичного часу, як лінійність, протяжність, векторність, сегментованість тощо віддзеркалюються в ознаках, об'єднаних категоріями темпоральності та аспектуальності. Якщо в першій із них зосередились “зовнішні” характеристики загального часу, то в другій відбиті “внутрішні” часові особливості дії [39, 249 та інші].

Традиційно предикати поділяють на два узагальнені класи – “дії” та “стану”, або “процесу” й “стану”. Таке розмежування відображає онтологію динамічних (дія, процес) і статичних явищ (стан) [125, с. 322].

Українська граматики при виокремленні предикатних типів стоїть на позиції залучення і часових, і субстанційних характеристик, із опорою на останні. Такий підхід є переконливим, адже непередикатним словам більшою мірою властиві парадигматичні семи, а предикатним – синтагматичні, як такі,

що потенційно визначають валентну модель речення. У роботі прийнято варіант предикатної типології, що запропонував І. Вихованець [48]. Услід за ним та іншими українськими лінгвістами [52, 125, 132] виокремлюємо дію, процес, стан та якість як основні функціонально-семантичні типи предикатів, а також кількісні та локативні предикатні синтаксеми [48, с. 256]. Зазначені одиниці вирізняються змістовими опозиційними ознаками: динамічністю / статичністю, часовою локалізованістю, фазовістю, активністю / пасивністю суб'єкта тощо. Утілення в структурі предиката чималої кількості семантичних ознак, які категоризуються, свідчить про багатогранність і складність природи цього мовного знака. Функціонально-семантичне поле предиката – це макроструктура, яка формується граматичними елементами мови у зв'язку з лексичними і словотвірними. Ознакове слово поєднує в собі універсальне та ідіоетнічне, і зміст його стосується багатьох мовних рівнів.

У межах аналізованої категорії велику увагу мовознавців привертає ознака статичності, якою наділені предикати стану [41, с.32; 53, с.55; 76, с.16; 121, с. 15; 133, с.5; 150, с.65; 249, с. 488]. Така увага не випадкова, адже ці предикати, незважаючи на елементарну смислову структуру – зосередженість ознаки в суб'єкті, є складними у функціональному плані. У мовознавчій літературі поряд із терміном „статичний” співіснують і такі, як “статив” (“стативний”), “статальний”, “статуальний”, “стан”. Поширена думка щодо взаємозамінності цих понять не завжди виправдана, оскільки допускає накладання видових і родових ознак. Поняття “статичності” виступає загальною категорійною ознакою; “стани” і “стативи” мають вужче значення; “статальність”, “статуальність” частіше використовують у значенні “способу дії”. Філософське розуміння статичності як спокою дає змогу адекватно інтерпретувати її в мові. Це поняття включає дві ознаки предиката стосовно часу: 1) сталу властивість суб'єкта безвідносно до часу; 2) ознаку, що може мати часову характеристику [56, с. 116]. Статичність предикатів стану неоднозначна, адже вони, на відміну від динамічних предикатів дії чи процесу, можуть бути виражені, окрім дієслів, словами категорії стану,

іменниками з прийменниками, а іноді й прикметниками, порівн: нім. *Der Junge schläft; Mir ist traurig; Alles ist in Ordnung; Maria ist traurig;* укр. *Хлопчик спить. Мені сумно. Він у відчаї. Марія сумна.*

Предикат є основою семантико-синтаксичної структури речення, й оскільки така структура являє собою тип відношень, що перебуває в основі численних конкретних висловлень, то вона, як і логіко-семантична структура, являє собою віртуальний аспект речення. Семантико-синтаксична структура речення постає позиційною моделлю. Відповідно до свого змісту семантико-синтаксичний предикат визначає кількість актантів та їхні функції. Функції останніх повністю залежать від того, який з актантів виступає в ролі вихідного в реченні, при цьому вибір такого актанта в жодному разі не випадковий, він повністю окреслений логіко-семантичною структурою [76, с. 70].

Семантико-синтаксична структура предиката моделює мовну презентацію речення. Вона відображає всі найзагальніші властивості, які притаманні конкретному типові речення як одиниці мови: загальну його структурну схему і значення, категорійне і субкатегорійне значення кожного з його компонентів, порядок розташування цих компонентів і синтаксичні відношення між ними.

1.4.2. Межі предиката в реченні. У сучасній граматиці існує декілька поглядів на проблему предиката, найпоширенішими з них є два. Перша позиція є більш традиційною й пов'язана з логіко-граматичним трактуванням речення як мовної одиниці, яку співвідносять із логічним судженням, що описують за схемою “суб’єкт – предикат”. Відповідно до цього речення поділяють на дві рівноправні частини: концентр підмета і концентр присудка [176, с. 51]. Один з цих концентрів може не мати мовного вираження, і тоді йдеться про односкладні речення. У рамках цієї концепції речення можливі різні варіанти тлумачення предиката та його меж у реченні.

З іншого погляду, під це поняття підводять весь склад присудка як ту частину речення, яка в звичайних умовах спілкування приписує суб'єктові ту чи ту ознаку, тобто виражає предикацію [176, с. 52]. Поняття другорядних членів речення за такого підходу може бути охарактеризоване як зайве. Нічого не змінює й та обставина, що підмет і присудок можуть бути при цьому виокремлені формально, а саме, як безпосередні складники речення [26, с. 142-144], або ж у центрі присудка виділяється власне-присудок і безпосередньо чи опосередковано залежні від нього другорядні члени, як це часто трапляється в багатьох граматиках німецької та англійської мов [86, с. 316; 164, с. 146].

Проте визначення меж предиката в другому випадку нерідко наштовхується на значні труднощі: адже предикація зазвичай не здійснюється за допомогою одного тільки дієслова в особовій формі, яке в більшості випадків входить у структуру речення. Предикативна недостатність дієслова, його змістова й структурна неповнота стають приводом для виокремлення так званих складеного іменного й складеного дієслівного присудків. У випадку іменного присудка прийнято розрізняти зв'язку, яка повністю чи частково втрачає своє лексичне значення, і предикатив. При цьому суперечливим виявляється склад тих дієслів, які можуть функціонувати в ролі зв'язки [9, с. 194-196].

Друга концепція предиката, яка знайшла своє поширення в німецькій граматиці, формальна за своїм характером і не має на перший погляд нічого спільного з логічним аналізом речення. Присудок у цій концепції часто ідентифікують з особовим дієсловом, однак незалежність цього підходу від логіки виявляється оманною. Насправді ж цей підхід добре узгоджується з аналізом судження за схемою “предикат (або функтор) – його аргументи”, прийнятою в логіці предикатів й особливо в її важливому розділі – логіці відношень [165, с. 57]. Подібно до того, як у логіці відповідно до вказаної схеми найважливішу роль відводять предикатові, тобто назві властивості або відношення, а аргументам – підпорядковану роль наповнення цього

предиката, так і в синтаксисі в центрі уваги перебуває дієслівний присудок, тоді як інші члени речення (включаючи й підмет) вважають його поширювачами (комплементами) [221, с. 188].

Природно, що в межах цієї концепції стає зайвим поняття зв'язки і немає потреби говорити про втрату дієсловом його лексичного значення. Натомість пропонують розподіл дієслів відповідно до їхніх валентних властивостей на одномісні, двомісні тощо. Уважають, що уже в лексико-граматичній семантиці особового дієслова міститься *in potentia* відношення, яке внаслідок розгортання на ґрунті цього дієслова синтаксичної структури стає його значенням [236, с. 29].

Відповідно й предикатив розглядають як самостійний член речення. Й. Ербен називає його “позначенням виду буття чи стану” [226, с. 187]. В. Юнг говорить у цьому випадку про предикативний комплемент (*prädikative Ergänzung*) [245, с. 40]. Деякі лінгвісти вважають за необхідне розрізняти, по-перше, спосіб вираження предикативного члена й, по-друге, відношення предикатива до суб'єкта й до прямого об'єкта [232, с. 204; 233, с. 448].

Різні підходи в рамках цієї концепції пов'язані не тільки з розмежуванням чи ототожненням різних частин мови в позиції предикатива, але й з іншими моментами. Вибір однієї з позицій не може бути довільним, оскільки в реченні як мовній структурі спостерігаються відповідності і до логічної структури, що інтерпретують в термінах “суб'єкт – предикат”, і до схеми, яку визначають як “предикат – його аргументи”. Більше того, можна стверджувати, що ці дві структури присутні, зазвичай, у змістовому плані речення одночасно, характеризуючи, проте, різні аспекти його відношення до дійсності [223, с. 436].

Первинною й фундаментальною в побудові речення виявляється структура, що відбиває систему зв'язків і відношень об'єктивної дійсності. Якраз вона й визначає попередньо склад членів вихідного синтаксичного утворення та їхню роль. Окрім того, синтаксичне утворення містить також

позначення характеру відношення, виступаючи своєрідним аналогом логічного функтора. На цьому ступені становлення речення наявна, проте, лише найбільш загальна синтаксико-семантична схема, з погляду якої ототожнюються такі утворення, як:

Der Junge ist seinem Vater ähnlich ‘Хлопець схожий на батька’;

Der dem Vater ähnliche Junge ‘Схожий на батька хлопець’;

Die Ähnlichkeit des Jungen dem Vater ‘Схожість хлопця на батька’.

В усіх цих конструкціях відтворено ту саму структуру об’єктивних відношень між діячем і предметом дії [176, с. 54], тотожність яких М. Хомський називає “глибинною структурою” [221, с. 201], але на відміну від нього Г. Г. Почепцов не вважає цю структуру тільки формальним, асемантичним утворенням, яке потребує семантичної інтерпретації, а визначає її як явище синтаксичної семантики, як семантичний інваріант низки різних за формою синтаксичних утворень [154, с. 35]. Цю структуру називають реляційною, і для неї характерний денотативний зв’язок (хоча і в особливому розумінні цього терміна, оскільки денотатом є абстрактна система об’єктивних відношень). На реляційну структуру в процесі подальшого становлення речення накладається інша структура, що характеризує акт предикації, тобто виокремлення суб’єкта думки-мови і створення відношення між суб’єктом і предикатом. На цій стадії відбувається вибір частин мови і їхніх форм, втілення “глибинної структури” у вигляді упорядкованого набору граматично оформлених членів речення, причому часто виявляється необхідним використовувати й такі засоби, як порядок слів та логічний наголос [147, с. 15].

Така структура (її на відміну від реляційної можна називати предикаційною) належить не до денотата, вона орієнтована на автора думки-мови та втілює його підхід до дійсності й до способу її репрезентації. На цьому ступені породження речення здійснюється відбір форм “актуального” чи “потенційного” утворення, тобто з особовим чи безособовим ядром, а напрямок зв’язків домінації між членами утворення може виявитися

відповідним чи суперечним до напрямку зв'язків в об'єктивній структурі відношень [259, с. 22].

Таким чином, не беручи до уваги формального поділу речення, можна говорити про можливість двох його розчленувань, орієнтованих на фактори, які існують поза реченням, але відбиваються в ньому. Такий поділ спричиняє виявлення двох відносно самостійних структур: реляційної та предикаційної. Очевидно, що однобічна орієнтація на ту чи ту структуру приводить до значних розходжень поміж лінгвістами стосовно розуміння меж предиката. Проте обидва способи розуміння не виключають один одного, тому можливим є синтетичний підхід [177, с. 131].

1.5. Семантико-синтаксична валентність предикатів

У сучасній лінгвістиці під поняттям валентність розуміють закономірності сполучуваності одиниць певної мови. Мовну валентність розглядають стосовно різних рівнів мови в різних площинах. Дослідження категорії валентності в сучасному мовознавстві продиктовано бажанням учених розуміти мову як органічне ціле, яке ієрархічно організоване й складається з інших, підпорядкованих цьому цілому, підсистем.

Визнання системності мови у всьому обсязі її функціонування передбачає й системність зв'язків між її складниками, що стало одним із підходів до вивчення валентності як закономірності цих системних зв'язків. Оскільки всі слова в мовному потоці організовані в словосполучення, речення або надфразні єдності, то закономірності їхнього комбінування є одним із найважливіших питань синтаксису, однак серед них розмежовують два типи: сполучувальну потенцію (*Fügungspotenz*) і валентність (*Valenz, Wertigkeit*). Під першою розуміють здатність кожної частини мови незалежно від її семантики поєднуватися з іншими у функції підпорядкувального або підпорядкованого члена. Для кожної частини мови загалом і для кожної лексеми зокрема можна укласти перелік її сполучувальних можливостей [220, с. 228]. З-поміж таких потенцій є ті, які є облігаторними для побудови

речення і необлігаторними, тобто факультативними, напр., у реченні *Es war ihm behaglich im gemütlichen Haus seines Vaters* ‘Йому було спокійно у затишному будинку батька’ атрибути *gemütlichen, seines Vaters* можуть бути опущені без порушення граматичної структури речення [7, с. 90].

На відміну від сполучувальної потенції під валентністю розуміють властивість слова як підпорядкувального, домінувального члена словосполучення вимагати необхідного доповнення, яке зумовлене його лексичною семантикою. Підсумовуючи відмінності між сполучувальною потенцією і валентністю, І. Й. Харитонова називає такі ознаки обох категорій:

1. Характеристики сполучувальної потенції:

- а) незалежність від лексичного значення слова;
- б) можливість лексеми виступати як домінувальним, так і залежним членом словосполучення;
- в) сукупність усіх облігаторних і факультативних компонентів.

2. Особливості валентності:

- а) зумовленість лексичним значенням слова;
- б) здатність бути тільки домінувальним членом конструкції;
- в) потреба лише в облігаторних наповненнях [220, с. 234].

Отже, поняття сполучувальної потенції ширше ніж поняття валентності, оскільки перша властива усім словам, а друга – тільки тим, які за своєю семантикою можуть підпорядковувати інші одиниці [215, с. 123].

Уперше термін валентність виділив й обґрунтував у 50-х роках ХХ століття французький граматист Л. Теньєр, коли він у рамках своєї граматики залежностей при структурному аналізі речень став виходити з дієслова й розглядав у якості безпосередньо залежних від нього “актанти” (actants) і “обставинні слова” (circonstants), тобто діючі особи й супутні обставини. На відміну від “супутніх слів” кількість “актантів” у реченні залежала від дієслова. Здатність дієслів приймати й утримувати при собі певне число “актантів” Л. Теньєр порівнює з відомою властивістю атома в

хімії і називає її “валентністю”. У якості таких “актантів” граматист розглядає суб’єкти й об’єкти: він виключає із валентних відношень обставини й предикативи. За кількістю “актантів” він розрізняє у французькій мові авалентні, моновалентні, дивалентні й тривалентні дієслова, котрі класифікує тільки залежно від числа, а не від виду актантів [184, с. 141].

Теорію Л. Тен’єра розвивали й продовжували Г. Брінкман, Л. Вейсгерберг, П. Гребє, Й. Ербен, Ж. Фурке, Г. Хельбіг, В. Шмідт [218, 227, 233, 236, 239, 259] та ін. Однак Л. Тен’єр, правильно визначивши проблему валентності й окресливши типологічний аналіз явища, не запропонував вичерпного розуміння цього питання. Водночас засновник учення про валентність майже не розрізняв семантичних і формальних позицій речення. Приблизно в той самий період поняття і термін “валентність” з’являються й у слов’янському мовознавстві. Так, наприклад, С. Д. Кацнельсон визначає валентність як синтаксичну потенцію, що міститься в лексичному значенні слова, тобто здатність приєднувати до себе інше категорійно цілком визначене повнозначне слово. Загалом кожне повнозначне слово може поєднуватися з будь-якими іншими повнозначними словами. Але валентність – це дещо більше, ніж просто здатність вступати в синтаксичні відношення. Кожне слово здатне поєднуватися з іншими словами, і ця здатність фактично реалізується в безмежній кількості висловлювань. С. Д. Кацнельсон розуміє під валентністю вказівку на необхідність заповнення її словами певних типів у реченні, яка передбачається в значенні слова. З цього погляду валентністю володіють не всі повнозначні слова, а тільки ті з них, які справляють враження неповноти висловлення й вимагають доповнення [112, с. 20]. На думку С. Д. Кацнельсона, необхідно розрізняти валентність *формальну* й *змістову*. У першому випадку валентність пов’язана з певною словоформою й зумовлена елементами синтетичної морфології в даній мові. У другому випадку валентність залежить виключно від семантики слова й, відповідно,

не підпорядковується морфології мови. Формальна валентність не завжди збігається зі змістовою, тому часто перехід від формальної валентності до змістової вимагає спеціальних процедур редукційного плану [112, с. 21]. Оскільки змістова валентність залишається в усіх мовах однаковою, а формальна, яка є функцією морфологічного складу певної мови, у різних мовах відрізняється, то формальна (морфологічна) валентність може або збігатися зі змістовою, або вступати з нею в протиріччя, або збігатися з нею тільки в деякому відношенні [112, с. 22].

Спочатку термін “валентність” застосовувався тільки щодо дієслів, але з часом сфера валентного аналізу поширилася на інші частини мови, зверталася увага на ті ознаки слів, які зумовлюють можливість граматично сполучатися з іншими словами, розрізнялися формально-синтаксичні й семантико-синтаксичні позиції речення.

Значного розвитку поняття валентності набуло в традиції Московської семантичної школи. У рамках цієї теорії вважається, що, по-перше, обов’язкові зв’язки, подібні до дієслівних, притаманні й іншим частинам мови, зокрема, прикметникам (наприклад, *сердитий* хто, на кого, за що: *Повернувся Коля, сердитий на мене за те, що я спізнився*) й іменникам (*сестра* чия – *Германа*). По-друге, зважаючи на те, що синтаксичні зв’язки, властиві слову, можуть бути й не обов’язковими (особливо це характерно для дієслів, здатних синтаксично підпорядковувати різного роду факультативні обставини – часу, місця, причини та ін., напр., *повернувся ввечері/ з подругою/ через погану погоду* і т.д.), було введено поняття *факультативної валентності* [173, с. 143]. По-третє, з’ясувалося, що синтаксичні відношення слова визначаються його семантикою. Слово, що володіє синтаксичними валентностями, завжди співвідноситься із ситуацією, що має певний набір обов’язкових учасників; ці учасники виражаються при слові поверхово, заповнюючи синтаксичні валентності – тим самим синтаксичні валентності експлікують ті семантичні відносини, які пов’язують ім’я ситуації й імена її учасників. Звідси випливає, що можна

говорити не тільки про синтаксичні, але й про семантичні валентності слова [253, с. 64].

Під семантичною валентністю розуміють здатність предиката визначати кількість і тип заповнень, що впливає з його лексико-семантичного характеру. При цьому виявляється домінуючий характер словоформ, які репрезентують предикат, визначений їхньою лексичною семантикою [262, с. 19]. На думку Я. Руферової, семантично валентними слід уважати такі наповнення, яким притаманний принаймні один спільний із предикатом компонент значення, що є синтаксично релевантним [158, с. 280]. Семантичні валентності відповідають обов'язковим перемінним у тлумаченні слова. У свою чергу, ці перемінні виникають у тлумаченні як “спадкоємці” семантичних валентностей більш простих предикатів, що входять у тлумачення [254, с. 7]. На відміну від синтаксичних, семантичні валентності виявляються семантично наповненими й розрізняються за типом значеннєвого відношення, що виражається, й, тим самим, виступають аналогом семантичних ролей. Водночас число семантичних ролей варіюється в межах десяти – тоді як у книзі Ю. Д. Апресяна “Лексическая семантика” виокремлено 25 типів семантичних валентностей, з-поміж яких валентності суб'єкта (*потяг рухається*), контрагента (*захиститися від спанієля*), реципієнта (*давати дітям*), адресата (*інформувати президента*), результату (*перетворюватися у воду*), періоду (*відпустка на два місяці*), кількості (*більше на метр*) та ін. [15, с. 207]. Подібний перелік може містити й більш подрібнену класифікацію типів валентностей – ступінь подрібленості в даному випадку обмежена такою умовою: близькі за змістом валентності вважаються різними, якщо вони трапляються в складі валентної структури одного слова. Такими є, наприклад, валентність інструмента і засобу (*писати гусячим пером червоним чорнилом*), контрагента і посередника (*купувати у фірми через агента*) тощо.

Теоретично всі типи валентностей могли б функціонувати при одній лексемі – адже їхнє число при слові, по суті, не обмежене. Одну валентність має, наприклад, прикметник *красивий*, котрий потребує вказівки на носія ознаки (хто красивий). Тим часом середнє число валентностей слова – скоріше 3–4, пор. вище дієслово *просити*, а також *різати* (хто, що, чим, на чому), *сердитий* (хто, на кого, за що) тощо. “Багатовалентним” вважають шестимісне дієслово *відряджати* (хто, кого, звідки, куди, з якою метою, на який термін) й інші дієслова переміщення, напр. *відвозити* (хто, кого/що, на чому, звідки, куди, за яким маршрутом, навіщо), однак число обов’язкових семантичних валентностей не перевищує шести. При цьому поверхово при даному слові й ці шість зовсім не обов’язково повинні бути виражені усі відразу [167, с. 51].

Синтаксична валентна структура не є простим відбиттям семантичної. Як підтвердження цьому розглядають також ад’єктивні сполуки на зразок *достиглий персик*, у яких предикатним словом є прикметник – воно має семантичну валентність на носія ознаки, й ця валентність заповнюється іменником (*персик*). Але синтаксично, навпаки, прикметник підпорядкований іменникові. Тим самим виходить, що в подібних випадках синтаксичні відносини ніяк не зв’язані з глибинними – семантичними [89, с. 24].

Щоб розв’язати це протиріччя, можна ввести протиставлення активної і пасивної валентностей. Активна валентність – це валентність підпорядкувального слова. Усе, що говорилося про властивості валентностей, стосувалося саме активних валентностей, тому що під валентностями мають на увазі саме зв’язки підпорядкувального слова. Водночас зв’язок підпорядкованого слова з підпорядкувальним теж можна назвати валентністю – тільки пасивною. Тоді при описі ад’єктивних сполучень зберігається певна наступність між синтаксичною й семантичною валентною структурою: на семантичному рівні *достиглий* має активну валентність, а на синтаксичному – зберігає її, але як пасивну [89, с. 25].

Свій розвиток проблема валентності отримала в працях Б.А. Абрамова, Й. Ф. Андерша, Ю. Д. Апресяна, І. Р. Вихованця, А. П. Загнітка, С. Д. Кацнельсона, О. І. Москальської, М. Д. Степанової та ін. [12, с. 112-114; 14, с. 3-6; 44; 78; 101; 142, с. 98-99; 172; 213, с. 54-60].

Отже, семантико-синтаксична валентність – це здатність предиката (ознакового слова) поєднуватися з іншими (переважно неознаковими) словами, мати певне число відкритих позицій, які можуть або повинні заповнюватися одиницями відповідної семантичної природи. Семантичні компоненти, які залежать від семантичної природи предиката, можуть мати експліцитну чи імпліцитну формальну організацію, а також кілька можливих формальних репрезентантів. Тому виникає необхідність розглядати валентність у двох вимірах: семантико-синтаксичному й формально-синтаксичному.

Семантична валентність відбиває той факт, що ознакові слова як єдині носії валентності вимагають певних контекстних партнерів із відповідними семантичними ознаками й не допускають інших контекстних партнерів із іншими семантичними ознаками. Валентне сполучення здійснюється на основі сумісності або несумісності семантичних ознак обох поєднаних контекстних партнерів, тобто їхнє сполучення не є довільним. Формально-синтаксична валентність регулює заповнення наявних відкритих семантичних позицій облігаторними й факультативними субстанційними синтаксемами, які певним чином репрезентовані морфолого-синтаксичними засобами [173, с. 258].

Семантико-синтаксична валентність як системна семантично передбачувана сполучуваність слів перебуває в точці перетину синтаксису й лексичної семантики. Семантикою слова задано найбільш суттєві умови поєднуваності його з іншими словами в синтаксичних одиницях-конструкціях – реченні і словосполученні. Валентна сполучуваність слів у реченні здійснюється завдяки взаємодії активної валентності підпорядкувальних ознакових слів (переважно дієслів) і пасивної валентності

залежних слів (у типових випадках іменників-назв конкретних предметів) [46. с. 109].

Між валентно зв'язаними і валентно незв'язаними членами речення – двома полярними зонами сполучуваності – перебуває проміжна зона сполучуваності, яка ґрунтується на синтаксичних перетвореннях валентно зв'язаних компонентів – редукції опорного ознакового слова, нейтралізації семантико-синтаксичної валентності, формально-синтаксичному ускладненні валентності та ін. У проміжну зону сполучуваності входять:

а) посередкована семантико-синтаксичною валентністю сполучуваність опорних іменників-назв предметів із залежними іменниками-назвами предметів або опорних іменників предметного значення із залежними прикметниками, похідними від іменників конкретного значення, напр.: *книга сестри* і *сестрина книга*. Базовою структурою подібних словосполучень виступають предикатні конструкції на зразок *Книга належить сестрі; Сестра має книгу*, тобто сполучуваність конкретних іменників опосередкована в конкретному випадку посесивним предикатом, який відкриває дві семантичні позиції – позицію того, хто володіє предметом, і позицію предмета, яким володіють;

б) сполучуваність як нейтралізована семантико-синтаксична валентність. Цей різновид сполучуваності виникає в ускладненому простому реченні з двома або більше предикатами, у результаті взаємодії яких один предикат посідає сильну, тобто предикативну, позицію і має активну валентність, а другий пересувається в залежну атрибутивну позицію і втрачає свої валентні потенції (а іноді частково зберігає валентність, що виступає як валентність другого ступеня). Типовим засобом вираження нейтралізованої семантико-синтаксичної валентності виступають прикметники у присубстантивній позиції, напр.: *Стрункий юнак розмовляв з офіцером = Юнак розмовляв з офіцером + Юнак був стрункий*;

в) валентно-невалентна сполучуваність, що об'єднує в собі валентну сполучуваність і формально-синтаксичну сполучуваність. Указаний різновид

сполучуваності характеризується різноспрямованою залежністю (взаємозалежністю) і фіксується тільки в конструкціях “підмет + присудок”. У таких конструкціях присудок керує називним відмінком іменника із значенням суб’єкта дії або стану, з одного боку, та узгоджується з підметом у роді й числі, з іншого [46, с. 110].

Від валентно зв’язаних членів слід відрізнити валентно незв’язані члени (детермінанти), що залежать не від окремого слова, а від підметово-присудкової основи речення загалом. До детермінантів належать компоненти з темпоральним, причиновим, цільовим і под. значеннями, які формуються в результаті згортання однієї з частин складного речення й зберігають у структурі простого ускладненого речення семантичну й формально-синтаксичну автономність [46, с. 110], напр.: нім. *Wir sind sehr traurig wegen deines Verhaltens* ‘Нам дуже сумно через твою поведінку’; *In einigen Jahren wird es seicht am Ufer* ‘Через декілька років біля берега буде мілко’; укр. *Після бурі стало холоднувати, але спрага мучила людей і худобу* (З. Тулуб); *В хаті ставало гамірно від розмов, суперечок і сміху* (І. Ткач).

Якщо валентність розглядати як системне семантико-синтаксичне явище у структурі мови, а не мовлення, то вона буває лівобічною і правобічною. Відповідно, у граматичній системі мови необхідно розрізнити лівобічну й правобічну валентність предиката й лівобічно та правобічно керовані другорядні члени речення [131, с. 15], напр.: нім. *Er hat genug für immer von dieser Existenz* (S. Zweig) ‘З нього досить такого існування’; ‘...*Es war ihm sehr unbehaglich zumute* (B. Kellermann) ‘...Йому було вкрай ніяково на серці’; укр. *Доле моя, щастя моє, Лихо мені з вами* (Я. Щоглів); *На золото Кассандра не жадібна, і з неї досить однієї обручки* (Леся Українка).

Валентності здебільшого упорядковуються за номерами: першою називають суб’єктну, другою – валентність прямого об’єкта, наступний порядок є більш вільним. Проте у випадку, якщо перша чи друга валентність у слова відсутня, її номер переходить до наступної валентності,

наприклад, у дієслова *сміятися* першою буде валентність суб'єкта (хто сміється), а другою – валентність непрямого об'єкта, що виражає стимул до сміху (над ким/чим сміється) [79, с. 134].

1.6. Методика зіставлення слів категорії стану в німецькій та українській мовах

Метод (з грецьк. *methodos* – шлях дослідження) у мовознавстві – сукупність прийомів, методик дослідження мови, які ґрунтуються на певних теоретичних засадах і виступають інструментом для дослідження того чи того мовного аспекту [127, с. 298]. Метод визначає підхід до об'єкта дослідження, взаємини між суб'єктом і об'єктом дослідження, спосіб побудови наукового знання, загальну орієнтацію і характер дослідження [171, с. 298].

Одним з найпоширеніших методів дослідження мовних явищ є зіставлення, суть якого полягає у фіксації й визначенні явищ і фактів мов, які мають тотожні функції. Зіставний метод – це вивчення мови шляхом системного порівняння з іншою мовою з метою виявлення її специфіки на тлі спільних рис [112, с. 34]. Цей метод спрямований передусім на виявлення відмінностей між двома чи більше мовами (унікалій), хоча й не ігнорує їхніх спільних рис, його застосовують до будь-яких мов безвідносно до їхньої генетичної, типологічної чи ареальної належності для аналізу співвідношення їхніх структурних елементів і структури загалом переважно на синхронному зрізі з урахуванням усіх факторів їхньої взаємодії, взаємопроникнення і взаємовпливу на всіх мовних рівнях. Він дає змогу визначити факти і явища, які мають аналогічні функції в зіставлюваних мовах, а також те місце, яке вони посідають у своїй мікросистемі [112, с. 35]. Серед основних прийомів зіставного вивчення слід зазначити визначення основи зіставлення, зіставну інтерпретацію й типологічну характеристику. Методика паралельного вивчення полягає в тому, що факти порівнюваних мов досліджують за допомогою прийомів і методики описового методу й отримані результати

зіставляють. Завданням такого дослідження є встановлення найбільш тотожних, ізоморфних ознак, які утворюють основну характеристику певного явища й при подальшому дослідженні можуть бути взяті за основу типологічних характеристик мови чи груп мов і використані для типологічної класифікації мов, що є однією із актуальних проблем сучасного мовознавства [163, с. 198]. Метод зіставлення дає змогу визначити не тільки факти і явища, які мають аналогічні функції у зіставляваних мовах, але й те місце, яке вони посідають у своїй мікросистемі.

Таким чином, головним предметом дослідження зіставного методу виступають подібності й відмінності структури двох чи більше мов, при цьому зіставлятися можуть як окремі елементи, так і цілі структури, зокрема у нашому дослідженні зіставний метод дозволив виявити спільні та відмінні функції слів категорії стану в структурі речень німецької та української мов.

Наступним методом, застосованим у процесі опрацювання матеріалу, є типологічний метод, який за своїми прийомами мало відрізняється від зіставного, але він має дещо ширші цілі. Мета типології як наукового методу полягає у визначенні особливостей, що характеризують об'єкт вивчення, і в класифікації цих ознак, а також самого об'єкта за сукупністю виділених ознак. Лінгвістична типологія оперує поняттям “тип”, який розуміють як сукупність деяких мовних властивостей чи сукупність мов, що володіють ними [136, с. 18]. Тип у вузькому значенні – це форма універсального чи загального мовного явища [136, с. 19], зокрема у нашому дослідженні йдеться про типи речень, типи синтаксичного зв'язку, типи морфологічного вираження тощо. Порівняльна типологія мов була предметом розвідок Б. О. Абрамова, В. Д. Аракіна, В. Г. Гака, О. Л. Зеленецького, П. Ф. Монахова [2; 16; 59; 82] та ін. Як зазначає В. М. Ярцева, “метою типологічного опису мов світу є виявлення суми подібних і відмінних рис, які характеризують їхні системи” [212, с. 6]. Таким чином, на відміну від методу зіставлення, типологічний метод займається зіставленням і на цій основі виявленням ізоморфних та аломорфних рис цілих систем, підсистем і

мікросистем досліджуваних мов. Типологічний метод дав змогу виокремити формально-синтаксичні й семантико-синтаксичні типи речень зі словами категорії стану в зіставляюваних мовах.

Для того щоб зіставний аналіз був коректно виконаний, необхідно дотримуватися певних принципів. В. Д. Аракін виокремлює три принципи зіставного аналізу: 1) системного підходу до опису подібностей і відмінностей; 2) опори на змістову основу зіставляюваних явищ; 3) урахування функціональних особливостей зіставляюваних одиниць [16, с. 15]. Принцип системного підходу полягає в тому, що не можна порівнювати випадково підібрані явища й кожне з них потрібно розглядати в системі, тобто в його зв'язках з іншими явищами тієї системи, до якої воно належить [113, с. 86]. На думку М. П. Кочергана, у ході дослідження “важливо виявити, що в мові зумовлено внутрішньосистемними зв'язками, а що позалінгвальною дійсністю, водночас не слід забувати про можливість передачі тих самих значень засобами, які належать до різних мовних рівнів” [112, с. 39]. Семантичний принцип – це принцип опори на змістову основу порівнюваних явищ [112, с. 40]. Останнім часом досить популярною стає гіпотеза, що семантика є найпродуктивнішим підґрунтям для порівняння мов. Такі підходи висловлюють О. В. Бондарко Ф. Груча, С. Сятковський, В. М. Ярцева та ін. [34, с. 29-42; 137, с. 3; 183, с. 69-73; 234, с. 134-136]. Якщо за основу контрастивного аналізу взято семантичний принцип, тобто підґрунтям виступатимуть семантичні категорії, то дві мови аналізуватимуться за одним підходом й результати дослідження стануть значно об'єктивнішими і повнішими [112, с. 42]. Методика такого аналізу передбачає такі послідовні етапи: 1) визначення семантичної категорії, за якою робиться намір здійснювати зіставлення; 2) встановлення засобів вираження досліджуваної семантичної категорії в рамках функціонально-семантичного поля в зіставляюваних мовах; 3) зіставлення функціонально-семантичних полів порівнюваних мов з метою виявлення ізоморфних й аноморфних ознак; 4) встановлення міжмовних кореляцій (відношень збігу,

розбіжностей, міжмовних лакун та способів їхньої компенсації тощо) [112, с. 42]. У пропонованому дослідженні семантичний принцип був покладений в основу класифікації спільних для зіставляваних мов лексико-семантичних груп слів категорії стану, а також методика функціонально-семантичного поля дозволила проаналізувати морфологічні й синтаксичні особливості слів категорії стану в німецькій та українській мовах.

Одним з найбільш давніх і широко розповсюджених у будь-якій науковій дисципліні виступає описовий метод, який слугує підставою для застосування інших методів, які ґрунтуються на описаних основних властивостях предмета дослідження. В. І. Кодухов визначає описовий метод як “систему науково-дослідних прийомів, застосованих для характеристики явищ мов на певному етапові розвитку; це метод синхронного аналізу” [104]. Основними компонентами описового методу є спостереження, узагальнення, інтерпретація та класифікація. Суть спостереження зводиться до уміння виокремлювати з безлічі властивостей досліджуваного об’єкта найбільш істотні й важливі, за допомогою яких можна, з одного боку, охарактеризувати предмет, а з іншого, відрізнити його від інших предметів. Узагальнення фактів і розкриття в повторюваних явищах визначених закономірностей, правил – головна особливість описового методу. Інтерпретація результатів становить невід’ємну частину наукового опису будь-якого фактичного матеріалу, оскільки важливо не тільки зареєструвати факт, але й пояснити його, визначити його місце в системі інших фактів [175, с. 111-119]. У нашій роботі за допомогою описового методу проаналізовано лексико-семантичні та формально-граматичні особливості слів категорії стану в зіставляваних мовах на синхронному зрізі.

Структурний метод у лінгвістиці склався в ХХ ст. під впливом праць І. О. Бодуена де Куртене, Ф. де Соссюра, М. С. Трубецького й ін. Головне завдання цього методу – пізнання мови як цілісної структури, елементи й частини якої співвіднесені і пов’язані строгою системою лінгвістичних відносин. Структурний метод виступає, певною мірою, продовженням

описового методу: в обох випадках розглядають функціонування мови, однак описовий метод досліджує насамперед діючі в мові частини й елементи, тоді як структурний – відносини, зв'язки, залежності між цими частинами й елементами. Ці методи доповнюють один одного, їхнє поєднання може дати повну уяву про картину розвитку мов [127, с. 299]. Структурний метод, як і будь-який інший, залежить від філософських методів дослідження, це віддзеркалюється, зокрема, у тому, що усередині структурного методу існують його різновиди, які відрізняються насамперед філософським розумінням мови і завдань науки. Наприклад, копенгагенська школа структуралізму наполягає на тому, що мова – це система відносин і що для її розуміння потрібно досліджувати саме ці відносини (чи знакові функції одних елементів по відношенню до інших) [127, с. 299]. Американський різновид структурного методу характеризується прагненням описати мову виключно формальним чином, на основі перерахування всього оточення досліджуваного елемента іншими елементами, тобто без звертання до значення слів, словосполучень і речень [127, с. 299]. Празький різновид структурного методу склався під впливом матеріалістичних поглядів на мову (праці І. О. Бодуена де Куртене, П. Ф. Фортунатова, Л. В. Щерби, О. О. Шахматова, М. С. Трубецького) і під впливом філософських пошуків чеських мовознавців, тому празька школа структуралізму вбачає необхідність дослідження не тільки відносин між елементами мови, але й самих елементів [127, с. 299]. У роботі структурний метод було застосовано для дослідження процесу взаємодії семантичної та формальної структур речень зі словами категорії стану в зіставлюваних мовах.

На сучасному етапі лінгвістичних досліджень необхідною передумовою повного порівняльного аналізу є кількісний метод, оскільки усі елементи мовної структури мають “кількісну характеристику”; інакше кажучи, одних елементів багато, інших мало, одні застосовують рідко, інші часто, одні строго вибудовують у великі ряди, інші увесь час порушують логіку таких рядів і т.д. Функціонування елементів мови характеризується

передусім їхньою повторюваністю і тому їх можна розглядати як процес, для вивчення якого застосовують поняття й формули математичної статистики і теорії імовірностей. Таким чином, виникло нове завдання мовознавства – пізнання кількісного боку мови, кількісних закономірностей, пов'язаних із функціонуванням і розвитком мовної структури [136, с. 215]. У дисертаційній роботі кількісний метод слугував для встановлення кількісних характеристик функціонування слів категорії стану в німецькій та українській мовах.

Висновки до розділу 1

Проаналізовані лінгвістичні джерела дозволяють встановити тенденції розвитку слів категорії стану в порівнюваних мовах, низку їхніх властивостей і ознак, основні положення, необхідні для дослідження функціонування слів категорії стану в структурі речень німецької й української мов, обґрунтувати термінологічний і поняттєвий апарат.

Місце слів категорії стану в сучасній лінгвістиці має дискусійний характер, оскільки їхній частиномовний статус остаточно ще не визначено. В історії вивчення питання про слова категорії стану утворилося два діаметрально протилежних підходи. Прихильники першого з них схиляються до думки, що слова категорії стану не виявляють у повному наборі тих ознак, які б дозволили кваліфікувати їх як окремий лексико-граматичний розряд слів, оскільки вони не мають жодних специфічних, неповторюваних в інших частинах мови, ознак. Представники другого підходу визначають слова категорії стану як самостійну частину мови на тій підставі, що вони виконують певну синтаксичну функцію в реченні (виступають у складі присудка), мають спільне для всіх одиниць цієї групи значення стану й морфологічні ознаки (слова категорії стану є незмінними). Слова категорії стану в німецькій та українській мовах характеризуються специфічним синтаксичним уживанням, морфологічними особливостями й мають визначену сполучуваність з іншими словами в реченні.

В авторській концепції дисертаційного дослідження слова категорії стану розглядаються як невідмінювана частина мови, що позначає різні стани людини й довкілля, виконуючи в реченні синтаксичну функцію головного члена.

Категорія стану є основним засобом реалізації семантики становості в конкретній мовленнєвій ситуації, і слова категорії стану виступають одним із репрезентантів цієї мовної категорії в німецькій і українській мовах. В обох зіставлюваних мовах слова категорії стану можуть давати характеристику природних явищ, фізичного і психічного станів людини, описувати з різних підходів ділянку простору чи приміщення, виражати суб'єктивно-об'єктивну оцінку.

Слова категорії стану утворюють ядро предикатів стану як одного з функціонально-семантичних типів предикатів та вирізняються такими характерними ознаками, як: статичність, часова локалізованість, фазовість й пасивність суб'єкта стану.

Валентні характеристики предикатів є найважливішими у формуванні семантико-синтаксичної структури речення, оскільки ними програмується макет майбутнього речення як з кількісного, так і з якісного погляду. Зважаючи на це, специфіка предикатів, репрезентованих словами категорії стану обох зіставлюваних мов, полягає в тому, що вони функціонують переважно в елементарних реченнях, що зумовлено особливостями семантики стану.

Для отримання вірогідних та об'єктивних результатів зіставного дослідження необхідно виробити методику та дотримуватися певних принципів і прийомів, характерних для низки методів лінгвістичного аналізу, зокрема, зіставного, типологічного, семантичного, описового, структурного, кількісного тощо.

РОЗДІЛ 2

СЕМАНТИЧНІ Й ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

ФУНКЦІОНУВАННЯ СЛІВ КАТЕГОРІЇ СТАНУ

В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Стан у мові – це суперкатегорія (поряд з дією, відношенням, якістю і т.д.), яка особливим чином кваліфікує форму буття предмета [146, с. 45-48; 201, с. 12-15]. Відмінною рисою цього семантичного феномена, по-перше, є те, що він зазвичай існує не автономно, а “нашаровується” на інший тип семантики (емоції, фізіологічний стан людини та інші характеристики) як своєрідна амальгама, а по-друге, має широкий спектр способів мовного втілення: може бути виражений лексично, граматично, на рівні словоформи та висловлення [56, с. 115].

Стан – це поняття, організацію якого визначають семантичними співвіднесеннями суб’єкта та його ознаки, і в позначеннях стану ознака й суб’єкт нерозривно пов’язані за низкою аспектів. Не можна розглядати стан тільки як різновид ознаки – тимчасової, минущої, акцидентальної, суб’єктивної і т.д. Ймовірно, існує більш глибока розбіжність між станом і властивістю: стан, на відміну від властивості, безупинно створюється в часі протягом усього свого існування і як наслідок цього має обмежену тимчасову тривалість. Коли говорять *йому нудно*, мають на увазі, що йому може бути не нудно, тобто що суб’єкт може перебувати в іншому стані. Таким чином, позначення станів орієнтовані на різні можливі стани того самого суб’єкта, на його психологічні або інші “фази”. Цим стани відрізняються від постійних ознак, що характеризують не даний предмет у різні часові періоди, а включення суб’єкта до класу подібних до нього, приховану класифікацію, засновану на різних ознаках однорідних предметів. Відмінності між постійною ознакою й станом можуть бути виражені граматичними й лексичними способами, а також їхньою сполучуваністю [158, с. 320-322].

Предикати стану в системі предикатів становлять своєрідну з погляду синтаксичних і морфологічних ознак групу. Вони перебувають у процесі

граматичного становлення, що виявляється в тенденції до їх формально-граматичного відокремлення від інших предикатів. Стани безпосередньо пов'язані з часовим планом, вони реалізуються в тому відрізкові часу, з яким корелюють, отже, стани вказують на тимчасову характеристику предмета. Певний стан як властивість якогось предмета, будучи змінною величиною, передбачає, що цей предмет може перебувати й в інших станах. Тому стан не є абсолютною, характерною ознакою предмета, яка відбиває його внутрішню сутність, а чимось плинним, непостійним. Він охоплює відповідний період на часовій осі, що зумовлює відсутність членування його упродовж даного періоду. Тобто стан стосується часових проміжків, а не точок на часовій осі. Він триває, продовжується й не зазнає упродовж відповідного проміжку часу таких змін, які б засвідчили перехід до іншого стану. Специфіка предикатів стану полягає в їхній сполучуваності із суб'єктною синтаксемою, що виражає значення неактивності, пасивності [47, с. 97-98]. Адже стан є ознакою предмета, яка існує незалежно, автономно (в онтологічному плані) щодо носія стану, не потребує зусиль цього носія для своєї наявності [47; 130; 150; 160].

2.1. Специфіка лексичного забарвлення слів категорії стану в українській та німецькій мовах

Стан – це одна з універсальних мовних категорій, які виступають підґрунтям мовної картини світу й мають денотативно-понятійний зміст. Семантична категорія стану відбиває “домінуювальну в момент предикації тимчасову й обумовлену ознаку предмета, події, явища” [130, с. 7].

2.1.1. Семантичний потенціал слів категорії стану. Здійснюючи системний аналіз слів категорії стану на основі попередніх розвідок, можна визначити найбільш істотні семантичні ознаки цього розряду слів:

1. Відношення до часової осі: слова категорії стану на відміну від класів дій і процесів описують не властивості, а явища, часові стадії

існування предмета чи особи, приписуючи їм ознаку, актуальну для окремого відрізка часу, напр.: нім. *Es ist ihm kalt* ‘Йому холодно’; *Es war warm draußen* ‘Надворі було тепло’; укр. *Йому сумно*; *Дівчинці весело*. Цю ознаку стану підкреслюють багато лінгвістів [напр.: 249, с. 99; 268, с. 483]. Про наявність зазначеної характеристики свідчить, по-перше, неможливість уживання зі словом *узагалі-то/überhaupt* у тих випадках, коли воно надає висловленню узагальнено-часову характеристику. Так, не можна сказати: нім. *Überhaupt ist es ihm kalt, aber jetzt ist es ihm warm* ‘Узагалі-то йому холодно, але зараз йому тепло’; укр. *Взагалі-то йому сумно, але у цю хвилину йому весело* [158, с. 121].

З іншого боку, невизначена протяжність станів виявляється в їхніх сполученнях із прислівниками, що позначають нечіткий відрізок часу: *йому весь час (увесь день, цілий день, з ранку до вечора) було весело* (але менше ймовірно: *йому було весело з другої до третьої*). Тривалість станів великою мірою залежить також від реальної ситуації [158, с. 323]. Початок стану може бути виражений найрізноманітнішими способами, як прямими вказівками на час, так і непрямыми: нім. *Es war kühl in dieser Nacht* (Н. Korall) ‘У цю ніч було прохолодно’; *Es ist alles für dein Kommen bereit* (Th. Storm) ‘Все готово до твого приходу’; укр. *Сьогодні знов тепло, тільки трохи вітряно* (Леся Українка); *Щоб до мого приходу було тепло!* (В. Собко). Початок стану одночасно припускає його зміну по фазі, перехід з одного стану в інший. Так, речення *Мені стає нудно* повідомляє, що раніше мені нудно не було, мабуть, стан був нейтральним чи якимось іншим, відмінним від сьогодення. Водночас закінчення стану частіше виражається непрямыми способами (що взагалі характерно для стативних предикатів): так, фраза *мені перестало бути нудно* є невдалою, оскільки більш природньо використовувати в цих випадках заперечення минулого стану: *мені вже не нудно*; перехід в інший стан: *мені було нудно, а потім я розвеселився*; метафоричні предикати: *нудьги як і не було* і т.д. [158, с. 324].

2. Стани тривають, а не протікають. Як зазначає Дж. Лайонз, стани подібні до процесів у тому сенсі, що вони тривають, але відрізняються від них тим, що є гомогенними протягом усього періоду свого існування [249, с. 707].

3. Інактивність: слова категорії стану виключають значення мети. Якщо поняття активності складається із комбінації таких сем як цілеспрямованість, усвідомлення, добровільність, то для неактивних предикатів крайнім випадком є їхнє заперечення [10, с. 148]. Стан існує сам по собі і не вимагає докладання зусиль, енергії для його підтримки [222, с. 49].

4. Слова категорії стану орієнтовані на суб'єкт стану. Ця особливість актуального членування характерна для всіх речень з пасивним предикатом, на відміну від конструкцій з активним суб'єктом, у яких предикат не обов'язково має бути спрямований на суб'єкт [158, с. 124].

Позначення стану стосується насамперед осіб, указуючи на їхні внутрішні, психічні властивості, які не можна спостерігати безпосередньо або через їхні зовнішні прояви: пор.: нім. *Ihr war bang und froh* (Th. Fontane) 'Йй було страшно і радісно'; *Hier wurde es mir auch besser zumute* (H. Heine) 'Тут мені стало краще на душі'; укр. *У мене легко на душі; Йому прикро; Нам соромно* тощо. Як зазначає В. В. Виноградов, слова категорії стану можуть позначати емоційний стан, психічне переживання, з одного боку, і фізичний стан (іноді як результат зовнішніх відчуттів), з іншого [42, с. 324]. Стан є суб'єктивним за своєю природою, і саме особовість ознаки може слугувати критерієм для розмежування станів у вузькому змісті слова і близьких до них категорій ознак. У цьому відношенні необхідно розрізняти стани як такі, що репрезентують ознаки суб'єкта, які оцінюються зсередини, і зовнішні прояви стану, тобто поведінка суб'єкта, яка оцінена зі стороннього погляду [158, с. 324], пор.: нім. *Erst hatte ich gedacht, es sei ihm langweilig gewesen...* (H. Böll) 'Спочатку я подумав, що йому було нудно'; *Ihr war kalt* (H. Böll) 'Йй було холодно'; укр. *Якову Калитці теж нелегко. Хлопці з нього потішаються* (К. Гордієнко); *Від прудкої ходи Останові зробилося душно*

(М. Коцюбинський). У першому й третьому прикладах суб'єкт описано за внутрішньою ознакою, а у другому й четвертому реченнях – за зовнішньою, однак у всіх випадках характеристика подана ззовні. У випадках, коли конструкції із семантикою стану відбивають внутрішню оцінку, суб'єкт висловлення часто збігається із суб'єктом стану, напр.: нім. *Ich bin des Laufens überdrüssig* (Duden) ‘Мені набридла ця біганина’; *Wird mir ... im Kopf und Busen bang* (J.W. Goethe) ‘Мені стає ... страшно в голові й у грудях’; укр. *Не жаль мені, кохана, за тобою. Свого ж одуреного серця жаль* (Д. Павличко); *Нам не тісно у рідній країні, нам не треба в чужу мандрувати* (Лєся Українка). Суб'єкт-мовець може бути також імпліцитним: нім. *Süß war es, vom sicheren Land aus auf die Salzsee hinauszuschauen...* (L. Feuchtwanger) ‘Солодко було з безпечної суші дивитися на солоне море...’; *Es ist sicher, daß es bald drunter und drüber gehen wird* (B. Apitz) ‘Зрозуміло, що незабаром вниз і нагорі почнуть ходити’; укр. *Несподівано стало жаль батька* (О. Копиленко); *Про що з ним не заведи розмову – так легко, так любо з ним говорити* (П. Мирний). У цьому випадку об'єкт узагальнений, але включає того, хто говорить. Внутрішні стани неможливо спостерігати безпосередньо, тому їх можна аналізувати лише за їхніми проявами. Саме тому описи станів часто здійснюються не безпосередньо, а через зовнішні ознаки чи дії. Очевидно, стан як такий може бути оцінений лише його носієм [243, с. 248]. Описи станів в авторській мові виявляються можливими, оскільки оповідач робить висновок про стан особи за непрямими ознаками. Цим можна пояснити певні модельні обмеження, які накладаються і на оцінку стану. Так, навряд чи природним є актуальне твердження: *тобі нудно*. Щоб висловити свою думку про стан іншого, використовують різні види модальності – припущення, думки тощо: *Мені здається, тобі нудно; зважаючи на все, тобі нудно; я думаю, тобі нудно; я бачу, тобі нудно; питальна модальність: Тобі не нудно? Тобі нудно?* й ін. [19, с. 46].

5. Стан – це тимчасова властивість об'єкта [27]. Стан, так само як дія або процес, має пофазне існування, тобто в кожний момент часу виникає

наступна фаза, але вона абсолютно ідентична до попередньої і не потребує докладання зусиль для свого виникнення. З цієї причини стан не може виступати в якості параметра, який створює об'єкт [158, с. 126].

Таким чином, поняття стану, об'єктивне за своїм змістом, може бути визначене як універсальна мовна категорія, яка позначає панівну в момент предикації тимчасову й зумовлену ознаку предмета, події, явища [99, с. 10].

2.1.2. Походження слів категорії стану. Дослідження проблеми слів категорії стану розпочато відносно недавно, проте, лексеми, які зараховують до цієї групи, існують у мові вже давно. Так, на думку Г. І. Тираспольського, є підстави вважати, що німецькі слова категорії стану беруть свій початок із спільногерманського розряду слів із семантикою стану. Як доказ дослідник наводить приклади готських слів категорії стану, зокрема, зі значенням якісної оцінки, напр.: ...*haibar ist raihtis azetizo qiban...* ‘...тому що легше сказати...’; ...*patei batizo ainana mannan fraqistan faur managein...* ‘...тому що краще одну людину занапастити, ніж багатьох...’; також приклади із семантикою внутрішнього і внутрішньо-оцінного стану, напр.: *Trwim jah Sidonim sutizo wairbib* ‘Тиру і Сидону втішніше буде’; ...*ha kara unsis...* ‘...що нам за турбота...’; ...*god ist unsis her wisan...* ‘...добре нам тут бути...’ тощо [186, с. 85]. Слова категорії стану зі значенням модальності представлені в готських текстах лексемою *skuld (skuldu)*: ...*bhaiwa skuld ist in garda gudis usmitan* ‘...як слід у храмі божому поводитися...’; *Skuldu ist unsis kaisara gild giban?* ‘Чи потрібно платити податок кесареві?’ [186, с. 86]. Г. І. Тираспольський констатує, що більшість виявлених готських слів категорії стану морфологічно співвідносні з прикметниками й вживаються у формі компаратива: *azetizo* ‘легше’, *batizo* ‘краще’, *sutizo* ‘утішніше’, *rapizo* ‘зручніше’ й под. Три з зареєстрованих готських слів категорії стану співвідносні з іменниками: *god* ‘добре, благо’ (порівн. нім. *gut*), *skuld (skuldu)* ‘слід, потрібно’ (порівн. нім. *Schuld*), *kara* ‘турбота’ (порівн. англ. *care*). Лексема *wai* ‘горе, жаль’ зі словами інших частин мови не співвідноситься і

разом із словами *azetizo* ‘легше’ і *rapizo* ‘зручніше’ може розглядатися як компонент лексико-семантичного ядра готських слів категорії стану [186, с. 86].

Що стосується української мови, то ще у найдавніших пам’ятках давньоруської мови спостерігається вживання конструкцій із словами *год* (гоже), *лѣно*, *добро*, *любо* тощо. Ці безособові речення, що виражають емоційний стан особи, утворювали велику групу, напр.: *Не маль бо ми Ростислав кнѣзь: тѣжко бы(с) ієму зале бы(с) ієму помощи ни ѿ(т)куду же; лѣнише бы ми смерть, ниже Курское княженіє; тако же и мужеви: лѣнише смерть, ниже продолжень животъ в нищети; тако былъ кнѣзю любо и рижанъмъ всемъ и всемоу латинескому ꙗзыкоу; ꙗко же бѣ лепо пречьстьнѣ. сеже пречюдно бысть и дивно и памѣти достойно* тощо [94, с. 283]. Лексичне коло слів, що означають стан особи, поступово розширювалося. Конструкції з лексемами, які характеризують стан навколишнього середовища та стан природи особливо характерні для тематики літописів: *Тое же зимы бы(с) мирно; В сере(д) на ве(ч)рни Бы знаменьє в слнци. и морочмо бы(с) велми; Бѣ разгна мъглу и бы(с) ꙗсно; бы(с) тепло и стече снѣгъ* [94, с. 283]. Досить продуктивними були безособові речення зі словами категорії стану, що мають значення повинності, необхідності, можливості, неможливості, зумовленості дії, зокрема з такими як *льзѣ*, *не льзѣ*, *надобѣ*, *не надобѣ*, напр.: *ѿже ти самому нѣ лзѣ а помочь ми пусти; а Всеволодъ ажъ восхочь(т) с нами оуладитисѣ. а оуладитьсѣ а тобѣ не надобѣ с братомъ Двдѣмъ; аще смоленскии кнѣзь поедеть на воиноу. не надобѣ же немецкомуу гостѣи* [94, с. 284]. Як бачимо, в таких реченнях часто наявний давальник відмінок особи-діяча. У староукраїнській мові паралельно із старокнижними словами *надобѣ*, *не надобѣ*, *нельзя*, *неволя* виступали конструкції з головними членами, вираженими лексичними одиницями типу *треба*, *не треба*, *можно*, напр.: *Мы кнѣ(з) двдѣ дмитриѣви(ч). кнѣ(з) русанъ плакси(ч)... тым то листомъ. чинимы. знамени(т). всимъ. которы(м) того трѣба; а*

стецко прере(ч)ныи воевода... голдоваль и присАгль и записаль сА кролеви и дѣтемъ его... служити при^Ати помагати противу каждого непри^АтелА... коли толко **надобно** будетъ; з помосты, з подсябитъемъ, з дверъми, а съ столъбами, где ихъ **потреба**; што есть **неможно** оу людий й под. [94, с. 285].

Таким чином, слова категорії стану, властиві сучасним німецькій і українській мовам, існували ще в давній період формування цих мов.

Здебільшого слова категорії стану є вторинними утвореннями, похідними від прислівників, іменників і модальних слів в українській мові і від прикметників, іменників та дієприкметників II (Partizip II) у німецькій. Зростання кількості слів категорії стану пов'язане з внутрішніми граматичними суперечностями, які окреслилися у вживанні вищезазначених лексико-граматичних розрядів слів з первинними й вторинними зв'язками [45, с. 415].

В обох мовах можна виділити декілька основних частиномовних розрядів слів, на основі яких виокремлено слова категорії стану:

1. Найбільше угруповання слів категорії стану в українській мові сформувалося на основі **прислівників з обставинним та якісно-означальним значеннями**: укр. *безлюдно, близько, боляче, важко, весело, вітряно, гарно, досадно, душно, жалко, затишно, клопітно, легко, місячно, морозно, небезпечно, неймовірно, спекотно, сумно* та ін. Слова цього розряду позначають почуття, фізичні стани, стан природи і довкілля. У німецькій мові цій групі слів відповідають так звані **предикативні атрибути** [Див.: В. Г. Адмоні, О. І. Москальська, Е. Шендельс, Г. Хельбіг, Й. Буша та ін.], напр.: нім. *angst* 'страшно', *egal* 'байдуже', *fertig* 'готово', *gleich* 'однаково', *kalt* 'холодно', *leicht* 'легко', *möglich* 'можливо', *ruhig* 'спокійно', *weh* 'боляче', *windig* 'вітряно' тощо.

2. Другу за кількістю групу становлять слова категорії стану німецької мови, які не мають омонімів серед інших частин мови, але є похідними від них. Н. Г. Козинська розподіляє їх на 4 підрозділи: а) слова категорії стану,

утворені від прикметників (*ansichtig, behilflich, habhaft, überdrüssig, teilhaftig, verlustig* та ін.); б) слова, які виникли в результаті конверсії іменників (*angst, feind, freund, leid, not, schade, schuld, willens*); в) слова категорії стану, похідні від прийменникових сполучень (*abhanden, außerstande, imstande, vonnöten, zugegen*); г) лексеми віддієслівного походження (*einverstanden, gewachsen, gewillt, gewogen, kund, untertan, zugetan*) [105, с. 7].

До цього угруповання можна зараховувати також деякі слова розмовної лексики та стійкі словосполучення, зокрема *flügge, futsch, kirre, meschugge, paff, platt, plemplem, pomade; fix und fertig, klipp und klar* тощо [194, с. 112], напр: нім. *Du bist total meschugge* ‘Ти зовсім з глузду з’їхав’; *Das ist mir pomade* ‘Мені це байдуже’. Ці лексичні одиниці не мають відповідників серед слів категорії стану в українській мові, пор.: нім. *Er ist allen Vergnügungen feind* — Він відхиляє будь-які розваги (дослівно: Він вороже ставиться до будь-яких розваг); *Er war nicht imstande, alles Nötige allein zu erledigen* (W. Bredel) — Він був не в змозі зробити все самотійно.

3. Лексичні одиниці з **модальним значенням необхідності, можливості** (нім. *not, nötig, bedürftig*; укр. *доступно, доцільно, можна, не можна, необхідно, потрібно, треба, слід* і под.) На думку деяких лінгвістів, аналогічне семантичне забарвлення мають у німецькій мові речення, у яких підмет виражений неозначеним займенником *man*, а присудок складається з модального дієслова (*können, müssen, sollen, brauchen*) та інфінітива [142, с. 183-184]. Але їх не можна характеризувати як окремий лексико-граматичний розряд стану. На відміну від німецької мови, у якій інфінітив обов’язковий, в українській мові предикати стану можуть уживатися й без нього.

4. Наступний клас слів категорії стану в українській мові утворюють одиниці, утворені від **іменників**, які, виконуючи предикативну функцію, втратили зв’язок із парадигмою іменникового відмінювання й стали еквівалентами предикативних слів прислівникового походження: *біда, горе, гріх, диво, досада, жаль, кривда, лихо, лень, охота, пора, сором* тощо. Для

більшості цих слів можна знайти відповідники й у німецькій мові, напр.: *die Schande* – сором, *die Sünde* – гріх, *das Übel* – біда (горе, лихо), *das Wunder* – диво, *die Zeit* – пора тощо. Субстантивне походження мають також лексеми *bankrott*, *leid*, *schade*, *schuld* тощо. Ще одним доказом того, що вони асимілювалися до класу слів категорії стану, є те, що ці лексеми втратили орфографічне написання з великої літери, характерне для всіх імменників німецької мови [269, с. 115].

5. Деякі дослідники називають одним із джерел утворення слів категорії стану в українській мові **віддієприкметникові дієслівні форми** на *-но*, *-то*: *виявлено*, *зроблено*, *намічено*, *написано*, *нараховано*, *насаджено*, *опрацьовано*, *пояснено*, *убито* та ін. [189, с. 482]. У німецькій граматиці словам цієї групи відповідають дієприкметники II (Partizip II): *entdeckt*, *gemacht*, *geplant*, *geschrieben*, *gezählt*, *gepflanzt*, *bearbeitet*, *erklärt*, *getötet* і под., але тенденція щодо виокремлення цієї групи лексичних одиниць як слів категорії стану не спостерігається [224, с. 369].

6. На думку І. Р. Вихованця, **периферію слів категорії стану** в українській мові становлять дієслова на зразок *любити*, *кохати*, *ненавидіти* тощо, які не виражають значень дії або процесу, напр.: *Діти любили вчительку*; *Дівчина кохає хлопця*. Ознаки предикатів стану притаманні специфічній групі предикатів, що включає дієслова *знати*, *вірити*, *думати* й под., які так само не позначають ні дій, ні процесів, а виражають специфічні стани, спроектовані на інші ситуації, напр.: укр. *Ми знаємо, що він вірний друзям*; *Люди думали, що хлопець повернеться* [47, с. 101]. Відповідні лексичні одиниці можна знайти й у німецькій мові, напр.: *lieben* – *любити*, *кохати*, *hassen* – *ненавидіти*, *wissen* – *знати*, *glauben* – *вірити*, *denken* – *думати*. Дієслово виражає процес у його становленні, русі, стані, але якщо становлення й рух в основі своїй динамічні, то стан не динамічна фаза процесу, а статична, тому група дієслів, які позначають стан, стала відгалуженою від інших типів дієслів [58, с. 280].

Таким чином, кількість слів категорії стану як в українській, так і в німецькій мові весь час зростає за рахунок переходу до неї інших частин мови. Досить активно переходять до слів категорії стану прислівники на **-о, -е**. Порівняно з іншими лексичними одиницями вони найбільш яскраво виражають стан і разом з тим є найбільшою групою цієї граматичної категорії. Менш активно переходять до слів категорії стану іменники. Внаслідок такої трансформації в українській мові має місце явище омонімії граматичних форм – прислівників на **-о, -е** і слів категорії стану на **-о, -е**; однозвучних іменників і слів категорії стану на зразок **сором, страх, час, пора** і под. [72, с. 337]. Пор.:

<u>Прислівники</u>	<u>Слова категорії стану</u>
<i>Скромно жив бригадир, але затишно, спокійно</i> (Б. Хижняк);	<i>В'їхали в лісок. Тут було затишно і пахло смолою</i> (М. Коцюбинський);
<i>Млосно пахло фарбою і свіжими газетами</i> (В. Кучер).	<i>Не зважаючи на осінь, на розчинені вікна, йому млосно від внутрішнього жару</i> (І. Ле).
<u>Іменники</u>	<u>Слова категорії стану</u>
<i>У всякого своє лихо, І в мене не тихо; Хоч не своє, позичене, А все-таки лихо</i> (Т. Шевченко);	<i>Як вдариться ж чумаченько Об поли руками: Доле моя, щастя моє, Лихо мені з вами</i> (Я. Щоголів);
<i>Труд найбільше шануй. Всі пороки з безділля і ліні</i> (С. Крижанівський).	<i>Що вже їхати лінь? – Іван смикнув за вудила, пришпорив шкапину...</i> (І. Нехода).

Хоча слова категорії стану дуже схожі на деякі інші розряди слів (прислівники, іменники, прикметники, дієприкметники), але це лише граматичні омоніми. Слова категорії стану трапляються тільки в безособових реченнях в українській мові і здебільшого в імперсональних конструкціях у німецькій. Ці слова виступають головним членом, тобто ядром речення, тому ні про яке узгодження, керування чи прилягання до інших слів не може йтися. Проте самі вони у функції головного члена безособового речення

можуть визначатися другорядними членами речення, які до них прилягають, наприклад, залежним інфінітивом (нім. *Es ist unnötig, dorthin zu gehen* ‘Не потрібно йти туди’; укр. *Очам боляче дивитися на вогонь*) чи прислівником (нім. *Heute ist es sehr heiß*; укр. *Дуже жарко сьогодні*); слова категорії стану можуть керувати формою давального відмінка суб’єкта (нім. *Es ist mir traurig zumute*; укр. *Мені сумно*), знахідного відмінка об’єкта (нім. *Es ist schade um ihn*; укр. *Шкода сироту*), родового відмінка з прийменником (укр. *Далеко до міста*), орудного й місцевого відмінків із прийменником (укр. *Шумно за дверима; Жарко в кімнаті*).

Отже, безособово-предикативна функція визначила зміну семантичного забарвлення цих слів, які перейшли до розряду слів категорії стану, – вони стали виражати значення стану, яке стало категорійним. Для всіх інших частин мови, що називають стан, це значення не є категорійним (граматикалізованим), а тільки загальним лексичним (напр., дієслова *спати, дрімати, сидіти* виражають стан у динаміці; прикметники *радий, сумний, веселий* та інші виражають ознаку як стан). Окрім того, у кожного з них є своє індивідуальне лексичне значення (наприклад, *спати* – знаходитися, перебувати в стані сну і т.п.) [96, с. 9].

Таким чином, головною відмінною ознакою слів категорії стану є їхня семантична спільність, на підставі якої було запропоновано декілька лексико-семантичних класифікацій одиниць цієї групи [див.: 50, с. 297; 60, с. 422-428; 96, с. 12-16; 118, с. 22; 186, с. 78-79]. Систематизація слів категорії стану різними лінгвістами відрізняється переважно кількістю виокремлених лексико-семантичних груп на основі узагальнення або ж більш детального розгалуження конкретних значень.

Аналіз фактичного матеріалу дає підстави здійснити порівняльний кількісний аналіз засобів вираження предикатів стану в зіставлюваних мовах. Зокрема, І. Р. Вихованець виокремлює близько 100 слів категорії стану в українській мові, обмежуючи лексико-семантичні групи предикатів стану й не зараховуючи до цього угруповання одиниці з модальною семантикою

можливості або необхідності та слова зі значенням оцінки стану та його протяжності в часі й просторі [48, с. 128]. Інший підхід, який наслідуюмо в пропонуваному дослідженні, висловлює В. Д. Горяний, підкреслюючи у своїй статті “Предикативи в українській мові”, що в 11-томному “Словнику української мови” зафіксовано 396 слів категорії стану [67, с. 40]. Стосовно функціонування слів категорії стану в німецькій мові слід зазначити, що у Великому тлумачному словнику німецької мови “Duden. Das Bedeutungswörterbuch” зафіксовано 280 таких слів.

2.1.3. Лексико-семантичні групи слів категорії стану. На рівні диференційного значення всі слова категорії стану з огляду на їхні генетичні зв'язки мають спільні елементи семантичної структури, але на рівні уніфікуючого значення виділяють такі складові, які дозволяють об'єднати ці слова у лексико-семантичні групи [28, с. 45] в обох порівнюваних мовах:

1. ЛСГ із семантикою емоційного або інтелектуального стану, психічних переживань людини: нім. *abscheulich* ‘гидко’, *angenehm* ‘приємно’, *angst (ängstlich, bange)* ‘страшно’, *ärgerlich* ‘кривдно’, *begreiflich* ‘зрозуміло’, *bekannt* ‘відомо’, *bequem* ‘зручно’, *bitter* ‘гірко’, *einträchtig* ‘ладно’, *ekelhaft* ‘огидно’, *erfreulich* ‘відрадно’, *falsch* ‘неправильно’, *freudig* ‘радісно’, *froh* ‘радісно’, *fröhlich* ‘весело’, *furchtsam* ‘боязко’, *garstig* ‘бридко’, *gefährlich* ‘небезпечно’, *gut* ‘гарно’, *hoffnungslos* ‘безнадійно’, *klar* ‘зрозуміло’, *komisch, lächerlich* ‘смішно’, *langweilig* ‘нудно’, *lieb* ‘приємно’, *lustig* ‘весело’, *mühevoll* ‘клопітно’, *neidisch* ‘завидно’, *nett* ‘мило’, *peinlich* ‘незручно’, *schade* ‘жаль’, *schädlich* ‘шкідливо’, *scheu* ‘боязно’, *schlecht* ‘негаразд’, *schön* ‘гарно’, *schwer (schwierig)* ‘важко’, *sorglos* ‘безпечно’, *stolz* ‘гордо’, *traurig* ‘сумно’, *unbegreiflich* ‘незбагнено’, *unbekannt* ‘невідомо’, *unfaßbar* ‘незрозуміло’, *ungewiß* ‘невідомо’, *unrichtig* ‘неправильно’, *unruhig* ‘тривожно’, *übel* ‘огидно’, *verständlich* ‘зрозуміло’, *widerwärtig* ‘гидко’, *zuwider* ‘огидно’; укр. *безнадійно, безпечно, бентежно, боязко, боязно, бридко, важко, весело, відомо, відрадно, гарно, гидко, гірко, гордо, горе,*

добре, досада, досадно, жалко, завидно, заздрісно, заздро, захватно, звісно, зрозуміло, клопітно, кривдно, ладно, легко, любо, лячно, мило, млосно, небезпечно, неблагополучно, неважко, невесело, невідомо, невірнo, негаразд, негарно, недобре, незбагнено, незрозуміло, незручно, приємно, радісно, смішно, соромно, страшно, сумно, тривожно, тяжко, тошно і под. Зіставляювані одиниці утворені переважно від прикметників: нім. *angenehm* → *angenehm*, *gut* → *gut*; укр. *радісний* → *радісно*, *смішний* → *смішно*; рідше – від іменників: нім. *die Angst* → *angst*, *der Schade* → *schade*; укр. *горе* → *горе*, *досада* → *досада* тощо. Ядро цієї ЛСГ становлять, напр.: нім. *falsch* – лат. *falsus* ‘falsch’; *übel* – свн. *ūbel*, двн. *ubil*, гот. *ubils* ‘schlecht’; укр. *боязко* – псл. *bojati se*, спор. з лит. *bajús* ‘страшний’, лтс. *bijaties* ‘боятися’, дінд. *bhájate* ‘боїться’; *смішно* – псл. **smijati (smъjati) se*, **smějo se*, **směxъ* (іє. *smei-so-s/smoi-so-s*) ‘сміятися, жартувати’. До периферії цієї ЛСГ належать, напр.: нім. *angenehm* – свн. *genæte*, пізньодвн. *gināti*, двн. *nāti* ‘те, чому можна навчитися’ (герм. **nātia-* прикм. від *nehmen*); *bequem* – свн. *bequæte*, двн. *biquāti* ‘підходящий, пригодний’, пох. від гот. *qītan* ‘підходити, пасувати’; укр. *добре* – псл. *dobrъ* ‘відповідний, підходящий, корисний’, утв. від *doba* ‘доба’; *соромно* – псл. **sormъ* ‘сором’ (іє. *kormo-* ‘мука, біль’, іє. **sormo-* ‘червоний колір’). Ця група найчисельніша в обох мовах й складає 87 одиниць (31%) в німецькій мові й 91 слово (26%) – в українській, напр.: нім. *Das ist mir angenehm (lieb) zu hören* ‘Мені дуже приємно це чути’; *Mir wird angst und bange* ‘Мені страшно’; *Es ist für jede Mutter sehr erfreulich zu erfahren, dass ihr Sohn hohe Leistungen erreicht hat* ‘Кожній матері радісно дізнатися, що її син досяг успіху’; *Es ist schade, dass du nicht kommen kannst* ‘Шкода, що ти не зможеш прийти’; укр. *Тут мені безпечно. Ніякої тітки. Ніякої дядини сюди й ворон кості не занесе* (І. Нечуй-Левицький); *На душі полковника ставало гарно, тепло і безхмарно* (А. Рибак); *Микола ступав немов по розпечених кам’яних плитах, там йому було бентежно від однієї думки, що скрізь тут встає жива*

історія (В. Кучер); *Тарасові було і цікаво і трохи боязко іти до школи* (О. Іваненко).

У німецькій мові до цієї групи, крім слів категорії стану прислівникового походження, належать також слова, утворені від іменників [218, с. 99], напр.: нім. *Ich habe Schmerzen* ‘Мені боляче’; *Ich habe meine liebe Not mit ihr* ‘Горе мені з нею’; *Ich habe Angst* ‘Мені страшно’; *Es ist ein Elend ihn anzusehen* ‘Боляче дивитися на нього’.

2. ЛСГ на позначення стану доквілля (погода, атмосферні явища), обстановки тощо: нім. *belebt* ‘людно’, *bunt* ‘квітчасто’, *dunkel* ‘темно’, *feucht* ‘волого’, *finster* ‘темно’, *friedlich* ‘мирно’, *gemühtlich* ‘затишно’, *geräuschvoll* ‘шумно’, *gesund* ‘здорово’, *grün* ‘зелено’, *halbdunkel* ‘напівтемно’, *hübsch* ‘гарно’, *klangvoll* ‘лунко’, *lärmend* ‘шумно’, *menschenleer* ‘безлюдно’, *mondhell* ‘місячно’, *mondlos* ‘безмісячно’, *naß* ‘мокро’, *neblig* ‘туманно’, *rauchig* ‘димно’, *schön* ‘гарно’, *schwül* ‘душно’, *seicht* ‘мілко’, *still* ‘тихо’, *trübe* ‘похмуро’, *unbewölkt* ‘безхмарно’, *warm* ‘тепло’, *windig* ‘вітряно’, *winterlich* ‘зимно’, *wolkenlos* ‘безхмарно’, *wolkig* ‘хмарно’; укр. *безлюдно, безмісячно, безпросвітно, безхмарно, вітряно, вогко, галасливо, гамірливо, гамірно, гарно, гаряче, глухо, голо, димно, душно, жарко, забоїсто, загущено, задушливо, затишно, зелено, зимно, імлисто, квітчасто, лунко, людно, мирно, мілко, місячно, мляво, мокро, мокрувато, морозно, мрячно, м’яко, напівтемно, невітряно, незатишно, нездорово, сніжно, спекотно, темно, тепло, хмарно, холодно* тощо. Зіставляювані одиниці утворені переважно від прикметників, напр.: нім. *dunkel* → *dunkel*, *mondlos* → *mondlos*; укр. *вітряний* → *вітряно, жаркий* → *жарко*. Ядро цієї ЛСГ становлять, напр.: нім. *finster* – свн. *vinster*, двн. *finstar*, ‘темрява’, свн. *dinster*, двн. *dinstar* ‘темно’; *rauchig* – свн. *rouch*, двн. *rouh*, пох. від герм. **rauki-* ‘дим’; укр. *вітряно* – псл. *větrъ, vejati* ‘віяти’, спор. з лит. *vetra* ‘буря’, прус. *wetro* ‘вітер’, ірл. *feth* ‘повітря’; *тепло* – псл. *teplъ* ‘теплий’ (дінд. *tápati* ‘нагріває, горить’, іє. **ter-* ‘бути теплим’). До периферії цієї ЛСГ належать, напр.: нім. *trübe* – свн. *trüebe, truobe* двн. *fruobi*

‘без світла, темний’, перв. знач. *густий, в’язкий, тягучий*; укр. *імлісто* – псл. *mygla*, спор. з лит. *miġlá*, лтс. *miġla* ‘туман’, дінд. *meġháh* ‘хмара’ (іє. **meigh-* ‘мигати; темрява, хмара’); *мілко* – псл. *měľkь* ‘міленький’, пов’яз. з *měľь* ‘прибережний пісок’, спор. з двн. *melm* ‘пил, пісок’ (іє. **mel-* ‘молотити’). Лексичні одиниці цієї групи поєднуються найчастіше з обставинами й складають 81 слово категорії стану (29%) – у німецькій і 84 одиниці (24%) – в українській мові, напр.: нім. *Es war bunt und grün auf der Wiese* ‘На лузі було квітчасто й зелено’; *Am Morgen war es feucht und neblig draußen* ‘Вранці було волого й туманно’; *Es wurde wolkig und finster am Nachmittag* ‘Після обіду стало хмарно й темно’; укр. *Скрізь безлюдно на дорозі* (Л. Глібов); *Десь після обіду похмуро й безпросвітно стало* (Ю. Збанацький); *Вечір ... здався особливо хорошим: безмісячно, але досить видно, зрідка пролітає сніжок* (О. Гончар); *У хаті душно та гаряче* (М. Вовчок); *Імлісто і душно в маленькому залі Від диму й солодкого чаду парфум* (М. Бажан).

3. ЛСГ слів категорії стану зі значенням оцінки стану з морально-етичного погляду або доцільності/ недоцільності (45 одиниць (16%) – в німецькій мові й 60 слів (17%) – в українській): нім. *erreichbar* ‘доступно’, *erstaunlich* ‘дивовижно’, *faul* ‘лінь’, *gewöhnlich* ‘звичайно’, *nachteilig* ‘невигідно’, *plump* ‘недоладно’, *scheußlich* ‘жахливо’, *schlimm* ‘погано’, *schrecklich* ‘жахливо’, *sündhaft* ‘грішно’, *ungewöhnlich* ‘незвичайно’, *ungewohnt* ‘незвично’, *unglaublich (unwahrscheinlich)* ‘неймовірно’, *unzugänglich* ‘недоступно’, *unzweckmäßig* ‘недоцільно’, *wunderbar (wunderschön, wundervoll, verwunderlich)* ‘дивно’, *zugänglich* ‘доступно’, *zweckmäßig* ‘доцільно’; укр. *біда, благо, благополучно, грішно, гріх, диво, дивно, дивовижно, добре, доступно, доцільно, жаль, жахливо, кривда, лихо, лінь, невивигідно, негоже, недоладно, недоступно, недоцільно, незвичайно, незвично, неймовірно, сором* і под., напр.: нім. *Ich bin zu faul dazu* ‘Мені лінь це зробити’; *Es ist nicht so schlimm, wie du meinst* ‘Все не так погано, як ти думаєш’; *Es ist uns schrecklich, diesen Weg noch einmal zu gehen* ‘Це просто жахливо пройти цим шляхом ще раз’; *Zur Zeit ist es mir*

unzugänglich ‘Поки що це мені недоступно’; укр. *Біда мені, усе слабую та й слабую* (М. Коцюбинський); *Благо тобі, друже-брате, Як є в тебе хата* (Т. Шевченко); *Адже це уже не дивно, що ми твердо, супротивно, владно устаєм... всім пригнобленим і бідним руку подаєм!* (П. Тичина); *Зареготався сват та й каже: – Туди доступно всім дійти!* (Панас Мирний).

4. ЛСГ на позначення фізичного стану істот (31 слово категорії стану (11%) – в німецькій мові й 42 одиниці (12%) – в українській): нім. *behaglich* ‘затишно’, *dunkel* ‘темно’, *heiß* ‘жарко’, *kalt* ‘холодно’, *leicht* ‘легко’, *schwer* ‘важко’, *wohl* ‘затишно’; укр. *боляче, видно, важко, жарко, затишно, кисло, лоскотно, млосно, холодно, легко, темно, чутно* та ін. Зіставляювані одиниці утворені переважно від прикметників у німецькій мові: нім. *faul* → *faul*, *schrecklich* → *schrecklich*, від іменників та прикметників – в українській, напр.: укр. *біда* → *біда*, *жаль* → *жаль*, *недоцільний* → *недоцільно*. Ядро цієї ЛСГ становлять, напр.: нім. *wunderbar* – свн. *wunder*, двн. *wuntar* ‘подив, надзвичайне’; укр. *біда* – псл. *běda*, спор. з лит. *bedá*, лтс. *bėda* ‘біда, горе’, дінд. *bādhah* ‘труднощі, страждання’; *кривда* – псл. *krivьda* ‘несправедливість, кривда’, пох. від *kriviti* ‘кривити, робити неправильні вчинки’. До периферії цієї ЛСГ належать, напр.: нім. *faul* – свн., двн. *fūl*, гот. *fūls* ‘гнилий, протухший’; *schlimm* – свн. *slimp* ‘кривий, косий’, двн. **slimb* ‘нахил’, пов’яз. з лтс. *slips* ‘кривий, косий’; укр. *grіx* – псл. *grěxъ* (з лит. *graizūs*, лтс. *greizs* ‘кривий’, гр. *χρεος* ‘борг, вина’); *лихо* – псл. *liхъ* ‘зайвий’, пов’яз. з *lisiti* ‘лишити’. Одна частина слів цієї підгрупи може поєднуватися з обставиною місця, напр.: нім. *Es ist mir hier behaglich* ‘Мені тут затишно’; *Uns ist es schon dunkel im Arbeitszimmer* ‘Нам уже темно в кабінеті’; укр. *В роті було кисло й гідко* (С. Тулуб); *Оце тільки зараз, як згадав про неї, то ніби трохи защеміло і лоскотно стало в грудях* (М. Кропивницький); інша – вказувати на предмет, охоплений певним станом, напр.: укр. *Без голови рукам і ногам погано* (Нар. тв.); наступна група виражає стан живих істот, передаючи його відчуття, напр.: нім. *Mir ist heiß* ‘Мені жарко’; *Mir ist kalt* ‘Мені холодно’; *Es ist ihm leicht, das zu machen*

‘Йому легко це зробити’; *Es fällt mir schwer, Fremdsprachen zu lernen* ‘Мені важко вчити іноземні мови’; укр. *Знову Зінька лишилася вдома, і так часом їй боляче, так тоскно буває, що хочеться рвати на собі волосся* (А. Шиян); *Тим часом Раїсі видно було, як у другій хаті Тася присіла перед грубкою* (М. Коцюбинський); *Сонце так ясно світило і гріло, що панові аж стало жарко* (П. Мирний). У реченнях такого типу міститься зазвичай вказівка на особу, яка знаходиться в тому чи тому стані [162, с. 67].

5. ЛСГ слів категорії стану із суб’єктивною оцінкою стану з боку протяжності його в часі чи в просторі (25 одиниць (9%) – в німецькій мові й 38 слів категорії стану (11%) – в українській): нім. *bereit* ‘готово’, *genug* ‘досить’, *langsam* ‘забарно’, *nahe* ‘близько’, *spät* ‘пізно’, *unweit* ‘недалеко’; укр. *близько, готово, гріх, густо, досить, забарно, запізно, неблизько, негусто, недовго, пора* тощо. Зіставляювані одиниці утворені від прикметників: нім. *langsam* → *langsam*, укр. *близький* → *близько*; від прислівників: нім. *genug* → *genug*, укр. *досить* → *досить*; від іменників: укр. *пора* → *пора*. Ядро цієї ЛСГ становлять, напр.: нім. *genug* – двн. *giniuog(i)* ‘достатній’, *ginah* ‘достатньо’, гот. *ganōhs, ganah* ‘достатньо’; *langsam* – дсакс. *longsum*, англосакс. *langsam* ‘довготривалий’; укр. *готово* – псл. *gotovъ*, спор. з алб. *gatë* ‘готовий’, вл. *hot* ‘приготування’; *досить* – псл. *do syti* ‘до ситості’ (лат. *satis* ‘досить, доволі’). До периферії цієї ЛСГ належать, напр.: нім. *bereit* – свн. *be-, gereit(e)* ‘охоче, услужливо’, двн. *reti* ‘вправно, уміло, готово’; пор. з укр. *близько* – псл. *blizъ, blizъкъ* (іє. **bhlig’- /bhleig’-* ‘давити, тиснути’). Напр.: нім. *Und damit ist es für heute genug* (W. Bobrowski) ‘Цього на сьогодні досить’; *Es ist zu langsam für solche Menschen, wie dein Vater* ‘Це надто довго для таких людей, як твій батько’; *Es ist nie spät zu lernen* ‘Ніколи не пізно вчитися’; укр. *Хоч у голові пусто, аби грошей густо* (Нар. тв.); *Помре міраж, та буде вже запізно* *Свою любов у світі віднайти* (Ю. Забашта); *Від вийта до двора було неблизько* (І. Франко).

6. ЛСГ слів категорії стану з модальним значенням: нім. *bedürftig* ‘той, хто потребує’, *möglich* ‘можливо’, *not* ‘потрібно’, *notwendig (nötig)*

‘необхідно’; укр. *вільно, дозволено, можна, можливо, невільно, негоже, недоступно, недосяжно, незмога, немисливо, не можна, неможливо, необхідно, несила, потрібно, треба* і т.д. (11 одиниць (4%) – у німецькій і 35 слів (10%) – в українській мові). Зіставлявані одиниці утворені від прикметників: нім. *möglich* → *möglich*; укр. *необхідний* → *необхідно*; від іменників: нім. *die Not* → *not*; від дієслів: *не могли* → *незмога*. Ядро цієї ЛСГ становлять, напр.: нім. *möglich* – ігерм. **māgh-*, **māgh-* ‘могти, бути спроможним’; укр. *дозволено* – псл. *izvoliti* ‘захотіти, побажати’, *voliti* ‘воліти’, *volja* ‘воля’; *можна* – псл. **mogti* ‘могти’, спор. з гот. двн. *magan* ‘могти’, нвн. *mōgen* ‘хотіти, любити’. До периферії цієї ЛСГ належать, напр.: нім. *not* – двн., свн. *nōt*, герм. **naudī* ‘мучити до виснаження, виснажено падати’; пор. з укр. *потрібно* – цсл. *ПОТРЕБИТИ* ‘випити, витратити, очистити’, р. *потреблять* ‘витрачати, з’їдати, знищувати’; *треба* – псл. **terba* ‘потреба, необхідність’, **terbiti* ‘корчувати, чистити, робити корисним’. Напр.: нім. *Kommen Sie schnell, wenn es (Ihnen) möglich ist* ‘Приходьте так швидко, як це тільки можливо’; *Sie erledigte den Auftrag so gut, wie es nur möglich war* ‘Вона виконала доручення настільки добре, наскільки це було можливо’; *Dem Kranken tüte eine kräftige Brühe not* ‘Хворому слід було б дати міцний бульйон’; *Es ist noch nicht nötig, Licht zu machen* ‘Ще не потрібно вмикати світло’; укр. *Де можна лантух, там торби не треба* (М. Номис); *Зайшла комендантська година, і цивільному населенню ходити по вулицях було вже невільно* (Л. Первомайський); *Доктор же каже, що ... важно якнайбільше бути на свіжій повітрі, а се в нашу осінь і зиму недосяжно* (Леся Українка); *Нелегко знайти, неможливо знищити того, кому симпатизує народ* (О. Гончар).

Проведений етимологічний аналіз доводить, що ядро слів категорії стану в зіставляваних мовах становлять ті лексеми, первинне значення яких пов’язувалося з орієнтацією на стан людини, природи, довкілля, а периферійні слова категорії стану набули семантики стану в процесі функціонування.

Отже, як показують дослідження, українська мова виявляє кількісну перевагу в засобах вираження предикатива порівняно з німецькою. Це пов'язано з більшими можливостями словотворення та розгалуженішою синонімією української мови. Найчисленнішими в обох мовах є групи слів із семантикою емоційного або інтелектуального стану, які позначають стан довкілля (погода, атмосферні явища), обстановки, виражають фізичний стан живих істот й оцінку стану з боку тривалості його в часі чи в просторі.

2.2. Граматичні особливості слів категорії стану в німецькій та українській мовах

Власлива частинам мови граматична оформленість виражається у визначеному характері їхньої парадигматичної зміни (або співвідносній їй незмінюваності) і в їхній сполучуваності зі словами інших розрядів, а також у властивих тим чи тим частинам мови типам словотвору. При цьому в частинах мови не тільки кристалізуються й конкретизуються певні граматичні значення в тому чи тому їхньому наборі, але й відбуваються глибокі процеси нагромадження нових граматичних якостей. Із цим пов'язане й оформлення нових лексико-граматичних розрядів слів. Особливо яскравим прикладом нагромадження нової граматичної якості, що призводить до виділення окремого лексико-граматичного розряду слів, є перехід лексичних одиниць з інших частин мови до розряду слів категорії стану, що виникла в російській мові в результаті перетворення допоміжного дієслова *бути* в службове слово-зв'язку [149, с. 56].

У мовознавчій літературі існують різні підходи щодо визначення граматичних характеристик слів категорії стану. Л. В. Щерба в якості формальних ознак цього розряду слів відзначив незмінюваність та вживання зі зв'язкою [207, с. 74]. За визначенням В. В. Виноградова, “під категорію стану підводяться невідмінювані іменникові і прислівникові слова, що мають форми часу (для минулого й майбутнього часу аналітичні, утворені за допомогою приєднання відповідних форм зв'язки *бути*) й уживаються тільки

у функції присудка” [45, с. 421]. На думку М. Н. Пospelова, граматична своєрідність слів категорії стану як особливого розряду полягає в тому, що слова цієї категорії аналітично, за допомогою зв'язки, виражають граматичний час, причому, на відміну від дієслова, у словах категорії стану не встановлюється ніякої подальшої диференціації часових значень теперішнього, минулого й майбутнього часу. Таким чином, словам категорії стану властива граматична зміна часу і, у більш обмеженому обсязі, способу, а тому вони на відміну від прислівників зовсім не є словами незмінними [150, с. 25-36]. За твердженням Є. М. Галкіної-Федорук, співвіднесеність зв'язки з часом слугує підґрунтям для зближення слів категорії стану з дієсловами. Проте слова категорії стану, виступаючи як при зв'язковий член присудка, не виражають поняття часу. Тому вчена вважає, що слова категорії стану не можна приєднувати до системи дієслівних форм, тим паче, що у неї більше відмінностей від форм дієслова, ніж відповідностей з ними: у слів категорії стану немає способу, виду, перехідності й неперехідності. Дієслова, які лексично означають стан, виражають його в динаміці як процес (*він сумував*), а слова категорії стану відтворюють стан у статичності (*йому сумно*) [60, с. 204].

В українській мові вивченням формальних ознак слів категорії стану займалися І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, М. А. Жовтобрюх, А. Г. Кендюшенко, Б. М. Кулик, І. К. Кучеренко [49, с. 127-129; 50, с. 294-297; 75, с. 334-336; 103, с. 50-54; 123, с. 101-125] та ін. Більшість українських лінгвістів поділяють погляди своїх російських колег стосовно досліджуваного питання, хоча існують й інші підходи щодо витлумачення граматичних характеристик слів категорії стану, зокрема, І. Р. Вихованець вважає, що морфологічні показники, а саме, сукупність дієслівних граматичних категорій, підкреслюють частиномовний статус слів категорії стану як підкласу дієслова [49, с. 128].

Учені, які порівнювали граматичні особливості слов'янських і германських мов [3, с. 215; 105, с. 2-16; 186, с. 78-88; 187, с. 20-26; 204, с. 67-

75], дійшли висновку, що словам категорії стану властива визначена граматична сполучуваність. Постійне вживання слів категорії стану в предикативній функції зближує їх з дієсловами, й у них, як і в дієслів, розвиваються підпорядковуючі зв'язки керування іншими словами і з'являється характерна сполучуваність з обставинами. Ці мовознавці зараховують до основних ознак слів категорії стану здатність виражати різні вищо-часові форми за допомогою зв'язок *sein* “бути” і *werden* “ставати, робитися”; сполучення з непрямым додатком у давальному, рідше знахідному відмінку, що виконує функцію суб'єктного локалізатора; уживання з інфінітивом тощо.

2.2.1. Морфологічні особливості. З огляду на попередні розвідки можна зробити таку порівняльну характеристику граматичних ознак слів категорії стану в німецькій й українській мовах:

1. **Відсутність словозміни.** Для досліджуваного розряду слів характерною є відсутність парадигми відмінювання, за винятком утворення компаратива слів категорії стану на *-o*, *-e* в українській мові, напр.: укр. *Після операції хворому стало легше; На свіжому повітрі йому було краще*. Що стосується слів категорії стану в німецькій мові, то ступені порівняння здатні утворювати лише ті з них, які походять від атрибутивних прикметників, напр.: нім. *“Trinken Sie dies”, sagte Nettchen, die sich wieder gesetzt hatte, “es wird Ihnen besser sein”* (Н. Keller) ‘“Випийте це”, – сказала дівчина, яка знову сіла, – “Вам стане краще”’; *Um vieles amüsanter war es in Anatol, das war nicht zu leugnen* (В. Kellermann) ‘Не можна заперечувати того, що в місті Анатолі було набагато веселіше’. Ті слова, які вживаються тільки в предикативній функції, не мають парадигми ступенів порівняння [100, с. 21], тобто абсолютно невідмінювані.

2. **Аналітична парадигма слів категорії стану.** Спостереження над словами категорії стану дають змогу стверджувати, що такі сполучення є аналітичними формами й утворюють аналітичну парадигму предикатів, яка

за набором форм і їхніх позицій у реченні аналогічна до парадигми безособових дієслів [115, с. 182], пор.:

а) у німецькій мові:

	Предикатив	Безособове дієслово
Інфінітив	freudig sein	dämmern
Теперішній час	ist freudig	dämmert
Минулий час	war freudig	dämmerte
Майбутній час	wird freudig sein	wird dämmern
Умовний спосіб	würde freudig sein	würde dämmern
Наказовий спосіб	sei freudig	dämmere

б) в українській мові:

	Предикатив	Безособове дієслово
Інфінітив	бути радісно	сутеніти
Теперішній час	радісно	сутеніє
Минулий час	було радісно	сутеніло
Майбутній час	буде радісно	сутенітиме
Умовний спосіб	було б радісно	сутеніло б
Наказовий спосіб	нехай буде радісно	нехай сутеніє

1) **початкова форма** предикатів стану дуже маловживана й функціонує тільки в поєднанні з модальними дієсловами як у німецькій, так і в українській мові, напр.: нім. *Im Zimmer muss es ruhig sein* ‘У кімнаті повинно бути спокійно’; *Dir kann es egal sein* ‘Тобі може бути байдуже’; укр. *У нашій компанії не повинно бути сумно; При автономному опаленні має бути тепло.*

2) **наявність форм часу.** Слова категорії стану вживаються у формі трьох часів: теперішнього (зі зв’язками *sein, werden* і напівзв’язками *tun, stehen* у німецькій та з нульовою зв’язкою в українській мові), напр.: нім. *Wie ist’s nun leer und tot!* (H. Eichendorf) ‘Як же тут порожньо і мертво!'; *Jetzt wird’s ruhig* (A. Seghers) ‘Тепер спокійно’; *Es ist mir ganz egal* (W. Bredel) ‘Мені зовсім байдуже’; укр. *Так мені чогось сумно й боязно, аж моє серце*

мре (М. Вовчок); *Тяжко, важко в світі жити Сироті без роду* (Т. Шевченко); *Орині відродно Павла слухати* (К. Гордієнко); минулого (зі зв'язками *sein, werden, tun, stehen* у формі Imperfekt, Perfekt, Plusquamperfekt / *було, бувало, стало*), напр.: нім. *Die Lieder waren ihm schwer. Jetzt war es vollkommen dunkel* (A. Seghers) 'Повіки його обважніли. Тепер було зовсім темно'; *Es war kühl in dieser Nacht...* (F. Korall) 'Було прохолодно в цю ніч...'; *Es wurde kalt, sehr kalt...* (W. Bredel) 'Ставало холодно, дуже холодно'; укр. *В палаці було весело і гамірно* (А. Рибак); *Тарасові було і цікаво, і трохи боязко їти до школи* (О. Іваненко); *Оце тільки зараз, як згадав про неї, то ніби трохи защеміло і лоскотно стало в грудях* (М. Кропивницький); майбутнього (зі зв'язками *sein, werden, tun, stehen* у формі Futur I / *буде, стане*), напр.: нім. *Es wird Ihnen besser sein* (P. Keller) 'Вам стане краще'; *Es wird richtig sein, ihn bald nach Hause zu schicken* (F. Korall) 'Буде правильно незабаром відправити його додому'; укр. *Я певна, що все буде благополучно* (В. Собко); *Я певен, що все буде добре: дивись, народ у нас як на підбір* (О. Гончар); *Сьогодні до полудня буде хмарно, але сухо* (Леся Українка).

3) **можливість форм способу.** Словам категорії стану властиві переважно форми дійсного способу, рідше – умовного, що утворюється приєднанням частки *би (б)* до допоміжного дієслова в українській мові та зміною форми зв'язки *sein/ werden* на *wäre/ würde* у німецькій, напр.: нім. *Wäre es wärmer, gingen wir spazieren* 'Якби було тепліше, ми пішли б на прогулянку'; *Leichter würde ihm danach nicht* 'Легше йому після цього не стало б'; укр. *Добре було б їй при матері рідній* (М. Вовчок); *Хто його знає, чи буду вдруге в Сіцилії, і грішно було б не скористатись з нагоди* (М. Коцюбинський); *А справді варто було б поплавати човном. Погода така тиха й тепла* (І. Нечуй-Левицький). Наказовий спосіб для слів категорії стану існує здебільшого формально, оскільки є маловживаним у художньому та розмовному мовленні, напр.: нім. *Sei es ihm besser*; укр. *Нехай нам буде гірше.*

4) **форми виду** в словах категорії стану певною мірою нівельовано, тобто вони виступають тут то як нерозчленовані (зі зв'язкою *sein/бути*), то як розчленовані (зі зв'язками на зразок *werden/ставати, стати, робитися, зробитися*), напр.: нім. *Mir ist es warm* (K.E. Paffen) ‘Мені тепло’; *Ist es so schwer, zwischen Himmel und Hölle zu wählen?* (F. Schiller) ‘Так важко зробити вибір між раєм і пеклом?’; *Ihm wurde sehr traurig, als er darüber erfuhr* ‘Йому стало дуже сумно, коли він про це дізнався’; укр. *Було голо і пусто в стену* (А. Головка); *Щось наче злив з нього вчорашній дощик – через те, може, було так легко* (М. Коцюбинський); *Сумно стало Максимові серед лісу; жаль йому стало своїх стенів безкраїх* (П. Мирний).

Стійкі й неподільні сполучення слів у наведених прикладах граматизовані й виконують функцію словоформи, посідаючи позицію одного члена речення – головного компонента безособового речення [63, с. 30], а у німецькій мові можуть виступати й елементом особового речення. Граматичні значення цих утворень як класифікаційні, так і словозмінні, є ідіоматичними, хоча вираження тих або тих граматичних значень можна виявити і в окремих компонентах аналітичних форм [68, с. 359]. Не випадково специфічна для предикатів сукупність граматичних значень безособовості, часу, способу, виду й лексико-граматичного значення слів категорії стану не збігається з комплексом граматичних і лексико-граматичних значень дієслова *бути* (*був, була, було, буду, будеш* тощо). У зв'язку з граматичною ідіоматичністю досліджуваних сполук неправомірним є питання, який компонент несе граматичну інформацію, а який – лексичну [193, с. 217]. Такі слова виступають у реченні не окремо, а як єдина словоформа [68, с. 359]. Так, наприклад, у реченні *Від прудкої ходи Останові зробилося душно* (М. Коцюбинський) можна виокремити словосполучення *зробилося душно від прудкої ходи, Останові зробилося душно*. У реченні *Es war ihm sehr unbehaglich zumute* (B. Kellermann) ‘Йому було вкрай ніяково на душі’ наявні такі кореляції *Es war ihm sehr unbehaglich* та *Es war sehr unbehaglich zumute*.

Підтвердженням того, що предикативні конструкції зі словами категорії стану є неподільними граматичними єдностями, виступає також той факт, що деякі німецькі приклади можна перекласти українською мовою тільки в поєднанні зі зв'язкою, напр.: нім. *ansichtig werden* 'помітити', *bedürftig sein* 'потребувати', *gewärtig sein* (очікувати, бути готовим), *willens sein* 'мати намір, збиратися', *überdrüssig sein* 'набридати' тощо, напр.: нім. *Er ist meiner Hilfe bedürftig* 'він потребує моєї допомоги'; *Ich bin des Laufens überdrüssig* 'Мені набридла ця біготня'. Ще однією особливістю таких лексичних одиниць є те, що вони поширені у високому стилі мовлення.

На думку Л.В. Щерби, немає і не може бути слів, які б залежали тільки від першого або тільки від другого компонента аналітичної форми предиката [208, с. 365].

3. **Співвіднесеність** деяких слів категорії стану з тими частинами мови, від яких вони походять, пор.: нім. *Es ist leicht ihn zu verurteilen* 'Легко його осуджувати' — *Diese Aufgabe ist zu leicht für sie* 'Це завдання надто легке для неї'; *Es war neblig* 'Було туманно' — *Es war ein nebliger Tag* 'Був туманний день'; *Es ist Zeit, alles ihm zu erzählen* 'Час, все йому розповісти' — *Das war eine schwere Zeit* 'То був важкий час'; укр. *В'їхали в лісок. Тут було затишно і пахло смолою* (М. Коцюбинський) — *Скромно жив бригадир, але затишно, спокійно* (Б. Хижняк); *Але й то, панове, ще не диво* (Леся Українка) — *Так голосно вона кричала, що всі сусіди стали збігатися, як на якусь диво* (Марко Черемшина); *І дід, і баба у неділю На призьбі вдвох собі сиділи... Сіяло сонце, в небесах Ані хмариночки, та тихо, Та любо, як у раї* (Т. Шевченко) — *Семен був ставний парубок, і не раз йому любо посміхалась Ярина* (П. Панч).

Поряд з цим в обох зіставляваних мовах можна натрапити на певну кількість слів категорії стану, які не мають омонімів серед інших класів лексичних одиниць, зокрема, в українській мові: *боляче, боязно, варто, видно, досить, звісно, лоскотно, можна, негаразд, соромно, тошно, шкода* тощо, напр.: укр. *Варто б помістити у Віснику його [Рильського] портрет і*

хоч коротку біографію (М. Коцюбинський); *І не шкода* було тобі продавати хатину й городець? (М. Стельмах). Німецькі граматисти також виокремлюють групу слів зі значенням стану, які можуть виконувати у реченні суто предикативну функцію, а саме: *bange* ‘страшно’, *bereit* ‘готово’, *egal* ‘байдуже’, *genug* ‘досить’, *imstande* ‘у змозі’, *kaputt* ‘зіпсований, виснажений’, *leid* ‘жаль’, *schade* ‘шкода’, *schuld* ‘винен’, *schwindlich* ‘запаморочливо’, *übel* ‘дурно’, *weh* ‘боляче’, *wert* ‘варто’ і т.п., напр.: нім. *Ich bin heute völlig kaputt* ‘Я втопився сьогодні до смерті / дослівно: Я абсолютно виснажений сьогодні’; *Brenten wurde es plötzlich schrecklich übel* (W. Bredel) ‘Раптом Brentenu стало дуже погано’.

2.2.2. Синтаксичні функції слів категорії стану. На синтаксичному рівні слова категорії стану здатні виступати безособово-предикативним компонентом у структурі аналітичного головного члена речення, напр.: нім. *Das ist mir angenehm zu hören* ‘Мені дуже приємно це чути’; *Mir wird angst und bange* ‘Мені стає страшно’; *Es ist für jede Mutter sehr erfreulich zu erfahren, dass ihr Sohn hohe Leistungen erreicht* ‘Кожній матері радісно дізнатися, що її син досягнув успіху’; *Колись там весело було. Бувало, літом і зимою музика тне* (Т. Шевченко); *То був у них веселий вечір, багато вони сміялися, хоч Крутоярові на серці було гірко* (В. Собко); *Я певен, що все буде добре: дивись, народ у нас як на підбір* (О. Гончар).

Здійснюючи порівняльний аналіз формально-синтаксичних ознак слів категорії стану в німецькій і українській мовах, слід наголосити на таких рисах:

1. Характерною особливістю слів категорії стану німецької мови є їхня синтаксична сполучуваність із безособовим прономінативом *es*, що виконує функцію підмета, тим самим забезпечуючи структурну спільність особових і безособових речень. Відомо, що в німецьких теоретичних і практичних граматиках слово *es*, яке вживається в імперсональному реченні, розглядають як формальну синсемантичну одиницю, напр.: нім. *Es war*

vollständig still (A. Seghers) ‘Було зовсім тихо’; *Es wurde kalt und ruhig* (A. Seghers) ‘Стало холодно і спокійно’; *Es geht mir gut* ‘У мене все добре’.

Двоскладність є універсальною стороною синтаксису, головною рисою синтаксичного компонента мови-еталону. Проте в кожній конкретній мові ця риса має і характерологічний компонент, який ґрунтується на різному ступені репрезентації цієї ознаки в різних мовах. Якщо порівнювати німецьку й українську мови, то в німецькій двокладова структура на рівні поверхневої структури реалізується значно повніше, що зумовлено граматичною функцією порядку слів, а точніше – фіксованим розташуванням предиката в конкретних типах речень. І саме речення з формальним *es* особливо наочно підтверджують цю думку, пор.: *Mir ist kalt* ‘Мені холодно’ – присудок на другому місці; *Es ist mir kalt* – у цьому реченні додається формальний *es*, який забезпечує предикатові його друге місце. Відсутність фіксованості присудка в українській мові не вимагає постановки перед ним якого-небудь члена речення і пояснює відсутність вираження двоскладовості в безособових реченнях [82, с. 219-220], напр.: укр. *Людно зараз на кримських шляхах, бо біжать до чорноморської столиці* (В. Кучер); *Шкода й жалко було вам покинути матір. Еге? – сказав до неї Ломницький* (І. Нечуй-Левицький).

2. **Поєднання зі зв’язкою.** У структурі аналітичного головного члена речення слова категорії стану можуть виступати з експліцитною або імпліцитною зв’язкою в українській (*бути, стати, ставати, зробитися*) та облігаторною у німецькій мові (*sein, werden*), оскільки двочленність є нормою німецького синтаксису. Саме зв’язка надає категорії стану значення того чи того часу, напр.: нім. *Aber ist Euch auch wohl, Vater?* (F. Schiller) ‘Адже вам добре, батьку?’; *Er versuchte sich klar zu werden, wie spät es war* (H. Böll) ‘Він спробував зміркувати, котра була година’ (буквально: “як пізно було”); *Mir wird von allem so dumm...* (J.W. Goethe) ‘Мені від усього стає так дивно...’; *Es wurde langsam hell* (B. Apitz) ‘Поступово розвиднялося’; укр. *Гарно мені й приємно* (І. Нечуй-Левицький); *Йди постій біля клуні, а я*

тут посиджу: і тобі гарно буде, і мені славно (М. Стельмах); *Грицеві завидно було дивитися на той гурт* (П. Мирний); *Не пожалував він її, а стало йому якось уразливо, негарно; вона чого плаче, дитина нерозумна?* (Марко Вовчок); *Ставало так просто й хороше з цією людиною* (О. Донченко).

Службові слова *бути, бувати* в українській мові та *sein* у німецькій у парадигмі предикативів втратили своє лексичне значення й виступають як лексико-граматичні омоніми дієслів *бути, бувати, sein* з лексико-семантичними варіантами *існувати, знаходитися, бути присутнім; приходити, приїжджати, відвідувати; відбуватися, здійснюватися, траплятися* [210, с. 228]; *existieren, sich befinden, anwesend sein; kommen, ankommen, besuchen; stattfinden, sich verwirklichen, passieren, geschehen* відповідно. За методологією В. М. Жирмунського поряд з аналітичними формами категорії стану слід зазначити меншою мірою граматизовані сполучення досліджуваних слів з дієсловами: укр. *стати, ставати; зробитися, робитися; здатися, здаватися; вийти, виходити; виявитися, виявлятися* [74, с. 56]; нім. *werden, bleiben, machen, erscheinen, scheinen, stehen, tun* тощо, напр.: укр. *Дратують мене оті “парочки”, заздрісно стає, хоч і чую, що це негарно, що недобре нарікати на свою долю* (М. Коцюбинський); *Ярославові раптом зробилося вітряно й незатишно на душі* (Ю. Мушкетик); нім. *Ihm wurde klar, was er angerichtet hatte* ‘Йому стало зрозуміло, що він накоїв’; *Es steht übel mit ihm* ‘Його справи погані’.

У німецькій граматиці також є декілька поглядів на проблему зв’язок. У. Енгель, Й. Ербен, В. Флеміг, Г. Хельбіг, В. Юнг та інші визначають копулативні дієслова як такі, що не відрізняються від інших повнозначних дієслів [237, с. 126]. Водночас У. Фікс виокремлює зв’язку *sein* як “семантично пусту” [230, с. 483]. Власну семантику таких дієслів заперечують також А. Абрамов, Г. Штарке, К. Юнкер. Вони наголошують на двох основних відмінностях між повнозначними й копулативними дієсловами: 1) зв’язки не визначають суб’єкта і предикатива, із якими

поєднуються; 2) зв'язка *sein* зникає під час перетворення копулативних речень в іменникову групу, пор.: *Der Vater ist als Lehrer tätig — der als Lehrer tätige Vater, die Tätigkeit des Vaters als Lehrer*. Ці особливості є доказом того, що копулативи виконують синсемантичну функцію і їх слід класифікувати як синтаксичний додаток до предикатива (*syntaktische Komplemente der Prädikative*) [213, с. 55; 246, с. 291; 265, с. 139].

“Ідеальними” компонентами аналітичних форм зі словами категорії стану виступають тільки первинні зв'язки *бути* і *sein*. Існують різні думки вчених про те, чи повністю це дієслово граматикалізувалося, чи в ньому є залишки предметного значення. О. І. Москальська, наприклад, зазначає, що “дієслово *sein* втратило своє лексичне значення буття, характерне для повнозначного дієслова, і, повністю граматикалізуючись, перетворилося в службове дієслово, ставши омонімом повнозначного дієслова *sein*” [141, с. 86]. В. Г. Адмоні, навпаки, вважає, що зв'язок між самостійним дієсловом *sein* і копулативним настільки відчутний, що немає потреби виключати *sein* із системи повнозначних дієслів [4, с. 346]. Проте одностайними є погляди лінгвістів на те, що ця зв'язка в порівнянні з іншими має найвищий ступінь граматикалізації. Інші зв'язки, виступаючи копулативним елементом у складених іменних присудках, меншою мірою втрачають своє лексичне значення.

У сучасних німецькій і українській мовах функціонування моделей аналітичних іменних присудків із зв'язкою *sein/бути* в різних часових та способових формах досить поширене. Такі присудкові моделі більше, ніж у чотири рази, переважають над моделями складених іменних присудків з іншими зв'язками, тобто процес оформлення думки, що виражається шляхом співвіднесення понять чи понять та властивостей, найчастіше забезпечується цим зв'язковим елементом, найбільш нейтральним у семантичному плані [159, с. 68], напр.: нім. *Das ist mir zu langweilig* (L. Feuchtwanger) ‘Це для мене надто нудно’; *Aber bei meinem Onkel war es warm...* (H. Böll) ‘Але в мого дядька було тепло...’; *Obwohl es am Tage trübe war, ist es in der Nacht*

mondhell (E.M. Remarque) ‘Незважаючи на те, що вдень було хмарно, уночі місячно’; укр. *Я переселюсь до дівчат, із якими живе Фатєєва, там мені буде не так уже й кепсько* (Є. Гуцало); *В перші дні після операції, коли йому було особливо зле, Валя не відходила від нього, була за рідну сестру, за матір* (І. Цюпа).

В українській мові на відміну від німецької зв’язка *бути* у формі теперішнього часу частіше буває відсутня. Учені по-різному пояснюють це явище. За словами О. О. Шахматова, ще в “індоєвропейській прамові поряд зі зв’язковими (**esmi*, **esti* й под.) реченнями існували беззв’язкові; перші виражали сполучення імені з назвою ознаки в теперішньому часі, а другі – поза часом” [200, с. 180]. В процесі розвитку української мови (XVI-XVIII ст.) уживання беззв’язкових конструкцій поширювалося, оскільки іменний присудок без зв’язки не має ні стилістичних, ні смислових, ні лексико-семантичних обмежень [94, с. 42]. У сучасній українській мові зв’язка у формі теперішнього часу при іменній частині складеного присудка вживається лише тоді, коли вона логічно наголошена або коли предикатив є повторенням підмета, а також у наукових визначеннях понять [94, с. 42]. Це дає право говорити про особливі моделі складеного іменного присудка з нульовою зв’язкою, однак дискусійним постає питання про те, чи вважати такі присудки складеними чи простими. Деякі вчені відносять їх до простих іменних [67, с. 417; 125, с. 156; 205, с. 26-31 тощо], проте вважаємо достатньо аргументованими погляди тих лінгвістів, які розглядають ці предикати як іменні складені з нульовою зв’язкою [9, с. 193; 63, с. 94, 91, с. 484 та ін.], говорячи про нульову зв’язку як форму вираження граматичних значень присудка, вони розуміють, що нульове вираження цих значень є їхньою диференційною ознакою, яка характерна для всієї моделі речення і проявляється в парадигматичному контексті. Нульова форма зв’язки розкриває усю складність побудови думки, яка знаходить свою конкретну реалізацію в мові.

Такий підхід до розв’язання цієї проблеми заслуговує на увагу

особливо зараз, коли на усіх рівнях вивчення мови (фонетичному, морфологічному, синтаксичному) реалізується вимога розглядати конкретні явища в широкій мовній системі, бо факти мови існують, як наголошує Й. М. Коржинек, “завдяки своїм структурним зв’язкам з усім тим, що в рамках даного конкретного випадку залишається безпосередньо не реалізованим” [109, с. 318].

Відсутність зв’язки в українській мові жодним чином не може бути кваліфікована як її пропуск, оскільки синтаксична система сучасної української мови характеризується великою частотою, звичністю та сталістю присудкових утворень з нульовою зв’язкою [159, с. 73].

Зіставний семантичний аналіз дієслів-напівзв’язок виявляє їхнє стилістичне забарвлення. Так, дієслова *werden, machen, stehen, tun; стати, ставати, зробитися, робитися* об’єднані відтінком появи і ствердження. Дієслова *erscheinen, scheinen, здатися, здаватися* висловлюють ірреальність, суб’єктивність, перше враження, а лексеми *bleiben, вийти, виходити*, окреслюють результативність, *виявитися, виявлятися* – несподівану результативність [207, с. 79]. Відповідно до цього вторинні зв’язки заступають зв’язку *werden/бути, бувати* за законом семантичної сполучуваності/несполучуваності [14, с. 4]. Наприклад, з дієсловами на позначення результативності (*bleiben, вийти, виходити*) не корелюють предикати стану-суб’єктиви, тобто слова з семантикою оцінки стану (*angst* ‘страшно’, *leid* ‘жаль’, *schade* ‘школа’, *Schande* ‘сором’, *жаль, страшно, соромно, школа* тощо); а також усі ситуативи, тобто предикативи на позначення оцінки стану довкілля (*feucht* ‘волого’, *frostig* ‘морозно’, *grün* ‘зелено’, *neblig* ‘туманно’, *trübe* ‘хмарно’, *брудно, зимно, сніжно, туманно* та ін.); так само не узгоджуються з цими напівзв’язками модативи, тобто слова з модальним значенням, до яких прилягає інфінітив (*bedürftig, not, nötig, доцільно, необхідно, потрібно* і т.д.) [114, с. 46].

3. Слова категорії стану не пояснюють жодних членів речення, не узгоджуються й не керуються іншими частинами мови; навпаки, вони мають

здатність керувати відмінковими формами. У німецькій мові слова категорії стану поєднуються:

а) з додатком у давальному відмінку, що виконує функцію суб'єктного локалізатора, напр.: нім. *Erst hatte ich gedacht, es sei ihm langweilig gewesen...* (H. Böll) 'Спочатку я подумав, що йому було нудно...'; *Ihr ist bekannt, dass er schon angekommen ist* 'Йй відомо, що він вже прибув'; *Dem Mädchen war gemütlich im Vatershause* 'Дівчинці було затишно в батьківському домі';

б) з додатком у давальному відмінку, який відповідає місцевому української мови, напр.: нім. *Es war bunt und grün auf der Wiese* 'На лузі було квітчасто й зелено'; *In seinem Arbeitszimmer war es geräuschvoll* 'У кабінеті було шумно'; *In der Stube war es halbdunkel und rauchig* 'У кімнатці було напівтемно й димно';

в) рідше з давальним відмінком з прийменником *mit*, напр.: нім. *Ich habe meine liebe Not mit ihr* 'Горе мені з нею'; *Schlimmer ist es mit Johannes* (H. Böll) 'Гірше з Йоганном';

г) із знахідним відмінком у поєднанні з прийменниками *für* або *um*, напр.: напр. *Jetzt war es für ihn schon zu spät* (A. Seghers) 'Тепер було для нього занадто пізно'; *Für dich ist mir nichts zu schade* 'Для тебе нічого не жалко'; *Es ist schade um die Zeit und Mühe, die ich darauf verwendet habe* 'Шкода часу і зусиль, які я на це витратив'; *So stirbt er. – Schade um ihn. Er ist ein vorzüglicher Jurist* (S. Meyer) 'Він так помирає. – Жаль його. Він хороший юрист';

д) для української мови характерна відсутність суб'єкта стану у прямому (називному) відмінку, тоді як у німецькій аналогічний стан може передаватися іменниками й особовими займенниками у формі називного відмінка, пор.: нім. *Er war neidisch um ihren Wohlstand* — укр. *Йому було заздрісно через їхній добробут*; нім. *Er tat mir leid* — укр. *Мені стало жаль його* [142, с. 173].

В українській мові слова категорії стану керують здебільшого давальним відмінком, місцевим, рідше – родовим (з прийменником і без прийменника) та знахідним відмінком прямого об'єкта, напр.: укр. *Благо тобі, друже-брате. Як є в тебе хата* (Т. Шевченко); *У Києві огонь горить, в Дорогинці димно; Як убили Саливона – Усім панам дивно* (Нар. тв.); *Скрізь безлюдно на дорозі* (Л. Глібов); *На душі полковника ставало гарно, тепло і безхмарно* (А. Рибак); *Хоч у голові пусто, аби грошей густо* (Нар. тв.); *У хаті стало душно від самосаду, від розпарених кожухів* (І. Микитенко); *Жалко їй було своєї дитини, знівченої, страшної, а все ж своєї, все ж дитини..* (П. Мирний); *Ну нащо ви моїх попелюшок прогнали, невже вам жалко п'ятака?* (Леся Українка).

Таким чином, порівняльний аналіз граматичних особливостей слів категорії стану в німецькій і українській мовах показує, що вони здебільшого дуже подібні. Зокрема, спільним є відсутність словозміни (за винятком утворення компаратива), синтаксична функція, уживання зі зв'язкою, аналітичне утворення видо-часових форм, здатність керувати відмінковими формами. Розбіжності полягають насамперед у тому, що в українській мові слова категорії стану можуть поєднуватися з нульовою зв'язкою, тоді як у німецькій вона повинна бути обов'язково наявною. Крім того, на відміну від конструкцій з предикатами стану в українській мові, у якій суб'єкт стану відсутній, у німецькій можуть використовуватися особові двоскладні речення.

2.2.3. Граматичні відмінності слів категорії стану від інших частин мови. Для всебічного огляду питання про зв'язки й взаємодію між словами категорії стану та іншими граматичними категоріями необхідно глибше дослідити відношення між досліджуваною групою слів й тими частинами мови, від яких переважна більшість з них походить [45, с. 414].

1. Чимало вітчизняних і зарубіжних лінгвістів розглядають слова категорії стану як один із розрядів прислівників або прикметників [25; 50;

103; 124; 188; 194; 195; 198; 218; 245]. Але на відміну від слів категорії стану омонімічні з ними українські прислівники на -о, -е завжди прилягають до дієслова, відбиваючи спосіб дії, напр.: *гарно співала*; тоді як слова категорії стану позначають тільки емоційний або фізичний стан живих істот, стан довкілля й природи й не визначають ніяких слів, пор.: *Гарно мені й приємно* (І. Нечуй-Левицький). Така різниця в семантиці породила також відмінності в синтаксичній ролі. Прислівник виконує в синтаксисі функцію другорядного члена і виражає обставину, називаючи ступінь якості прикметника (напр.: *страшно великий*) або ознаку ознаки (напр.: *неймовірно гарно, надзвичайно дотепно*). Прислівник не виступає компонентом, який входить до граматичного центру речення; це слово, яке поповнює кількісний обсяг висловлення і слугує для більш детального пояснення семантичних відтінків думки. Слова категорії стану – головна конструктивна складова безособового речення і завжди виступає імперсонально-предикативним членом. Вони можуть виражати ціле судження: *тепло, сиро, тяжко* [58, с. 270].

Ще одним аргументом на користь розмежування слів категорії стану й прислівників є те, що перші виражають властивість, а не обставину [242, с. 271].

Окрему групу становлять слова на зразок *bedürftig, not, nötig, можна, потрібно* із модальним значенням можливості або необхідності виконання дії. Вони не змінюються, але не мають також ні семантичних властивостей прислівника (значення вторинної ознаки), ні його синтаксичних характеристик (кореляції з особовими формами дієслова й прикметниками). Тому, на думку Л. Л. Буланіна, їх не можна вважати синтаксичними дериватами прислівників [38, с. 176].

Наступною відмінністю між словами категорії стану й прислівниками є те, що більша частина якісних прислівників не здатна приєднувати до себе інфінітив у якості визначального слова. Наприклад, у словосполученні *напружено думати* прислівник виступає як обставина, тому що не можна сказати *думати було напружено* [45, с. 416].

2. На ґрунті граматичних змін, яких зазнали деякі іменники у поєднанні з первинними чи вторинними зв'язками, утворилися слова категорії стану-омоніми іменників (укр. *горе, біда, благо, гріх, диво, добро, жаль, кривда, лихо, лінь, сором, пора*; нім. *Schande, Zeit*), які також відрізняються один від одного. Насамперед тим, що слова категорії стану позначають не предмет, а оцінку стану стосовно його тривалості в часі (укр. *час іти, пора вставати*; нім. *Zeit zu gehen*), вольовий стан (*лінь робити*), оцінку стану з морально-етичного погляду (*гріх ображати, шкода відпускати*). На відміну від іменників ці слова не відмінюються, тобто не мають ні роду, ні числа, ні відмінка [96, с. 9-10], але можуть корелювати з інфінітивом. Утративши предметність, вони отримали здатність поєднуватися зі зв'язкою, напр.: нім. *Hier ist nicht Zeit, sich stauend zu ergötzen* (J.W. Goethe) ‘Зараз не час здивовано милуватися’; *Es ist Schande für mich* ‘Це сором для мене’; укр. *Чого саме було жаль, він і не міг би сказати, та й не думав про це* (М. Коцюбинський); *Несподівано стало жаль батька* (О. Копиленко); *До табору повернулись, коли вже пора було обідати* (О. Гончар). Хоча під час вживання цих слів без зв'язки безособовий характер конструкцій стає менш очевидним [38, с. 176], напр.: нім. *Zeit zu leben und Zeit zu sterben* (E.M. Remarque) ‘Час жити і час помирати’; укр. *Сором хилитися, доли коритися...* (Леся Українка); укр. *Жаль темних поглядів, жаль білих рук дівочих, жаль сну ранкового по тих безсонних ночах* (М. Рильський).

2.3. Формально-синтаксичні типи речень зі словами категорії стану в німецькій та українській мовах

Речення є основною одиницею синтаксичного рівня, основною формою репрезентації глибинної (семантичної) структури, яка відбиває реальні відношення між явищами дійсності. Ці відношення логічний синтаксис представляє як пропозицію, ядро якої утворює предикат, а той, у свою чергу, передбачає наявність аргументів [82, с. 219].

Сучасна лінгвістика прагне створити типологію простих речень з урахуванням не тільки їхніх структурних рис, але й змістових, встановити взаємовідношення між формально-граматичною будовою речення і його семантичною структурою. Досліджуючи проблему реалізації семантики у формально-граматичній структурі речення, І.Р. Вихованець, наприклад, виходить з того, що речення є багатомірною одиницею, і тому його слід вивчати з урахуванням усіх виявів функціонування. Він виокремлює чотири яруси в структурі речення: власне-семантичний, семантико-синтаксичний, формально-синтаксичний і власне-комунікативний, які по-різному корелюють між собою та мають різний стосунок до змісту й форми речення [47, с. 98].

Слова категорії стану як головний конструктивний елемент завжди виступають безособово-предикативним членом, синтаксична функція якого є постійною і незмінною ознакою, і ця характеристика уможлиблює, на думку деяких лінгвістів, зараховувати ці слова до окремого лексико-граматичного розряду слів [45, с. 400-421; 58, с. 267-280; 96, с. 9-20; 150, с. 25-36; 207, с. 74-76]. Проте, на думку І. Р. Вихованця, саме синтаксичні особливості найвиразніше передають дієслівну природу предикативних слів категорії стану, тому що вони виконують властиву дієслову формально-синтаксичну функцію співвідносного з присудком головного члена односкладних речень [49, с. 128] і виступають безособово-предикативним членом у структурі аналітичного іменного присудка.

Слова категорії стану виконують синтаксичну функцію корельованого з присудком головного члена безособового речення, граматичне значення якого виражає зв'язка, а лексичне – іменна частина. Найчастіше в ролі зв'язок виступають *sein*, *werden* у німецькій та *бути*, *стати* в українській мові, напр.: нім. *Ist es so schwer, zwischen Himmel und Hölle zu wählen?* (F. Schiller) ‘Так важко зробити вибір між раєм і пеклом?’; *Mir wird von allem so dumm...* (J. W. Goethe) ‘Мені від усього стає так дивно...’; укр. *Я переселюсь до дівчат, із якими живе Фатєєва, там мені буде не так*

уже й *кепсько* (Є. Гуцало); *Не пожалував він її, а стало йому якось уразливо, негарно; вона чого плаче, дитина нерозумна?*(М. Вовчок). Крім цього, функцію зв'язки можуть виконувати дієслова *бувати, ставати, робитися, зробитися, доводитися, здаватися*, напр.: *Буває нелегко мені – не дихну...* (М. Стельмах); *Зробилося світліше* (Л. Первомайський) і под.

2.3.1. Облігаторна двокомпонентність німецького речення у порівнянні з українським. Необхідно наголосити на тому, що важливою особливістю німецького простого розповідного речення є його тенденція до формальної завершеності [118, с. 117-179; 214, с. 223]. Це означає, що в основі будь-якого простого речення обов'язково наявні два елементи: N і V, які з'єднані предикативним зв'язком й утворюють предикативне ядро речення. Воно є найбільшою абстракцією глибинних елементів структури. Саме завдяки високому рівню абстракції в предикативному центрі речення можна встановити паралелізм між структурою речення й будовою судження. Цей ізоморфізм полягає в тому, що як для речення необхідне поєднання двох елементів N і V, так і для структури судження облігаторним є сполучення суб'єкта й предиката [145, с. 64]. Н. Д. Арутюнова зазначає: "Формальній двопозиційності речення незалежно від його комунікативних цілей відповідає значення логічного судження, унаслідок чого й самі відношення між підметом і присудком (NV) доцільно назвати предикативними" [20, с. 143].

Таким чином, наявність предикативного ядра, яке відповідає логічному судженню, і робить речення реченням, оскільки в якихось інших синтаксичних конструкціях його немає [145, с. 64]. Отже, специфікою структури німецького речення є те, що воно обов'язково двочленне. Ця властивість зумовлює регулярну сполучуваність предикатів "зовнішнього" стану, а також предикатів якісної оцінки із субститутом *es*, який імітує підмет у безособовому реченні, напр.: нім. *Es war einen Augenblick still* (L. Feuchtwanger); *Hier war es wenig belebt* (H. Mann). Зазначимо, що й в

українській мові, яка відрізняється розвинутими синтетичними властивостями, уживаються, щоправда в розмовному мовленні, речення подібної структури, що містять формальний підмет *воно, щось, це* і т.п., який виконує функцію лексичного актуалізатора, напр.: укр. **Воно**, звичайно, чесній людині це бачити **нецікаво** (Марко Вовчок); *Чекаю завжди твоїх листів нетерпляче, все мені здається, що вдома щось **недобре*** (М. Коцюбинський); *Не радив би вам втручатися, **це безнадійно*** (Б. Кулик). Іншою причиною регулярного вживання субститута *es* у поєднанні з предикативами “зовнішнього” стану й якісної оцінки є омонімія зазначених слів категорії стану й предикативних прикметників. Ті й ті пов’язані спільністю походження [187, с. 15] і тотожністю морфемної структури, пор.: нім. *Unheimlich **still und reglos war es oben am Tor...*** (В. Apitz) ‘Зловісно тихо і нерухомо було нагорі біля воріт’ — *Aber die Nächte **waren nicht mehr still...*** (Н. Böll) ‘Однак ночі більше не були тихими’; *Bastian begann zu frieren, denn sein Mantel war durchnässt, und **es war sehr kalt hier oben*** (М. Ende) ‘У Бастіана зуб на зуб не попадав: пальто його промочило наскрізь, а на горищі було дуже холодно’ — *Die Nacht **war kalt und ruhig*** (А. Seghers) ‘Ніч була холодною і спокійною’.

Для предикативних прикметників взаємодія з підметом, у тому числі і з *es*, у нееліптичному реченні є облігаторною. За аналогією з такою синтаксичною моделлю, що підтримується зазначеною омонімією, слова категорії стану поєднуються з десемантизованим словом *es*, яке виконує функцію формального підмета й тим самим забезпечує структурну спільність німецьких особових і безособових речень. Тому слова, що перебувають у зоні синкретизму між словами категорії стану й предикативними прикметниками, також регулярно поєднуються із субституттом *es* [81, с. 119]. Слова на позначення “внутрішнього” стану, для яких сполучуваність із субституттом *es* не є обов’язковою, виглядають на цьому тлі граматичною аномалією. За більш детального розгляду виявляється, проте, що така властивість названих предикативів має граматичні підстави в системі німецької мови [81, с. 120].

Насамперед, слова “внутрішнього” стану поєднуються із давальним (рідше – знахідним) відмінком суб’єкта стану, напр.: нім. *Wird ihm übel?* (F. Schiller) ‘Йому стає погано?’; *Aber ist Euch auch wohl, Vater?* (F. Schiller) ‘Але ж Вам добре, батьку?’; *Jetzt war ihm klar, daß er überhaupt nur wegen dieses Buches hierhergekommen war* (M. Ende) ‘Тепер йому стало зрозуміло: він і потрапив сюди через неї’. Семантична вагомість цього додатка така, що нерідко робить зайвим уживання прономінатива *es*, який служить у таких реченнях ще одним засобом позначення суб’єкта стану. У конкуренції між двома позначеннями суб’єкта частіше обирають більш повнозначну одиницю. Перевага давального суб’єкта перед субституттом *es* зумовлена так само тим, що значна кількість німецьких слів категорії стану омонімічна не тільки з предикативними прикметниками, а й з якісними прислівниками, які виступають у ролі обставини [186, с. 85-86], пор.: нім. *Mir ist nicht ganz wohl* (K.E. Paffen) ‘Мені не зовсім добре’ — *Leben Sie wohl!* ‘Усього найкращого!’ (букв. ‘Живіть добре’); *Mir ist es warm* (K.E. Paffen) ‘Мені тепло’ — *Er wurde warm aufgenommen* ‘Його прийняли тепло’.

Таким чином, структура німецьких речень зі словами категорії стану на позначення “внутрішнього” стану дуже подібна до українських конструкцій, пор.: укр. *Насті стало на душі гарно і повно* (М. Вовчок); *Мені зробилось неприємно, що я змушую чекати його* (Ю. Яновський); *Хороше і затишно робилося їй на серці від цього голосу* (О. Довженко).

2.3.2. Структурні типи безособових речень зі словами категорії стану в порівнюваних мовах. Характерною особливістю слів категорії стану є те, що вони не можуть виступати другорядним членом речення й виражати обставину або означення, на відміну від прислівників і прикметників, від яких утворені, пор.: нім. *Es war richtig, ihn bald nach Hause zu schicken* (H. Korall) ‘Було правильно незабаром відправити його додому’ — *Er benahm sich immer richtig* ‘Він завжди поведився правильно’; *Es wurde langsam hell* (B. Apitz) ‘Поступово ставало ясно’ — *Die Sonne schien*

hell ‘Сонце світило ясно’; укр. – Мені **непогано**, – каже Сев, – та мене вдома чекає вже, певно, помічник... (Ю. Яновський) — Я почувуюся **непогано**, серце болить рідко (М. Коцюбинський); **Неясно** мені, чого ти й досі тут (О. Гончар) — В хаті **неясно** блимав маленький каганчик (В. Собко).

Слова категорії стану виступають у порівнюваних мовах незалежним головним членом переважно в складі безособового речення й не вступають у підрядний зв’язок з іншими словами; вони не керуються, не узгоджуються і не прилягають ні до дієслова, ні до прикметника, ні до прислівника. Навпаки, при цих словах часто виступає: а) залежний інфінітив, який структурує аналітичний компонент, напр.: нім. *Es war richtig, ihn bald nach Hause zu schicken* (H. Korall) ‘Було правильно незабаром відправити його додому’; укр. **Нелегко знайти, неможливо знищити** того, кому симпатизує народ (О. Гончар); б) додаток, що позначає суб’єкта у формі давального відмінка, напр.: нім. *Vater sagt nie was. Es ist ihm alles ganz gleich* (M. Ende) ‘Батько взагалі завжди мовчить. Йому усе до лампочки’; укр. **Рантом їй стало ясно, що Клименко не помиляється. Але як вона гідко повелася з ним!** (О. Гурєїв); в) прямий об’єкт у знахідному чи родовому відмінку в українській мові та непрямий об’єкт в акузативі в німецькій: нім. *Es ist schade um ihn und seine Schwester* ‘Шкода його та його сестри’; укр. **Матері кожної дитини жаль, бо котрого пальця не вріж, то все болить** (Нар. тв.); **Сумно стало Максимові серед лісу, жаль йому стало своїх стенів безкраїх** (П. Мирний); г) обставина, виражена прислівником або іменником із прийменником у родовому, орудному чи місцевому відмінку в українській та у давальному відмінку в німецькій мові [91, с. 11], напр.: нім. *Es war bunt und grün auf der Wiese* ‘На лузі було квітчасто і зелено’; *Draußen war es feucht und neblig* ‘Надворі було волого й туманно’; укр. **Сонце високо підбилося вгору; надворі стало душно** (М. Коцюбинський); **У кімнаті з не обклеєними стінами було якось незатишно, темно** (Ю. Бедзик).

Таким чином, можна виокремити такі структурні різновиди речень із словами категорії стану в зіставлюваних мовах:

I. Безособові однокомпонентні речення в українській мові (236 речень), що узагальнено виражають стан навколишнього середовища, фізичний, емоційний або інтелектуальний стан живих істот; часто за їх допомогою дається оцінка цьому стану, напр.: укр. *Тільки робиться трохи холоднувато* (О. Довженко); *Я оглядаюсь навколо, Як тут чудово, як тихо, як прекрасно!* (Ю. Збанацький). Слова категорії стану із зазначеною семантикою зазвичай можуть підпорядковувати обставину місця, виражену прислівником або прийменниковою групою, і набувають структурної двокомпонентності, напр.: укр. *Так тут затишно* (П. Тичина); *На серці було неспокійно, лячно чогось, журно* (М. Коцюбинський). Охарактеризованим структурним конструкціям української мови відповідають двокомпонентні речення німецької мови (270 речень), напр.: нім. *Es wurde dunkler und dunkler* ‘Ставало все темніше й темніше’; *Es war mondlos, aber der Himmel war voller Sterne* (Е.М. Remarque) ‘Було безмісячно, але небо було вкрите зорями’, які у поєднанні з обставинами можуть стати трикомпонентними, напр.: *Hier ist es ungemütlich* ‘Тут незатишно’; *Im Garten war es still und klangvoll* ‘У саду було тихо й лунко’.

II. Безособові двокомпонентні речення з додатком – логічним суб’єктом стану, який виражений іменником або займенником у давальному відмінку (154 речення в німецькій мові, 258 – в українській), напр.: нім. *Mir wird angst und bange* ‘Мені страшно’; *Der Frau wurde himmelangst* (А. Seghers) ‘Жінці зробилося дуже страшно’; укр. *Невже ж тобі, сину, не страшно, коли під тобою вся земля бурею окутана?* (О. Гончар); *Болісно стало Максиму* (Н. Рибак). Додаток тут підпорядкований не слову категорії стану чи допоміжному дієслову, а предикативній основі загалом. У німецькій мові синонімічними до таких речень є трикомпонентні конструкції на зразок *Es ist niemandem bekannt* ‘Це нікому не відомо’.

III. Безособові речення з трикомпонентною структурою в українській (199 конструкцій) та з три- або чотирикомпонентною структурою в німецькій мові (113 і 91 речення), які можна диференціювати залежно від семантики

другорядних членів, керованих словами категорії стану:

1. Утворення, у яких слова категорії стану підпорядковують суб'єкт стану й об'єкт з семантикою каузальності, виражений непрямим додатком у німецькій мові й прямим або непрямим в українській (40 речень у німецькій і 58 – в українській мові), пор.: нім. *Mir wird von allem so dumm...* (J. Goethe) ‘Мені від усього так дивно...’; *Es ist uns sehr traurig wegen deines Verhaltens* ‘Нам дуже сумно через твою поведінку’ — укр. *Микола ступав немов по розпечених кам'яних плитах, так йому було бентежно від однієї думки, що скрізь тут встає жива історія* (І. Кучер); *Як вдариться ж чумаченько Об поли руками: Доле моя, щастя моє, Лихо мені з вами* (Нар. тв.).

2. Конструкції, у яких зазначається суб'єкт стану й локативна обставина, називають емоційний або інтелектуальний стан живих істот (90 речень – в німецькій і 61 – в українській), пор.: нім. *Mir ist ängstlich zumute* ‘Мені кривдно на душі’; *Dem Mädchen war gemütlich im Vatershause* ‘Дівчинці було затишно в батьківському домі’ — укр. *Чогось мені так важко на серці, така в мене журба, що я й не знаю, де й дітись!* (І. Нечуй-Левицький); *Останові було чогось трохи клопітно на душі* (Б. Грінченко); *Шануй батька і неньку, буде тобі скрізь гладенько* (Нар. тв.).

3. Речення із семантикою стану докільля, до складу яких входять обставини із значенням локативності й каузальності (41– у німецькій і 18 – в українській); локативність може бути виражена непрямим додатком у німецькій та додатком у місцевому відмінку в українській мові, а каузальність передає прийменникова група в родовому або давальному в німецькій мові та в родовому відмінку в українській, пор.: нім. *In der Stube war es halbdunkel vom Zigarettenrauch* ‘У кімнатці було напівтемно від диму цигарок’; *In der Luft war es schwül wegen des kommenden Gewitters* ‘У повітрі було душно через грозу, яка наближалася’ — укр. *В хаті ставало гамірно від розмов, суперечок і сміху* (І. Ткач); *Імлисто і душно в маленькому залі Від диму й солодкого чаду парфум* (М. Бажан).

4. Реченнєві конструкції з прямим додатком – об’єктом сприйняття (20 речень – в українській мові). У ролі головних членів таких утворень виступають предикати *видно (видко), чутно*, що корелюють з перехідними дієсловами, напр.: укр. *Ви щасливі, високії зорі, все на світі вам видко звисока...* (Леся Українка); *Не чутно нічого, не видно нікого, тільки Дніпро шумить та дерева шелестять* (Марко Вовчок). Унаслідок узагальнення такі конструкції частіше функціонують без першого додатка (давального суб’єкта), проте його завжди легко домислити. У німецькій мові відсутні слова категорії стану зі значенням сприйняття.

5. Утворення з додатком – об’єктом потреби, необхідності (16 – у німецькій та 15 – в українській). У ролі головного члена виступають слова *треба, потрібно*, які так само співвідносні з перехідними дієсловами. Здебільшого структура таких речень трикомпонентна, хоча давальний відмінок суб’єкта може й не знаходити вираження, напр.: нім. *Ihm tut Hilfe not* ‘Йому потрібна допомога’ — укр. *І я не раз думав: чого ж тут треба мені, кінодраматургові?* (О. Довженко); *Для сліпця не треба й каганця* (Нар. тв.).

6. Речення з додатком – об’єктом ставлення при словах категорії стану іменникового походження *жаль, шкода*, які керують іменником у формі родового відмінка (20 речень в українській мові), напр.: укр. *Як подивиться на Василя, та так їй його жаль стане!* (Г. Квітка-Основ’яненко); *Не шкода нам серця, ані крові, не шкода чистих юних літ...* (М. Стельмах). У німецькій мові відповідником слів *жаль, шкода* виступає слово категорії стану *schade*, яке керує знахідним відмінком з препозитивами *um* або *für* (34 приклади), напр.: нім. *Mir ist schade um den neuen Mantel* ‘Шкода мені нове пальто’; *Für dich ist mir nichts zu schade* ‘Для тебе мені нічого не шкода’. Суб’єкт стану в таких конструкціях є факультативним і може елімінуватися, напр.: нім. *So stirbt er. – Schade um ihn. Er ist ein vorzüglicher Jurist* (С.Ф. Meyer) ‘Він так помирає. – Жаль його. Він хороший юрист’; укр. *Так жаль маленьких діток стало* (Т. Шевченко).

IV. Безособові реченнєві утворення зі словами категорії стану в німецькій і українській мовах можуть мати подвійну предикатну основу, до складу якої входить два повнозначних слова – слово категорії стану й інфінітив (96 речень у німецькій і 201 – в українській мові). Аналізуючи факти писемного мовлення, досить важко визначити, який із цих двох елементів несе на собі більше змістове навантаження. Якщо в реченні представлений (або може бути домислений) логічний суб'єкт, то виявляється, що й інфінітив, і слово категорії стану вступають з ним в однакові змістові й граматичні відношення, напр.: укр. *Надворі стояла спека, аж **дихати важко*** (І. Нечуй-Левицький); *Коли говоримо про Олександра Довженка, то мимоволі **соромно стає вживати** утертих, заяложених, банальних слів і висловів* (М. Рильський); *Богданові радісно було зустріти тут цю людину* (О. Гончар). Одні з цих речень ніби більше виявляють ознаки дієслівних конструкцій (пор.: *дихати важко – дихалось важко*), інші – конструкцій із словами категорії стану (*Богданові радісно було зустріти... – Богданові було радісно, коли він зустрів...*). Невідмінюваність цих слів не дає змоги і з граматичного погляду визначити в предикативній основі підпорядковуюче і підпорядковане, а застосування тут прийомів зіставлення й трансформації не позбавлене, як правило, суб'єктивності. Тому, з погляду Г. М. Чирви, варто такі конструкції кваліфікувати як речення з подвійною предикативною основою, які поєднують у собі ознаки й слів категорії стану, й інфінітивної основи. Такі утворення вживають на позначення непрямо-відносної до логічного суб'єкта дії, яка зумовлює певний стан і ним супроводжується. Отже, інфінітив позначає активну дію, а слова категорії стану – стан особи [196, с. 32-33].

Є. М. Галкіна-Федорук висловлює думку, що безособові речення, ускладнені інфінітивом, істотно відрізняються за своєю семантикою, оскільки самі по собі слова категорії стану означають власне-стан, напр.: *весело, соромно, сумно, холодно*, а в поєднанні з інфінітивом ті самі слова називають уже оцінку стану, яка виникає під час дії, позначеної інфінітивом,

пор.: *весело гуляти, сумно дивитися, соромно сказати, холодно їхати*, хоча найбільше семантично насиченим виявляється перший елемент, тому що він і сам по собі, без інфінітива, може виражати стан [58, с. 288], пор.: нім. *Nett haben Sie es hier* (St. Zweig) ‘У Вас тут мило’ — *Es war doch nett von ihm seine Hilfe anzubieten* (Th. Mann) ‘Це було мило з його боку запропонувати свою допомогу’; укр. *Так мені чогось сумно й боязно, аж моє серце мре* (М. Вовчок) — *Тарасові було і цікаво і трохи боязно їти до школи* (О. Іваненко). Поєднання двох слів виражає і сам стан, і його оцінку.

Такі конструкції з постпозитивним інфінітивом є імперсональними односкладними реченнями в українській мові та формально двоскладними в німецькій і виражають стан, якісно оцінений мовцем з того чи того боку, тобто позначають суб’єктивну оцінку, а не констатацію факту. Тому до їхнього складу входить давальний відмінок особи (у німецькій мові це може бути також номінатив), експліцитний чи імпліцитний, але завжди домислюваний.

Темпоральні відмінності в цих реченнях репрезентовані формою зв’язки, напр.: нім. *Es ist schädlich für Ihre Gesundheit, so viel zu arbeiten* (Duden) ‘Для Вашого здоров’я шкідливо так багато працювати’; *Es fällt mir schwer, darüber zu sprechen* (Duden) ‘Мені важко про це говорити’; *Es ist eine Schande zu lügen* (WDG) ‘Соромно обманювати’; *Es war mühevoll, den Ausführungen zu folgen* (WDG) ‘Було складно дотримуватися всіх вказівок’; укр. *Негоже підслуховувати, На це не здатен я ніколи* (М. Рильський); *У нас тепер вітри бувають дуже великі, то воно й простудитись недовго* (Леся Українка); *Марусі дуже зле було їхати. Погано вимощена тарниця мучила* (Г. Хоткевич); *Гей, ви, далі, далі безкінечні й сині, як чудесно в світі молодому житть!* (В. Сосюра).

До особливостей речень з подвійною предикативною основою в німецькій мові слід зарахувати облігаторне вживання інфінітива з часткою *zu*, напр.: нім. *Es war zwecklos, weiter mir Josef zu rechnen* (S. Lenz) ‘Було марно, далі розраховувати на Йозефа’; *Es war auch vergeblich, nachts an sein*

Lager zu schleichen (J. Wassermann) ‘Прокрадатися в табір уночі було марно’.

Семантично безособові речення з інфінітивом можуть називати емоційний або інтелектуальний стан, оцінку цього стану з боку протяжності його в часі чи в просторі, а також мати модальне значення, напр.: нім. *Das ist mir angenehm zu hören* ‘Мені дуже приємно це чути’; *Jetzt ist nicht Zeit, sich stauend zu ergötzen* (J.W. Goethe) ‘Зараз не час здивовано милуватися’; *Es ist noch nicht nötig, Licht zu machen* ‘Ще не потрібно вмикати світло’; укр. *Грицеві завидно було дивитися на той гурт* (П. Мирний); *Чом не приїхали на вокзал? Шкода й жалко було вам покинути матір. Еге? – сказав до неї Ломицький* (І. Нечуй-Левицький); *Двох котів у мішок саджати не можна – покусуються* (Нар. тв.); *Помре міраж, та буде вже запізно* *Свою любов у світі віднайти* (Ю. Забашта).

Структурно такі конструкції здебільшого трикомпонентні й включають, крім предиката стану й інфінітивної групи, зазвичай ще й суб’єкт стану.

V. Значну частку конструкцій зі словами категорії стану в німецькій мові становлять особові речення (181 приклад), які структуровані словами категорії стану, утвореними від предикативних прикметників. Для них характерними є такі основні типи предикативно-іменних дистрибуцій:

1. Речення з двокомпонентною структурою, у яких слова категорії стану корелюють з суб’єктом стану, вираженим субстантивом або прономінативом у називному відмінку, напр.: *Das Geld ist futsch* ‘Гроші пропали’; *Wir sind quitt* ‘Ми квити’ [234, с. 201].

2. Трикомпонентні конструкції, які можна згрупувати за декількома моделями:

а) утворення з додатком, вираженим формою родового відмінка (для слів *ansichtig, bar, bedürftig, eingedenk, gewahr, gewärtig, habhaft, überdrüssig* та ін.), напр.: *Sie wurden seiner gewahr* (Th. Mann) ‘Вони помітили свого’; *Ich*

selbst bin dieser Lage überdrüssig ‘Мені самому набридло це становище’ (Th. Mann);

б) речення з додатком у давальному відмінку (для слів *behilflich, egal, leid, schnuppe, schnurz, übel, wurscht* тощо), напр.: *Er ist uns egal* (A. Seghers) ‘Нам немає до нього справи’; *Das ist mir schnuppe* (H. Fallada) ‘Мені до цього байдуже’;

в) конструкції з додатком у формі знахідного відмінка (для слів *gewahr, überdrüssig, wert* та ін.), напр.: *Ehe sie das gewahr wurde* (B. Kellermann) ‘Перш ніж вона це помітила’; *Sie sind ein Vermögen wert* (E.M. Remarque) ‘Ви варті добробуту’.

г) речення з об’єктом, репрезентованим прийменниковою конструкцією (для слів *einverstanden, nütze, schuld* тощо), напр.: *Karl war damit einverstanden* (F. Kafka) ‘Карл був з цим згоден’; *Sie sind schuld an seinem Elend* (B. Brecht) ‘Ви винні у його злиднях’.

3. Утворення з подвійною предикативною основою властиві словам *außerstande, imstande, gewartig, gewillt* й ін., напр.: *Auch Hanno Buddenbrook war außerstande, sich diesem Eindruck zu entziehen* (Th. Mann) ‘Навіть Ганно Будденброк не міг (букв.: був не в змозі) уникнути цього враження’; *Sie war nicht gewillt zu lächeln* (M. Frisch) ‘Вона не хотіла сміятися’.

Таким чином, слова категорії стану мають подібні синтаксичні ознаки в порівнюваних мовах. У реченні вони виконують функцію безособово-предикативного члена в структурі іменного предиката, уживаються зі зв’язкою, виступають незалежним головним членом безособового речення й не вступають у підрядний зв’язок з іншими словами. Слова категорії стану можуть поєднуватися із суб’єктом стану в давальному відмінку, прямим чи непрямим об’єктом, обставиною тощо.

Істотною відмінністю між словами категорії стану в німецькій й українській мовах є те, що українські конструкції на формально-граматичному рівні є переважно односкладними, тобто не мають підмета, тоді як у німецьких реченнях він обов’язково присутній і виражений

безособовим займенником *es*, крім того німецькі слова категорії стану можуть виступати в складі особових конструкцій.

Висновки до розділу

Аналіз фактичного матеріалу дозволив виявити спільні й специфічні семантичні й формально-граматичні характеристики функціонування слів категорії стану в німецькій й українській мовах.

Лексеми зі значенням стану беруть свій початок ще в давній період розвитку мов, зокрема, німецькі слова категорії стану походять із спільногерманського розряду слів із семантикою стану, а українські еквіваленти слів категорії стану сформовані у давньоруській мові. У обох мовах вони виступали в складі безособових конструкцій на позначення емоційного, фізичного стану тощо.

Категорійним значенням усіх лексичних одиниць цієї групи є вираження стану, і саме семантична спільність є головною відмінною ознакою цих слів. Істотними рисами слів категорії стану виступають також інактивність, тимчасовість, орієнтованість на суб'єкт стану.

Морфологічно слова категорії стану – це здебільшого вторинні утворення, похідні від прикметників, іменників і дієприкметників II у німецькій мові й від прислівників, іменників і модальних слів в українській. Розбіжності між словами категорії стану й іншими лексико-граматичними розрядами слів полягають насамперед у тому, що вони мають різні синтаксичні функції, граматичні зв'язки і співвіднесеність із частинами мови.

В обох порівнюваних мовах можна виокремити 6 лексико-семантичних груп досліджуваних слів: ЛСГ із семантикою емоційного або інтелектуального стану, психічних переживань людини; ЛСГ на позначення стану довкілля (погода, атмосферні явища), обстановки тощо; ЛСГ зі значенням оцінки стану з морально-етичного погляду або доцільності/недоцільності; ЛСГ на позначення фізичного стану істот; ЛСГ із значенням суб'єктивної оцінки стану з боку протяжності його в часі чи в просторі; ЛСГ

з модальним значенням. Таким чином, слова категорії стану в німецькій й українській мовах мають подібне семантичне забарвлення і їх можна класифікувати за спільними лексико-семантичними критеріями. Відмінності між окремими групами полягають здебільшого в кількісному складі лексичних одиниць.

До морфологічних особливостей слів категорії стану зараховують відсутність словозміни, за винятком утворення компаратива слів категорії стану на *-o*, *-e* в українській мові та лексичних одиниць, похідних від атрибутивних прикметників, у німецькій; кореляція (омонімічність) деяких слів категорії стану з тими частинами мови, від яких вони походять, але поряд з цим в обох порівнюваних мовах можна знайти певну кількість слів категорії стану, які не мають омонімів серед інших класів лексичних одиниць; до аналітичної парадигми слів категорії стану зараховують наявність форм часу й способу.

На синтаксичному рівні слова категорії стану здатні виступати безособово-предикативним компонентом у структурі аналітичного головного члена речення, граматичне значення якого виражає зв'язка, а лексичне – іменна частина. Характерною особливістю слів категорії стану німецької мови є їхня синтаксична сполучуваність із безособовим прономінативом *es*, який виконує функцію підмета і надає реченню формальної завершеності.

Основними формально-синтаксичними ознаками слів категорії стану в німецькій й українській мовах є поєднання із зв'язками *sein*, *werden*, *бути*, *стати*, *ставати*, *зробитися*; здатність керувати відмінковими формами (в німецькій мові слова категорії стану взаємодіють із додатком у давальному безприменниковому, рідше применниковому відмінку та знахідному з применниками *für* або *um*; в українській мові слова категорії стану керують здебільшого давальним відмінком, місцевим, рідше – родовим (з применником чи без применника) та знахідним відмінком прямого об'єкта. Окрім того, для української мови характерна відсутність суб'єкта стану в

прямому (називному) відмінку, тоді як у німецькій аналогічний стан може передаватися особовими реченнями.

З-поміж структурних типів безособових речень із предикатами стану в порівнюваних мовах виокремлюють конструкції з одно-, дво- і трикомпонентною будовою в українській та з дво- – чотирикомпонентною – в німецькій; особові речення зі словами категорії стану німецької мови можуть бути дво- або трикомпонентними.

РОЗДІЛ 3

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ТИПОЛОГІЯ РЕЧЕНЬ ЗІ СЛОВАМИ КАТЕГОРІЇ СТАНУ В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Ідеї типології речень та їхніх структурних компонентів у галузі семантичного синтаксису як у межах однієї мови, так і в зіставному плані привертають увагу багатьох дослідників. У німецькій граматиці проблемі семантичного синтаксису присвячені наукові розвідки В. Г. Адмоні, М. С. Веденькової, К.-Е. Зоммерфельдта, О. І. Москальської, А. М. Приходька, М. Д. Степанової, Г. Хельбіга, К. Юнкера та ін. [4; 42; 141; 172; 173; 237; 246; 264]. В українській мові такі ідеї реалізовано в студіях Й. Ф. Андерша, І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, Н. Л. Іваницької, О. І. Леути, Т. Є. Масицької, О. Г. Межова, М. Я. Плющ, В. М. Русанівського та ін. [12; 46; 47; 48; 50; 89; 129; 134].

Проте, як зазначає Л. О. Кадомцева, “...не викликає заперечень твердження багатьох дослідників про те, що система традиційно описуваних синтаксичних одиниць, явищ і категорій, для яких встановлено певну сітку взаємовідношень і кореляцій, вимагає уточнень і доповнень” [95, с. 3]. Питання, пов’язані з семантизацією синтаксичних структур, зокрема, семантико-синтаксичне моделювання речення, компонентне наповнення семантичної структури речень, типологія речень з різними предикатами, що визначають кількісний і якісний склад непередикатних компонентів, тощо, залишаються дискусійними.

Структура предикатно-аргументних відношень, яка є спільною для всіх мов, репрезентована в універсальних концепціях В. В. Богданова, І. Р. Вихованця, В. Г. Гака, І. П. Сусова, Ч. Філмора, У. Л. Чейфа та ін. Проте для вивчення глибинної семантики необхідно враховувати її мовне поверхнєве вираження, що показує, “як логічна структура трансформується в семантичному плані в кожну конкретну мову, яких вона зазнає модифікацій відповідно до закладених у кожній мові можливостей” [51, с. 57].

У синтаксисі відомо декілька термінів на позначення елементарної предикатно-аргументної одиниці: “формула речення” [116], “ядро речення” [153], “елементарне речення” [31], “мінімальна реченнєва структура (модель речення)” [12; 83], у складі якої можна прослідкувати особливості функціонування предикатних знаків. Елементарне з семантичного погляду речення включає один предикатний знак і один або декілька поєднаних ним непередикатних знаків. Речення з двома або декількома предикатами вважають поліпредикатною, складною семантичною структурою [73, с. 106].

У семантичній структурі елементарного речення віддзеркалюється “змістова серцевина” репрезентованої ситуації [51, с. 64], однак у реальних конструкціях міститься набагато більше змістової інформації, яка нашаровується на основний зміст, репрезентований семантичною структурою елементарного речення.

Результати аналізу фактичного матеріалу дозволяють стверджувати, що специфіка слів категорії стану виявляється у функціонуванні їх як організуючого центру переважно в елементарних із семантико-синтаксичного погляду конструкціях, зумовлених особливостями вираження становості.

Опис та типологічне зіставлення семантико-синтаксичної структури речень із семантикою стану в німецькій й українській мовах передбачають встановлення специфіки їхніх компонентів, а також характеру семантико-синтаксичних відношень між ними. Вивчення семантико-синтаксичних відношень у таких конструкціях дає змогу виявити семантичні особливості структурних компонентів речення з урахуванням відношень предметів, явищ, ознак, властивостей на ґрунті відповідного синтаксичного зв’язку.

Семантична структура речення – це сукупність семантичних відношень між реаліями об’єктивної дійсності, відбитих у синтаксичних структурах, оскільки саме семантичний аналіз синтаксичної структури речень уможливує уточнення їхніх семантичних структур і відмінності між ними [12, с. 14]. Принципово важливим є твердження, що “структурні особливості

мови, зокрема лексико-граматична природа предиката, відіграють визначальну роль при конструюванні семантичної структури речення” [12, с. 13; 31, с. 39; 47, с. 32]. Тому вивчення семантичної структури речення не можливе без урахування типу предиката, його лексико-семантичної природи, від якої залежить кількість учасників ситуації та їхній рольовий статус.

Проте в лінгвістичній літературі існує також гіпотеза, що для формування думки первинними є речі (аргументи), а не ознаки й відношення (предикати), тому не предикат впливає на формування семантичної структури речення, а якість і кількість аргументів впливають на вибір характеру предиката [42, с. 45]. Г. О. Золотова зазначає, що “...структура речення усупереч вербоцентричним концепціям визначається не тільки предикатом і тим більше не тільки дієсловом, але й взаємною співвіднесеністю двох організувальних компонентів, суб’єктного й предикатного” [88, с. 170]. Неправильно було б недооцінювати складність взаємних відносин суб’єкта і предиката речення. З одного боку, предикативний член є достатнім сам по собі, тому що він детермінує суб’єкт, а суб’єкт не є самодостатнім для речення. З іншого боку, предикат – функція суб’єкта й здійснюється лише тоді, коли існує суб’єкт [216, с. 598].

Поняття предиката одержує в сучасному синтаксисі різне трактування. І. П. Сусов наголошує на двох з них, які відбивають наявність двох моделей семантичного опису синтаксису – предикаційної (суб’єктно-предикатної) й реляційної (предикатно-аргументної). Їм відповідають предикат₁ і предикат₂. Під предикатом₁ розуміють елемент речення, який традиційно протиставлений суб’єктові й репрезентує актуальну ознаку [179, с. 94]. Він виражений у мові фінітним дієсловом, але може також включати у свій склад облігаторні актанти, яким приписують актуальну ознаку предмета; факультативні актанти залишаються за його межами. Предикат₂ можна охарактеризувати з боку його визначального положення в системі “предикати – аргументи”. Фактично він відповідає структурному ядру предиката₁ [51, с. 38]. На думку деяких учених, предикат₂ є різновидом більш широкого

класу семантичних компонентів – функторів (семантична одиниця, яка відкриває місця для будь-яких інших семантичних одиниць у складі речення). Його кваліфікують як предикатний функтор і протиставляють непередикатному (зазвичай каузативним, фазисним, модальним та іншим дієсловом) на тій підставі, що він відкриває місця для аргументів і не відкриває їх для інших функторів [98, с. 15].

Виходячи з того, що відтворюваність є однією з основних ознак речення, поділяємо здебільшого погляди тих лінгвістів, які включають семантико-синтаксичні відношення, визначені валентними властивостями предиката, до семантичної структури речення, оскільки “здатність предиката вимагати певні формально-синтаксичні й семантико-синтаксичні компоненти для розкриття власної релятивної семантики постає діагностичним показником встановлення ємності семантичної структури речення” [78, с. 274-275]. Так, у реченні *Якось невесело йому стало від дідових балачок* (Г. Хоткевич) структура охоплює пацієнс (*йому*) і стан (*якось невесело стало*). Компонент *від дідових балачок* є валентно незв’язаним, не зумовленим валентністю предиката. Якщо враховувати увесь зміст речення, не зважаючи на валентність предиката, то при тлумаченні семантичної структури цього речення компонент *від дідових балачок*, який охоплює дві семантичні ситуації: *Були балачки + Балачки дідові*, слід зараховувати до семантичної структури речення. У такому разі семантична структура речення має інший вигляд: пацієнс + стан + причина. Але тлумачення семантичної структури речення саме з опорою на валентний потенціал уможливорює виокремлення ядра семантичної структури речення, навколо якого концентруються її варіації, модифікації й трансформації [78, с. 275].

Непередикатні знаки (аргументи) поряд зі знаками предикатними є рівноправними елементами семантичної структури речення. Подальша категоризація аргументів є досить складною, оскільки суперечливими залишаються питання про їхні найбільш суттєві характеристики. У залежності від цілей дослідження лінгвісти використовують різні

класифікаційні підстави. Однак будь-яка класифікація ґрунтується на виділенні властивостей, загальних для об'єктів визначеного класу, допомагаючи глибше проникнути в сутність досліджуваних явищ.

У лінгвістичній літературі трапляються тому дуже узагальнені і дуже подріблені класифікації аргументних семантем. У різних учених знаходимо різні види і різну кількість аргументів [31, с. 52; 140, с. 45; 177, с. 19 та ін.]. Ці розходження стосуються як якісного, так і кількісного їхнього складу, причому той самий аргумент може мати кілька своїх різновидів. Наприклад, В. Шенкель розрізняє три види агенса і вісім видів інструментатива [237, с. 18-25]. У семантичних дослідженнях останніх років у питанні про класифікацію непередикатних знаків чітко позначилися три рівні абстракції. Для розуміння суті предикативних атрибутів А. М. Приходько пропонує використовувати три рівні [42, с. 46]. На першому рівні всі аргументні семантеми залежно від семантичної позиції поділяють на три групи: вихідний предмет, заключний предмет і супровідний предмет. Під вихідним предметом розуміють таку аргументну семантему, яка є носієм предикативної ознаки, джерелом стану, тобто семантичний суб'єкт, що реалізує ліву валентність предиката. Заключний предмет, чи семантичний об'єкт, позначає таку аргументну семантему, на яку поширюється чи за допомогою, участі, посередництва, наявності якої виявляється предикативна ознака вихідного предмета. Він реалізує правобічну валентність предиката, посідаючи умовно друге місце в предикатному виразі. Супровідний предмет бере побічну участь у відношенні, не виступаючи ні його джерелом, ні його кінцевим пунктом [178, с. 16], реалізуючи подібно до заключного предмета правобічну валентність предиката, але посідаючи умовно третє місце в предикатному виразі. В інших термінах супровідний предмет визначають як семантичний конкретизатор або семантичний комплемент [17, с. 30]. На другому рівні відбувається подальша деталізація в системі підкатегорій аргументних семантем. Набір аргументних семантем являє собою закритий список, хоча суб'єктивно в різних дослідників він може бути

диференційований. В. В. Богданов пропонує 11 аргументів: агентив, пацієнтив, бенефіціатив, експерієнсив, перцептив, об'єктив, елементив, дескриптив, локатив, адресатив, ментатив [31, с. 52-55]. На третьому рівні відбувається подальша субкатегоризація аргументних семантем на основі компонентного аналізу [42, с. 49].

3.1. Структурно-семантичні особливості речень зі словами категорії стану в німецькій та українській мовах

Кожне речення як комунікативна одиниця репрезентує ту або ту інформацію. Водночас воно входить у систему моделей речення, відповідно як слова об'єднуються в тематичні класи, лексико-семантичні групи або лексико-граматичні розряди. Під моделлю речення розуміють узагальнену схему, яка дозволяє представити все багатоманіття конкретних речень мови у вигляді кінцевого синтаксичного репертуару – списку синтаксичних структур [170, с. 24].

Типовою моделлю елементарного речення в німецькій і українській мовах є бінарна структура S – P, яка відповідає двокомпонентній формулі логічного судження. У німецькій мові ця тенденція до бінарності абсолютизована, а в українській вона не так різко виражена формальними засобами, хоча й тут “двоскладні речення становлять основний, найбільш поширений і стандартний тип речення” [18, с. 233].

Необхідно наголосити на тому, що важливою особливістю німецького простого розповідного речення є його тенденція до формальної завершеності [214, с. 223]. Це означає, що в основі будь-якого простого елементарного речення обов'язково наявні два елементи: N і V, які з'єднані предикативним зв'язком й утворюють предикативне ядро речення. Воно є найбільшою абстракцією глибинних елементів структури. Саме завдяки високому рівню абстракції в предикативному центрі речення можна встановити паралелізм між структурою речення і будовою судження. Цей ізоморфізм полягає в тому, що як для речення необхідне поєднання двох елементів N і V, так і для

структури судження облігаторним є сполучення суб'єкта й предиката [145, с. 64]. Цю думку поділяють багато лінгвістів: В. Г. Адмоні, Н. О. Іртенєва, М. І. Стеблін-Каменський та ін. Зокрема, Н. Д. Арутюнова зазначає: "Формальній двопозиційності речення незалежно від його комунікативних цілей відповідає значення логічного судження, унаслідок чого й самі відношення між підметом і присудком (NV) доцільно назвати предикативними" [20, с. 143]. Таким чином, наявність предикативного ядра, яке відповідає логічному судженню, і робить речення реченням, оскільки в якихось інших синтаксичних конструкціях його немає [145, с. 64].

Зіставляючи структурні типи речень зіставляваних мов, слід насамперед назвати більшу формалізованість будови німецької конструкції, що виявляється в її структурно вираженій бінарності – тенденції до неодмінно двочленної схеми. У німецькій моделі речення нерідко форма перважає над змістом, наприклад, у тих випадках, коли двоскладність цієї моделі не підтверджується такою ж структурою змісту судження, напр.: нім. *Es ist mir kalt* 'Мені холодно'. Українська мова не знає такої абсолютизації бінарної структури, хоча вона домінує й тут [18, с. 235].

Формальна бінарність німецького речення виявляється в обов'язковому вираженні обох його предикативних складників – підмета (часто й тоді, коли в плані змісту цієї категорії немає: нім. *Es ist kalt, warm, schlecht* і т.д.) і присудка (зокрема, коли в плані змісту цей член речення фігурує лише імпліцитно й тому в українській мові вилучається загальною структурою речення і відповідним інтонаційним малюнком, пор.: нім. *Es tut mir leid* – укр. *Мені шкода*). Проте слід зазначити, що розглянуті явища залишаються в обох мовах лише тенденціями (хоч і визначальної сили) і тому допускають також проміжні випадки, а саме: певну міру формалізованості бінарної моделі українського речення та елементи моноформності в структурі німецького [142, с. 173].

В українській мові предикати стану виступають зазвичай у позиції корельованого з присудком головного члена односкладного безособового

речення [45, с. 98], напр.: укр. *Мені так любо, любо стало, Неначе в бога* (Т. Шевченко); *Тихо усюди, й біло, й морозно* (Марко Вовчок) і под.

У німецькій мові предикати стану залежно від своєї семантики можуть виступати в складі переважно двоскладних як імперсональних, так і персональних речень. Найпоширенішим структурним типом є формально-двоскладні речення із субституттом *es*, напр.: нім. *Denn es war frühzeitig kalt geworden* (Т. Mann) ‘Рано стало холодно’, їм в українській мові відповідають здебільшого безособові односкладні речення, пор.: нім. *Oder ist es nicht so schlimm?* (Th. Fontane) ‘Чи все не так і погано?’ — укр. *У перші дні після операції, коли йому було особливо погано, Валя не відходила від нього, була за рідну сестру, за матір* (І. Цюпа). У таких конструкціях підмет репрезентований займенником *es*, який у цій функції повністю десемантизується, виступаючи як суто формальний елемент структури S – P, тобто його роль зводиться до визначення особи й числа присудка [260, с. 397]. Стосовно присудка, то його семантичний діапазон охоплює в основному стан довкілля, а також фізичний чи психічний стан людини. Ці ж семантичні групи знаходимо і в українській мові. Отже, у загальних рисах тут зберігається аналогія.

Як проміжний тип між одночленною та двочленною моделями німецького речення розглядають конструкції із семантикою фізичного стану живих істот, емоційного або інтелектуального стану, психічних переживань людини, оцінки якого-небудь стану з морально-етичного погляду або доцільності/недоцільності на зразок *Mir ist kalt* ‘Мені холодно’ – по суті еліпс повної моделі *Es ist mir kalt*, враховуючи, що цей еліптичний варіант за частотністю вживання виступає панівним щодо свого прототипу [18, с. 238]. Особливістю цієї моделі є безсумнівний особовий зміст у безособовій формі. Суб’єкт тут виражений не називним відмінком, а давальним, тобто синтаксично виступає як додаток, напр.: нім. *Ihm war heiß, aber nicht nur vom Laufen* (M. Ende) ‘Йому було жарко, і не тільки від бігу’; *Da wurde ihm klar, dass er auch hier von nun an nichts mehr verloren hatte* (M. Ende) ‘Він ясно

зрозумів, що й тут йому робити більше нічого' тощо.

Речення зазначеного типу є предметом тривалих дискусій у німецькій граматиці. З погляду формального синтаксису вони односкладні, хоча такі структури, становлячи істотну частину німецького синтаксису, найчастіше або ігнорувалися через традиційне ставлення до них як до ненормативних утворень, або були представлені непослідовно, що порушувало цілісність теоретичних синтаксичних побудов. У німецькій лінгвістичній літературі ці комунікативні одиниці прийнято розглядати переважно не в загальній типології речень, а окремо від неї як зразок відступу від двоскладності (Х. Брінкманн, Г. Глінц, П. Гребе, Й. Ербен, В. Флеміг, Г. Хельбіг й ін.) [218; 227; 231; 232; 233; 237]. Більшість учених вважають односкладні речення еліптичними утвореннями (Ф. Вегенер [270], В. Шмідт [259]) чи трансформами двоскладних (Д. Шульц, Х. Грісбах [261]). У деяких роботах висловлюється думка, що односкладних речень у німецькій мові взагалі немає, а ті синтаксичні одиниці, що іноді розуміють як односкладні, це не речення, або не односкладні (А. Вельштайн-Ляйстен, А. Хайльманн, П. Стефан, С. Вікнер [269]). Більше уваги питанню про односкладні речення приділено в дослідженнях радянських лінгвістів, науковий світогляд яких формувався під впливом вітчизняної лінгвістичної школи, і зокрема О. О. Шахматова. Так, є розвідки, присвячені як класифікації односкладних структур (В. Г. Адмоні [4], О. І. Москальська [142]), так і описові окремих типів цих комунікативних одиниць (Б. А. Абрамов [1], К. Г. Крушельницька [118]). Проте зміщення структурних і семантичних основ, яке можна помітити в існуючих класифікаціях, приводить до протиріч при описі відповідних синтаксичних утворень, а недиференційоване відношення до односкладних, неповних і еліптичних речень ускладнює визначення статусу власне-односкладних структур і не дає змоги уявити в повному обсязі структурні різновиди цих комунікативних одиниць.

Вагомим доробком у розв'язання цієї проблеми можна вважати дисертацію Т. В. Корсакової, у якій дослідниця здійснює спробу

запропонувати класифікацію односкладних конструкцій з урахуванням суто структурних принципів, за допомогою яких, на її думку, досліджувані синтаксичні структури можна описати однозначно й несуперечливо. Серед цих принципів є зокрема такі:

1. Односкладними реченнями варто вважати такі повні й нееліптичні конструкції, що мають тільки один головний член, один конструктивний центр.

2. Кваліфікацію односкладних речень необхідно проводити на підставі власне лінгвістичної інформації, тобто виявлення граматичного способу вираження конструктивного центру, ознаки, що однозначно виражена в цих синтаксичних одиницях [111, с. 6-7].

Такі твердження дають підстави вважати речення на зразок *Mir ist kalt* односкладними. Ця модель властива обом зіставлюваним мовам, хоча й різною мірою: українська мова володіє численнішими синтаксичними засобами вираження різних нюансів безпідметовості. Крім того, сам тип такого формально-безособового речення за абсолютною частотою вживання переважає свій еквівалент у німецькій мові, де він обмежений сферою вираження стану людини або живої істоти: нім. *Dann war ihm schwindlich vor Schmerz* (A. Seghers) ‘Від болю йому потемніло в очах’ (переклад П. Факторовича) [142, с. 174]; *Wird ihm übel?* (F. Schiller) ‘Йому стає погано?’; *Da ist mir nicht bange* (Th. Fontane) ‘Тут мені не страшно’.

На особливу увагу заслуговують двоскладні німецькі конструкції зі словами категорії стану, які не мають аналогів в українській мові, тому що суб’єкт стану в них представлений номінативом, напр.: *Auch Hanno Buddenbrook war außerstande, sich diesem Eindruck zu entziehen* (Th. Mann) ‘Навіть Ганно Будденброк не міг уникнути цього враження’; *Sie sind schuld an dem Elend* (B. Brecht) ‘Вони винні в таких злиднях’.

Граматична проблема односкладності/двоскладності речення виходить далеко за межі власне-синтаксичної теорії. Це значною мірою лінгво-філософська проблема, яка прихована глибоко в природі людського

спілкування, оскільки думку формує не слово саме по собі як номінативна одиниця, а адресоване слово, тобто предикативна одиниця, що вимагає зворотної реакції. Тому зазначена проблема виходить на взаємозв'язки мови й мислення, мови й мовлення, на зіставлення історичної і сучасної інтерпретації синтаксичних явищ [36, с. 86].

Безособові речення вивчалися у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві у двох аспектах: з боку їхньої формально-граматичної організації [58; 173] і з боку значення [17]. Прихильники трансформаційного синтаксису розглядають ці речення як прості трансформи двоскладних. Проте, на думку багатьох лінгвістів, до якої схиляємося, безособове речення – це не заміна особового, а системне явище, специфічний тип простого речення, зумовлений потребою мислення й мови [33, с. 44].

Терміни “безособовість” і “безособове речення” традиційно викликають чималі суперечності, аж до повного заперечення існування категорії безособовості й безособових речень. Цю проблему пов'язують із структурними та семантичними особливостями цього типу речень, адже синтаксична особа – складна категорія, що охоплює різні рівні речення: від формально-синтаксичного й семантико-синтаксичного до власне-комунікативного (за термінологією І. Р. Вихованця) [48, с. 49].

Структурні ознаки односкладних речень української мови виявляються в тому, що предикативну основу цих речень складає тільки один головний член, наявність другого головного структурно не передбачено, ці ознаки також відбиваються в способах вираження головного члена речення, у ступені синтаксичної подільності речення, у кількості другорядних членів.

Семантичні ознаки односкладних речень зводяться переважно до характеру й способу актуалізації в реченні одного з двох компонентів думки – суб'єкта або предикативної ознаки. Характер і спосіб актуалізації або предмета думки, або предикативної ознаки пов'язані насамперед із лексичною семантикою головного члена, з формою його представлення і з його контекстним оточенням [30, с. 37].

У науковій літературі категорію безособовості іноді включають до складу ширшої міжрівневої категорії персональності, до якої відносять усі засоби маркування мовця / слухача / адресата у висловленні [35, с. 50-59]. Поряд із цим є й спроби виділення безособовості як окремої мовної категорії, що відділилася від категорії особи дієслова й вступила в нову фазу розвитку [139, с. 140]. У найзагальнішому вигляді безособовість можна, очевидно, визначити як представлення дії (ознаки), що існує незалежно від носія. На формальному рівні це виявляється у відсутності суб'єкта й заміні його безособовим займенником (у мові аналітичного типу, якою є сучасна німецька, що вимагає обов'язкового заповнення місць підмета і присудка в реченні), та оформленні суб'єкта непрямим відмінком (у мові синтетичного типу, якими є сучасна українська і російська) [79, с. 81].

На відміну від традиційної граматики, яка вважає речення із предикатами стану на зразок *Весело; Далеко; Відомо* однокомпонентними [153, с. 315-325], чимало лінгвістів останнім часом схиляються до думки, що з семантико-синтаксичного боку імперсональні речення, за незначним винятком, не є односкладними утвореннями. На думку В. М. Брицина й В. В. Жайворонка, сам по собі головний член у подібних конструкціях не може утворити інформативно повного речення, й кожен з наведених предикатів має свої специфічні компоненти оточення, здатні ліквідувати цю неповноту: зокрема, давальний відмінок носія стану (*Йому весело*) або інші форми (інфінітив, різні синтаксеми на позначення простору, часу, умови), напр.: *Кататися весело; У лісі весело; Тепер весело; З друзями весело* й т.д. [36, с. 90].

Доволі категоричним з цього приводу є погляд О. А. Жаборюк, яка переконана, що “односкладних (одночленних) суджень у принципі бути не може” [71, с. 72]. За твердженням дослідниці, судження – це логічний засіб структурованого віддзеркалення дійсності, її побудови як процесу, що обов'язково передбачає наявність двох концептуальних компонентів – компонента “субстанційність” та компонента “буття”, “існування” її

(субстанційності) в часі та просторі. Інша справа, що на рівні мови субстанційний компонент може елімінуватися. Пояснюється це надзвичайно широким, узагальненим змістом субстанційного компонента, а тому мовець воліє не називати його. Граматичний статус таких речень О. А. Жаборюк пропонує визначати як односкладні речення з імплікованим підметом узагальненої субстанційної семантики [71, с. 73]. Показово, що аналогічні висловлення германських мов – німецької та англійської – є вже двоскладними: нім. *Es ist kalt*; англ. *It is cold*, хоча традиційно їх також кваліфікую як “безособові”, тобто такі, що корелюють з одночленним судженням. Елемент *it (es)* вважають суто формальним, позбавленим будь-якого семантичного змісту [7, с. 229; 83, с. 128]. Слід зазначити, що в германістиці існує й інший погляд, згідно з яким елемент *es (it)* вважається таким, що співвідноситься з субстанційним компонентом процесу-відношення і є справжнім, змістовим підметом [191, с. 72].

Слово *es* (у вигляді *iz*) у функції формального підмета ввійшло у вжиток за аналогією з підметом особистого речення вже в давньверхньонімецький період, напр.: *iz filu kalt uuas* ‘Було дуже холодно’; *iz zi dage uuant* ‘Почало світати’ тощо [5, с. 59]. У давньнімецьку епоху субститут *es* частіше вживався в реченнях із словами на позначення зовнішнього стану, пор.: *vor dem walde wart ez lot* (Deutsche Lieder) ‘перед лісом стало видно’; *werfet uf die stuben, so ist ez küele* (Deutsche Lieder) ‘відкрийте кімнати, тоді стане прохолодно’; *ez ist nu ze späte* (Deutsche Lieder) ‘тепер занадто пізно’, тоді як давньнімецькі лексеми “внутрішнього” стану зазвичай не супроводжувалися субститутутом *ez*, порівн.: *übe dir we ist, so nist dir nihet wola* (W. Braune, K. Helm) ‘якщо тобі боляче, то тебе ніщо не радує’; *mir ist von minne so liebe geschehen* (Deutsche Lieder) ‘мені від любові так радісно стало’; *swa so mir geschiht* (Deutsche Lieder) ‘мені було так тяжко’ [228, с. 312]. Зазначена властивість субституту *es* певною мірою збереглася й у сучасній німецькій мові, незважаючи на більш високий ступінь аналітизму в порівнянні з його давньою стадією [186, с. 82].

У межах безособових речень зі словами категорії стану розрізняють підтипи залежно від глибинної структури речення. Наприклад, у конструкціях *Йому холодно; Надворі холодно; Сьогодні холодно* виявляється різна структурна співвіднесеність предиката стану з наявними компонентами речення. У першому реченні предикативна ознака стосується граматичного суб'єкта особи, у другому й третьому ця ознака характеризується певною локальною й темпоральною віднесеністю [164, с. 167]. В. С. Юрченко, розглядаючи речення названих типів як односкладні іменні структури, зауважує, що значення суб'єкта в односкладних іменних реченнях виявляється не тільки в структурі з давальним суб'єктом, а й в інших двох структурах, що стосуються місця й часу. Тобто речення *В кімнаті холодно* співвідноситься з особовою структурою *Кімната холодна*, так само, як *Улітку тепло — Літо тепле* [209, с. 185-190].

Окремі семантичні різновиди синтаксичних структур із головним членом – словом категорії стану можуть бути виділені на підставі можливих трансформаційних перетворень, в основу яких покладено дериваційну співвіднесеність цих слів із дієсловом, прикметником, іменником. Розглядаючи дериваційні зв'язки між названими частинами мови, які виконують роль присудка, як основу вичленування певної парадигми речення (пор.: *Мені сумно — Я сумую — Я сумний — Я в сумі; Мені радісно — Я радію — Я радісний — Я в радості*), можна виділити типи речень за тим чи тим характером парадигми [164, с. 168].

Кожне речення становить єдність двох планів – парадигматичного й синтагматичного. Парадигматику простого речення дослідники розглядають у різних планах (пор. парадигму простого речення, запропоновану Н. Ю. Шведовою, і парадигму, побудовану на діалектичних зв'язках між дієслівним двоскладним реченням – основним типом – і похідними від нього іншими типами простого речення в дослідженні В. С. Юрченка). Очевидно, той чи той аспект дослідження структури простого речення зумовлює і характер встановлення парадигматичних відношень між його типами. Так,

аналізуючи семантико-синтаксичні відношення між реченнями в складі такої парадигми, як *Берег ближчає; Берег близький; Берег близько*, можна відзначити синонімічні відтінки кожної з цих конструкцій. Отже, окрему парадигму здатні формувати речення, які перебувають у синонімічних семантико-синтаксичних відношеннях між собою [182, с. 281].

Повні структури з предикатами стану мають різні, зумовлені семантично-структурним змістом, можливості щодо поширення іншими словами й утворення словосполучень, напр.: нім. *Es war in der Küche überheiß* (A. Seghers) ‘У кухні було надто жарко’; *In dieser Zeit war es hier wenig belebt...* (H. Mann) ‘В цей час тут було мало людей’; укр. *Сьогодні по всій Каховці жарко* (О. Гончар); *І на тротуарах уже так сухо* (І. Вільде).

Синтагматичні властивості слів категорії стану виявляють семантико-структурні групи слів, що пов’язані з відображенням психічного стану людини, такі предикативи сполучаються найчастіше з особовими займенниками в давальному відмінку (нім. *mir, uns*; укр. *мені, нам* тощо) або з характеристикою стану навколишньої природи. Деякі предикати стану мають широке коло вживання, пор.: нім. *Mir ist heiß — Draußen ist es heiß*; укр. *Мені душно — В саду душно*. У другому реченні значення стану передається за допомогою просторового поняття, тобто зберігаються просторово-суб’єктні відношення. З цього погляду, очевидно, треба відрізнити особовість й безособовість як логіко-граматичні категорії, пов’язані з вираженням дії, стану відомого чи невідомого граматичного суб’єкта, від особовості й безособовості як граматичних категорій, виражених у формальній структурі речення [23, с. 83]. Характерною особливістю досліджуваних конструкцій є сполучення предикатів стану зі зв’язками (первинними чи вторинними) – *бути, стати, ставати, зробитися / sein, werden, tun, stehen*), які є носієм їхнього граматичного значення.

Суттєвою відмінністю граматичної будови речень зі словами категорії стану української і німецької мов є те, що в українських конструкціях зв’язка

може бути нульовою. У цьому випадку вона сигналізує про такі граматичні категорії дієслова в складі головного члена, як дійсний спосіб та теперішній час, напр.: укр. *Сьогодні знов страшенний дощ, мокро і холодно* (М. Коцюбинський); *На тобі, Данило, що мені не мило* (Нар. тв.). Показово, що еліпс зв'язки може бути лише в тому випадку, коли вона виражена словом *бути* – найбільш узагальненою й абстрактною одиницею. Інші зв'язки абстрактної семантики однаково обов'язкові в обох мовах: укр. *Ярославові раптом стало вітряно й незатишно на душі* (Ю. Мушкетик); *“Хоч темно зробилось, та все було ясно”* (Б. Олійник); нім. *Der wortkarge Mandrill schien zufrieden* (В. Apitz) ‘Мовчазний Мандрил, здавалося, був задоволений’ (переклад Н. Андріанової); *Krämer blieb bei aller inneren Leidenschaftlichkeit kühl* (В. Apitz) ‘Зовні він завжди залишався незворушним’ (переклад Н. Андріанової). Причина, очевидно, полягає в тому, що наведені вище дієслова, крім суто предикативної інформації (спосіб, час, особа, число), несуть також інформацію видову (нім. *werden, bleiben*; укр. *стати, зробитися*), модальну (*scheinen*) та ін. [142, с. 174]. До того ж елімінація зв'язки *бути* обмежена теперішнім часом дійсного способу – отже, найбільш “нейтральною” формою. При оформленні іншими категоріями видового, модального чи часового плану наявність цієї зв'язки в реченні обов'язкова, пор.: укр. *Колись там весело було. Бувало, літом і зимою музика тне* (Т. Шевченко); *Хто його знає, чи буду вдруге в Сіцилії, і грішно було б не скористатись з нагоди* (М. Коцюбинський).

Німецький іменний присудок такої структурної варіативності не має, оскільки зв'язка в ньому наявна завжди, незалежно від модального чи видового змісту й від граматичних категорій, які вона виражає. Проте еліпс зв'язки (і не тільки *sein*) припустимий також у німецькій мові, але тут він має здебільшого певну стилістичну конотацію [133, с. 175]: нім. *Mir ist alles egal. – Dir egal?* (A. Seghers) ‘Мені байдуже. – Тобі байдуже?’.

Отже, еліптичні побудови поширені в синтаксичній системі обох мов, виступаючи в певній кореляції з повним варіантом речення. Особливо

регулярне це явище в українській мові, де воно допомагає досягнути комунікативної мети речення “найбільш природним і зручним способом, економно, без повторення вже сказаного і відомого, без називання зрозумілого” [18, с. 262].

Таким чином, німецькі конструкції з предикатами стану мають більш формалізовану будову порівняно з українськими і тому є здебільшого двоскладними або формально-двоскладними з імперсональним підметом *es*. Структурно аналогічними з українськими можна вважати ті односкладні речення, у яких на першому місці на противагу формальному елементу виступає суб’єкт стану в давальному відмінку.

3.2. Семантико-синтаксичні відношення у реченнях із словами категорії стану німецької й української мов

Речення, як і інші одиниці мови, є частиною його знакової системи, але, будучи самостійною одиницею, характеризується своїми диференційними ознаками. Так, виділяючи слова й речення як основні знаки мови, лінгвісти одночасно чітко розмежовують їхні відмінні ознаки. З цього приводу Г. В. Колшанський зазначає: “Якщо слово іменує річ, то висловлення кваліфікує річ чи процес з погляду пізнання людини” [108, с. 4]. Конкретизуючи це протиставлення, О. С. Кубрякова підкреслює: “Як референт слова – окремо узятий об’єкт, як референт речення – зв’язки між окремими об’єктами або між об’єктом і його ознаками” [119, с. 41]. Виходячи з цих протиставлень, лінгвісти пропонують розглядати речення “як складний знак стосовно простих знаків – слів, як номінацію особливого роду, денотатом якої є не предмет, а ціла ситуація, факт” [140, с. 9].

Речення як мовний знак характеризується діалектичною єдністю двох сторін – позначуваного і позначального, котрим відповідають семантичний і синтаксичний аспекти вивчення. Кожний із цих двох аспектів оперує поняттям “структура”. Синтаксична структура речення відбиває конструктивний склад його компонентів, необхідних для побудови

висловлень, що відповідають граматичним нормам даної мови. Ці синтаксичні структури систематизуються у вигляді моделей речення, для представлення яких використовуються або морфологічні (N-V; N-V-N), або логічні символи (S-P; S-P-O). Змістове наповнення цих моделей досліджує семантичний синтаксис, що оперує поняттям семантичної структури, яке позначає узагальнені моделі фактів і ситуацій, відбитих людською свідомістю у формі речення [140, с. 12]. Для побудови семантичних структур використовують не формально-граматичні, а логіко-семантичні терміни (агенс, пацієнс, дія, процес, стан і т.п.) [31, с. 15].

Це співіснування двох видів структур у кожному реченні – явище закономірне, об'єктивне й зумовлене білатеральним характером речення як мовного знака, у якому “змістовий аспект онтологічно невіддільно пов'язаний з матеріальним, і вони становлять єдине ціле” [131, с. 12]. Однак взаємозв'язок складових цього цілого носить досить суперечливий характер, тому що кожна з двох вищезгаданих структур, які беруть участь у створенні речення, регулюється своїми принципами організації, які ведуть до визначеного ступеня автономності кожної зі структур і відсутності ізоморфізму між позначуванним і позначальним, відомого як “асиметричний дуалізм між сторонами знака” [131, с. 13].

Таким чином, багатоплановий характер речення як одиниці синтаксису зумовлює його вивчення в різних аспектах. Особливої актуальності набуває денотативно-семантичний напрям лінгвістичних досліджень. Загальна теорія номінації, що репрезентує мову через віддзеркалення предметного світу, обґрунтовує положення про співвіднесеність із позамовною сферою не тільки лексичних одиниць, а й складних мовних знаків – висловлень. Тим самим у коло синтаксичних досліджень вводиться виявлення способів позначення цілісних подій [143, с. 299].

Семантичний аспект, що ґрунтується на денотативному підході до виявлення компонентів семантичної структури речення, дозволяє, враховуючи лексичну семантику предикатних слів, виявити взаємозв'язок

між елементами позамовної ситуації й семантичними компонентами речення. При описі семантичної структури речення закономірно виникає необхідність звернення до лексичного значення її компонентів; такий підхід визначено тим, що “галузь перетину синтаксису й лексики викликає особливу цікавість, оскільки саме тут закладається семантична основа речення” [20, с. 81].

Виходячи з того, що речення є мовним знаком, воно є двосторонньою сутністю: субстанційною стороною його виступає означальне (форма), а іншою стороною є те, що позначається (зміст). Речення має складну за характером форму: на формально-синтаксичному рівні воно виступає як синтаксичний ряд словоформ, для яких характерна безперервність формальних зв'язків. Семантика речення також є комплексним утворенням і, отже, має структуру. Структура змісту речення – семантична структура, яка є відображенням мовної свідомості типових функцій і відносин об'єктів реальної дійсності, визначають структуру позамовного стану речей (семантична структура ізоморфна щодо структури ситуації, відображеної в реченні) і структуру судження про нього: семантичну структуру розглядають як систему предметних перемінних (предикатних предметів, аргументів), пов'язаних певним відношенням (функцією) [8, с. 35].

Увага до змістового боку речення зумовила розгляд питання про семантичну типологію речень, що має на увазі об'єднання семантичних моделей у групи на підставі репрезентації загального для відповідних речень стану речей позамовної дійсності, що слугує підґрунтям для семантики речення загалом. Семантична типологія речень повинна бути зв'язана із семантичною класифікацією предикатів, що описують те чи те відношення предметів реального світу.

З тієї причини, що ситуації реальної дійсності містять у собі одного або декількох учасників, семантичні моделі речень із семантикою стану мають у своєму складі, крім семантичного предиката, відповідну кількість актантів [101, с. 112-116].

Речення поєднує в одній своїй граматичній формі кілька значень із різним ступенем абстракції. По-перше, сам структурний зразок простого речення має абстрактне значення, загальне для всіх речень, так звану предикативність. Значення предикативності, закладене в зразку, переноситься в конкретне речення й модифікується в його парадигмі, тобто в різних його синтаксичних формах, що виражає значення реальності й ірреальності. Але в конкретних реченнях є ще одне значення, що залежить, по-перше, від компонентів предикативної основи і від їхніх відношень, а по друге, від лексичного значення слів [8, с. 36].

Таким чином, категоріями семантичної структури є предикативна ознака, суб'єкт – носій предикативної ознаки й об'єкт; на рівні речення ці значення уточнюються і диференціюються. Речення, що мають різну граматичну організацію, але близьку семантичну структуру, у деяких дослідженнях розглядають як трансформи, тобто перетворення одного в інше, напр.: *Холоднішає* — *Стає холодно*.

3.2.1. Семантико-синтаксична сполучуваність слів категорії стану. Структура речень із словами категорії стану не отримала в науковій літературі однозначного витлумачення. Так, автори “Русской грамматики” об'єднують речення на зразок *Холодно* і *Сумно* як однокомпонентні речення прислівникового класу, не визнаючи облігаторного характеру детермінувальних компонентів у семантичній структурі речення [153, с. 378-380]. Проте деякі лінгвісти вважають, що конструкції на зразок *Мені сумно* – двокомпонентні [17, с. 106; 48, с. 110-128; 87, с. 233], і протиставляють їх реченням на зразок *Холодно*, виходячи з того, що це “дві синтаксичні моделі, які мають спільне формально-морфологічне ядро, але різні компоненти при ньому, що входять до складу структури речення” [101, с. 38].

На думку О. В. Болух, предикат як обов'язковий і центральний компонент семантичної структури речення завжди передбачає хоч би один аргумент із семантичною функцією діяча або носія стану. Цей аргумент

може бути настільки неозначеним або такою мірою однозначно пов'язуватися з відповідними (всеохопними) станами, що його наявність у формально-граматичній структурі набуває невербалізованого характеру, напр.: нім. *Es ist kalt; Es ist dunkel*; укр. *Холодно; Темно*. Аргумент із семантичною функцією носія всеохопного фізичного стану у формально-граматичній структурі відповідного безособового речення має імпліцитне, а предикат цього стану – лексичне вираження. Предикат на позначення всеохопного фізичного стану, супроводжуючись непредикатним аргументом із семантичною функцією носія цього стану, формує семантичне елементарне речення на зразок Р (стан) + А (носій всеохопного фізичного стану). Власне-семантична структура цього речення є двоскладною, бо формується з предиката й аргумента. Його семантико-синтаксична структура, відбиваючи зміст висловлюваного засобами мови, збігається з односкладною формально-граматичною структурою, що виражена лише головним членом односкладного безособового речення [32, с. 6].

Речення з предикатами стану – це здебільшого семантично елементарні прості конструкції, семантична спеціалізація яких полягає у вираженні стану, що реалізується в тому відрізкові часу, з яким вони корелюють. Отже, такі речення вказують на тимчасову характеристику предмета чи особи. Тому стан не є їхньою абсолютною, характерною ознакою, яка відбиває внутрішню сутність, а є чимось плинним, непостійним [48, с. 253]. Семантико-синтаксична структура елементарного простого речення зумовлюється валентним класом предиката. У сучасній українській мові семантичне елементарне просте речення включає до свого складу шести-, п'яти-, чотири-, три-, дво- й одновалентні предикати. Це означає, що максимальна кількість субстанційних синтаксем в елементарному простому реченні не може виходити поза межі шести компонентів, а мінімальна кількість обмежується одним [48, с. 124]. Семантико-синтаксична валентність предиката визначає зумовлені його семантикою сполучувальні можливості щодо іншої частини мови – іменника. Предикатові належить головна роль у семантико-

синтаксичній організації речень, оскільки він вказує на типи елементарних простих речень і регулює кількісно-якісний склад субстанційних синтаксем. І. Р. Вихованець проводить класифікацію елементарних простих речень на основі кількісних показників – сукупності іменникових синтаксем, зумовлених валентністю предиката. Відповідно до цього він виокремлює сім різновидів семантично елементарних простих речень [48, с. 126]. Речення із словами категорії стану можуть бути одно-, дво-, у максимальному вияві – трикомпонентними, а самі предикати стану функціонують як авалентні, одно- або двовалентні, напр.: укр. *Повітря тремтить від спеки, і в срібнім мареві тануть далекі тополі. Широко, гарно, спокійно* (М.Коцюбинський); *Мов намальований сіяв [гість], І став велично на порозі, І, уклонившись, вітав Марію тихо. Їй, небозі, Аж дивно, чудно* (Т. Шевченко); *Сашкові ж було недобре на душі, почувався винним перед товаришем за різкий тон* (Ю. Бедзик) й под.

Те ж саме можна зазначити й стосовно речень із словами категорії стану в німецькій мові [106, с. 22; 142, с. 205, 186, с. 78]. Суттєва відмінність полягає тільки в тому, що на противагу до слів категорії стану української мови, які входять до структури безособових речень, низка предикатів стану німецької мови може відкривати лівобічну валентність суб'єкта стану, вираженого номінативом. У зв'язку з цим семантико-синтаксична структура досліджуваних речень може набувати чотирикомпонентності. Зокрема, Г. Штарке називає такі моделі речень із предикативними прикметниками стану: 1) прикметники з нульовою валентністю (*nullwertig gebrauchte Adjektive*), напр.: нім. *Es ist neblig* 'Туманно'; *Es war ersichtlich, dass sie sich diesen Übungen mit ganz besonderer Liebe hingab* (Th. Fontane) 'Було помітно, що ці вправи приносили їй справжнє задоволення'; 2) обов'язково одновалентні (*obligatorisch einwertige Adjektive*), напр.: нім. *Mir ist schwindlig* 'Мені паморочиться'; *Ihr wurde angenehm* 'Їй стало приємно'; 3) обов'язково одно-, факультативно двовалентні (*obligatorisch ein-, fakultativ zweiwertige Adjektive*), напр.: нім. *Dem Studenten ist bange (vor der*

Prüfung) ‘Студентові страшно (перед іспитом)’; *Herr Buddenbrock war böse (auf diese Weisheit)* (Th. Mann) ‘Пан Будденброк розсердився (через таку мудрість)’; 4) обов’язково двовалентні (obligatorisch zweiwertige Adjektive), напр.: нім. *Er tat mir leid* ‘Мені жаль його стало’; *Ich bin seiner Hilfe bedürftig* ‘Мені потрібна його допомога’; 5) обов’язково дво-, факультативно тривалентні (obligatorisch zwei-, fakultativ dreiwertige Adjektive), напр.: нім. *Ich bin dem Freunde (für das Geschenk) dankbar* ‘Я вдячний другові (за подарунок)’; *Vertreibe ihn nicht. Er kann dir (dabei) behilflich sein* (J. Wassermann) ‘Не жени його. Він може допомогти тобі (у цьому)’ [265, с. 138-139]. Із наведеного видно, що в німецькій мові речення зі словами категорії стану за своєю семантичною структурою можуть бути одно-, дво-, три- або чотирикомпонентними на відміну від української мови.

Специфічною рисою предикатів стану є їхня поєднуваність із суб’єктною синтаксею, що виражає значення неактивності, пасивності і виступає здебільшого у формі давального відмінка, напр.: нім. *Dem Jungen wurde traurig zumute* ‘Хлопцеві було сумно на серці’; *Es fällt mir schwer, Fremdsprachen zu lernen* ‘Мені важко вчити іноземні мови’; укр.. *Гей, ви, далі, далі безкінечні й сині, як чудесно в світі молодому жити!* (В. Сосюра); *Досить тобі тинятися без діла* (З. Тулуб).

У мовознавчій літературі існують різні підходи щодо цього відмінка: одні вважають його давальним логічного суб’єкта – еквівалентом підмета (В. Г. Адмоні) або підметом (Я. Попела), інші, дотримуючись формально-граматичного підходу, зазначають, що він лише називає особу, яка перебуває у тому чи тому стані, який поширюється на неї незалежно від її волі (А. Б. Правдін, В. В. Бабайцева). На думку Й. Ф. Андерша, позицію такого давального “можна характеризувати як обставинно-об’єктну” [13, с. 30]. Проте М. В. Мірченко вважає, що “давальний відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення не вичерпується лише обставинно-об’єктною позицією, а характеризується відносною (формальною)

автономністю і наближається до функції називного відмінка суб'єкта, хоча й не заміняє його" [138, с. 72].

Суб'єктна синтаксема, як абстрактна субстанційна семантико-мінімальна одиниця, реалізується в семантичних і морфологічних варіантах. Виокремлення семантичних різновидів суб'єктної синтаксеми залежить передусім від характеру предиката стану, який виступає найголовнішою синтаксемою, що своєю валентністю формує семантико-синтаксичну структуру речення [132, с. 145].

Наявність суб'єктної синтаксеми у формі давального відмінка властива багатьом словам категорії стану німецької й української мов, за винятком предикатів із семантикою стану довкілля (погода, атмосферні явища), обстановки (*dunkel* 'темно', *mondhell* 'місячно', *nebelig* 'туманно', *trübe* 'похмуро'; *безлюдно*, *вітряно*, *затишно*, *спекотно* тощо) або оточення, суб'єктивної оцінки цього стану з боку протяжності його в часі чи в просторі (*bereit* 'готово', *genug* 'досить', *nahe* 'близько', *spät* 'пізно'; *близько*, *grix*, *досить*, *пора* та ін.). Зокрема, суб'єкт стану, репрезентований давальним відмінком, входить до складу 27% проаналізованих прикладів з німецької мови та наявний у 36% прикладів з української, що свідчить про досить високу частотність використання суб'єктної синтаксеми як облігаторного або факультативного елемента речень зі словами категорії стану в зіставлюваних мовах.

У двокомпонентних конструкціях з категорією стану позицію суб'єктної синтаксеми можуть заповнювати здебільшого назви істот-суб'єктів стану, які виражені іменниками-загальними назвами, власними іменами або особовими займенниками, напр.: нім. *Dem Vater ist schlimmer geworden* (Н. Böll) 'Батькові стало гірше'; *Hier wurde mir auch besser zumute* (Н. Heine) 'Мені тут стало краще на душі'; укр. *Дівчині було бридко, розуміла, що принижує себе, але їй конче треба було знати правду* (Л. Дмитренко); *Хаєцькому шкода давати ножа, і він довго шукає його по своїх кишенях, повних різноманітних скарбів* (О. Гончар); [Середа:] *Я стою*

за Івана – проти Яроша. [Журавель:] Але Івану від цього ні холодно ні жарко (І. Микитенко).

Залежно від семантики слів категорії стану суб'єктне значення можна конкретизувати, виокремивши різновиди суб'єктної синтаксеми у функції суб'єкта стану: суб'єкт фізичного стану; суб'єкт емоційно-психічного стану, суб'єкт психофізичного стану; суб'єкт модального відношення до об'єкта, суб'єкт емоційно-оцінного ставлення до об'єкта.

Ще одним морфологічним варіантом суб'єктної синтаксеми в реченнях зі словами категорії стану в німецькій мові виступає називний відмінок, оскільки “він є суб'єктною домінантою в системі відмінків” [90, с. 74]. Він корелює зі словами категорії стану, утвореними від предикативних прикметників, напр.: нім. *Wenn du meines Anblicks müde bist, ich bin deiner Ausschweifungen nicht weniger müde* (B. Brecht) ‘Якщо ти втомився від мого погляду, я не менше втомилася від твоєї нестриманості’; *Er war nicht imstande, alles Notige allein zu erledigen* (W. Bredel) ‘Він був не в змозі упоратися з усім самотійно’ [250, с. 150]. У процесі дослідження з'ясовано, що особові конструкції зі словами категорії стану в німецькій мові становлять 18% від загальної кількості розглянутих прикладів, що свідчить про істотну відмінність у структурі речень зі словами категорії стану в порівнюваних мовах.

Особливістю породжувальної здатності двомісних предикатів стану є їхнє типове поєднання зі ще однією непередикатною синтаксемою. Це означає, що, крім валентної позиції непередикатного аргумента із семантичною функцією носія стану, вони відкривають ще одну обов'язкову позицію – непередикатного аргумента із семантичною функцією об'єкта, локатива чи темпоратора. Семантика таких предикатів спричиняє трикомпонентність (з окремими словами категорії стану німецької мови чотирикомпонентність) семантико-синтаксичної структури речення [132, с. 146].

Об'єктна синтаксема при словах категорії стану позначає істоту або предмет, з якими пов'язаний той чи той стан. У семантичній структурі речення об'єкт виступає з предикатом у складі єдиного комплексу. Він є залежним компонентом, що позначає предмет (об'єкт реальної дійсності), за допомогою якого виявляється предикативна ознака суб'єкта. Валентнісні типи предикатів стану, що керують об'єктами, кваліфікуються на основі змістових та формальних ознак їхнього валентнісного потенціалу [20, с. 125].

Семантична роль об'єкта є неоднорідним явищем і залежно від семантики предиката він може виражати різноманітні типи відношень між предметами, особами, зв'язок осіб з предметами й подіями. Тут виокремлюється активний вплив на об'єкт, який зумовлює зміну його внутрішніх властивостей, форми, позиції, зовнішніх характеристик. За всієї багатоманітності семантичних об'єктних взаємозв'язків їм загалом притаманна інваріантна ознака пасивності, яка існує в сукупності з іншими особливостями або як основний елемент значення [169, с. 53].

У реченнях досліджуваного типу об'єктні синтаксеми можуть бути репрезентовані знахідним відмінком (з прийменником та без нього) в німецькій (10%) та українській (7,5%) мовах, напр.: нім. *Ich bin den Ärger los* 'Я подолав злість'; *Seine Meinung ist mir egal* 'Мені байдуже щодо його думки'; *Es war solch eine wehmütige Melodie, dass es mir ganz bang ums Herz wurde* (J.R. Becher) 'Це була така сумна мелодія, що на серці у мене стало важко'; укр. *Чутно стрілянину з рушниць та вибухи з гармат* (М. Крот); *Шкода мені й досі тієї пасіки, що я її спродав* (М. Вовчок); *Прости, друже мій! ..Так, справді, се негідно, мені сором за себе* (Леся Українка).

Крім цього об'єктне відношення може бути виражене:

а) прямим родовим у німецькій (2,5%) й українській (7%) мовах, а також непрямым родовим відмінком в українській мові (1,5%), напр.: нім. *Der Schauspieler war seines Stichworts gewärtig* 'Актор був готовий грати роль'; укр. *Чогось-то їй стало млосно і нудно, і як подивиться на Василя, так так*

їй його жаль стане! (Г. Квітка-Основ'яненко); *Та ж знаєш мій характер!* – *А мені від нього ні холодно, ні жарко* (П. Резников);

б) прийменниковим давальним в німецькій мові (12%), напр.: нім. *Von den Reden des Alten war ihm schwer und trübe* (К. Braunner) ‘Від розмов старого йому було важко і сумно’; *Es ist sehr nett von Ihnen* ‘Дуже мило з Вашого боку’. В українській мові теж є невелика група слів категорії стану, здатних корелювати з об’єктною синтаксею в непрямому давальному відмінку (1%), напр.: укр. *Танкіст ішов швидше від усіх, тільки якимось боком, косо. Йому було, видно, холоднувати в шинелі, і він ішов напроти вітру плечем уперед* (Г. Тютюнник);

в) прономінативним орудним в українській мові (3,5%), напр.: укр. *Так мені хороше з ним сидіти, жартувати; любо так, як із братом рідним* (Панас Мирний).

Чималу групу речень з категорією стану становлять дво- або трикомпонентні речення із синтаксею локативності (17% – у німецькій мові й майже 32% – в українській). Локатив – це сукупність значень, які відбивають різноманітні просторові параметри предметів, характеризують особу або предмет у певному стані, визначають їхнє місцезнаходження відносно того, хто говорить. У номінації локатива виокремлюють як облігаторні, так і факультативні ролі, характерні для обставинних детермінантів [169, с. 61].

У реченнях з предикатами стану локативні синтаксеми виявляються у формі непрямого давального відмінка в німецькій мові та місцевого в українській, напр.: нім. *Es war in der Küche überheiß* (A. Seghers) ‘У кухні було надто жарко’; *Ihm war es in der Stube schwül geworden* (H. Mann) ‘У кімнаті йому стало душно’; укр. *На душі ж було радісно й чисто* (П. Тичина); *Василько заблудивсь. Йому було холодно й страшно у лісі* (М. Коцюбинський). Вони також можуть бути виражені прислівниками місця в обох порівнюваних мовах, напр.: нім. *Hier wurde mir auch besser zumute*

(H. Heine) ‘На душі у мене стало легше’; укр. *Надворі було холодненько, як буває весною* (І. Нечуй-Левицький).

Часова характеристика речень із предикатами стану передається морфологічно – зв’язкою або інколи фінітивним дієсловом. Але в деяких конструкціях зі словами категорії стану (6% – у німецькій і 5% – в українській мові) це значення може уточнюватися темпораторами, які відбивають ставлення мовця до факту, який констатується (його очевидність, запланованість, неминучість тощо). Часова орієнтація в темпоральному детермінанті входить до його семантичної структури (нім. *gestern, morgen*, укр. *учора, завтра*) або до модифікатора (нім. *nächst, vorig, zukünftig*, укр. *наступний, минулий, майбутній*, напр.: *im vorigen Jahr, минулого тижня*) [169, с. 59]. Темпоральність аналізованих одиниць може бути репрезентована здебільшого адвербіальними синтаксемами часу, які, на відміну від суб’єктних, об’єктних і локативних, є вторинними предикатними синтаксемами, утвореними внаслідок різноманітних перетворень вихідних семантично елементарних простих речень [48, с. 140], напр.: нім. *Die Lider waren ihm schwer. Jetzt war es vollkommen dunkel* (A. Seghers) ‘Повіки його обважніли. Тепер було зовсім темно’; укр. *Сьогодні хмарно, але сухо* (Леся Українка). Часова орієнтація може також реалізуватися темпораторами у формі непрямих відмінків, напр.: нім. *Es war kühl in dieser Nacht...* (A. Korall) ‘Було прохолодно в цю ніч...’; укр. *Після бурі стало холоднувати, але спрага мучила людей і худобу* (З. Тулуб).

Здійснюючи аналіз семантико-синтаксичної структури речень зі словами категорії стану, не можна не помітити, що семантичний склад речення тісно пов’язаний з лексичним значенням слів категорії стану. Зокрема, семна будова предикатів, які позначають фізичний стан живих істот, емоційний або інтелектуальний стан, психічні переживання людини (нім. *heiß, kalt, leicht, angst, bequem, langweilig*; укр. *боляче, видно, важко, затишно, горе, предобре, досада, жалко* та ін.), визначає наявність сем “суб’єктність” і “особа” й мотивує сполучуваність категорії стану із

суб'єктними синтаксемами, що називають носія цього стану [103, с. 51], напр.: нім. *Erst hatte ich gedacht, es sei ihm langweilig gewesen...* (Н. Böll) ‘Спочатку я подумав, що йому було нудно...’; укр. *Я простий чоловік, то й взяв собі на мислі, Що Вишеньці моїй предобре у саду* (Є. Гребінка). Суб'єктом стану в реченнях, які відбивають емоційні чи психічні переживання, може бути також об'єктна синтаксема, виражена прономінативним давальним відмінком, напр.: укр. *На душі полковника ставало гарно, тепло і безхмарно* (Н. Рибак). Вияв носія стану у таких реченнях є, на думку вчених, облігаторним [103, с. 52; 265, с. 141-142].

У зіставлюваних мовах є низка полісемічних предикатів, які передають значення емоційного чи фізичного стану суб'єкта і/або стану довкілля, напр.: нім. *schön, schwül, heiß, ungemütlich, warm, kalt, gut*; укр. *гарно, душно, жарко, незатишно, тепло, холодно, хороше* тощо. У структурі речення така полісемія нейтралізується різними способами позначення суб'єкта: для речень із значенням емоційного стану – це, як зазначалося вище, суб'єктна синтаксема або непрямий давальний відмінок, а у реченнях із семантикою стану довкілля предикати поєднуються з детермінантами в одній із прийменниково-відмінкових словоформ з просторовим значенням (нім. *im Zimmer, auf dem Hof*; укр. *у кімнаті, на подвір'ї*) або з просторовим прислівником (нім. *hier, dort*; укр. *тут, там* тощо) [103, с. 52]. Пор.: нім. “*Ist dir kalt?*” *fragte ich* (Н. Böll) “Тобі холодно?” – запитав я’ — *Es war kalt, sehr kalt im Wald...* (W. Bredel) ‘Було холодно, дуже холодно в лісі’; укр. *Василина почула той шум, почула що, їй холодно, й опам'яталась* (І. Нечуй-Левицький) — *В горах вже холодно, навіть сніг почав було перепадати на високих полонинах* (Леся Українка). Як зазначає М. Гіро-Вебер, “поширеність редукованих речень на зразок *Тепло* не є доказом структурної необов'язковості локального члена, а пов'язана з фактором регулярного еліпсиса” [64, с. 72].

Факультативно суб'єктна синтаксема може вживатися із предикатами стану з модальною семантикою (укр. *доцільно, можна, недоступно,*

необхідно, потрібно, слід і т.п.), пор.: укр. *То вже й словом не можна мені перекинутися з чоловіком?* – невинно знизав плечима Роман (М. Стельмах); – *То вже й словом не можна перекинутися з чоловіком?* – невинно знизав плечима Роман; та з деякими словами категорії стану на позначення оцінки якого-небудь стану з морально-етичного погляду або доцільності/недоцільності (нім. *möglich, notwendig, unzugänglich*; укр. *біда, благополучно, гріх, диво, доступно, жаль, лихо, неймовірно, сором* тощо), напр.: нім. *Nein, das ist gar unmöglich* (Th. Mann) ‘Ні, це абсолютно неможливо’; *Zur Zeit ist es mir unzugänglich* ‘Поки що це мені недоступно’; укр. *Та не можна ж їм [ченцям] битися, рубатися. Гріх другого убивать* (Панас Мирний); *Негоже підслухать, На це не здатен я ніколи* (М. Рильський).

Що стосується семантико-синтаксичної структури речень зі словами на позначення стану оточення або суб’єктивної оцінки цього стану з боку протяжності його в часі чи в просторі (нім. *bereit, genug, langsam*; укр. *близько, готово, гріх, досить, пора* та ін.), то найбільш характерним для них є комбінування з локативами або темпораторами, напр.: нім. *In der Küche ist alles bereit* (Th. Mann) ‘У кухні все готово;’ *Und damit ist es für heute genug* (J. Bobrowski) ‘Цього на сьогодні досить’; укр. *Від вїтма до двора було неблизько* (І. Франко); *Сьогодні пасажирів у прямому поїзді було негусто – всі верхні полиці виявилися вільними* (О. Гончар). Але трапляються також випадки поєднання цієї групи слів із суб’єктивними й об’єктивними синтаксемами, напр.: нім. *Er hat genug für immer von dieser Existenz* (St. Zweig) ‘З нього досить такого існування’; укр. *На золото Кассандра не жадібна, і з неї досить однієї обручки* (Леся Українка).

Отже, семантико-синтаксична структура речень у зіставлюваних мовах здебільшого однакова, що можна пояснити спільними закономірностями мислення й відбиття дійсності представниками німецького й українського етносів. Аналізовані конструкції можуть бути авалентними, одновалентними, у максимальному вияві – двовалентними – в українській та тривалентними – в німецькій мові. Залежно від свого лексичного значення слова категорії

стану можуть корелювати з суб'єктною синтаксею, здебільшого у формі давального відмінка, хоча в німецькій мові вона може бути представлена й номінативом. Окрім того, предикати стану здатні відкривати позицію об'єкта стану та сполучатися з локативною або темпоральною синтаксею.

3.2.2. Індуктивність слів категорії стану. Індуктивність – це здатність лексичної одиниці приєднувати до себе дієслово в неозначеній формі [14, с. 79]. Це явище як одна із сторін валентності характерне для багатьох мов, у тому числі германських і слов'янських [85, с. 60].

Конструкції з структурним компонентом у формі інфінітива на зразок нім. *Er war bereit, ungeprüft zu glauben, was man ihm sagte* (W. Joho) 'Він був готовий безсумнівно вірити в усе, що йому говорили'; укр. *Тяжко було гостям торгувати з греками* (Ю. Опільський) є з позиції семантичного синтаксису *складними*, оскільки структуровані двома елементарними реченнями *Er war bereit + Er glaubte; Гости торговали з греками + Гостям було важко*.

Із семантичного погляду інфінітив у досліджуваних конструкціях виступає предикатом стосовно свого актанта, позиція для якого (незалежно від того, заповнена вона чи ні) є обов'язковою умовою вживання інфінітива [37, с. 106]. Облігаторність семантичної позиції агента або експерієнсива доводить аналіз речень такої моделі, тому що вона служить визначальним фактором при виборі інфінітива й предиката – їхньою релевантною властивістю виступає здатність позначати ознаку (дія, стан, властивість) особи. З цього погляду функції інфінітива і предиката стану збігаються: вони стосуються однієї особи, формуючи два односуб'єктних предикатних вирази. Семантичну структуру речень зазначеного типу можна представити в такий спосіб: якщо *X – торгувати*, то *Y – тяжко*, тобто відношення між інфінітивом і предикатом не прямі (дія – його характеристика), а опосередковані, і засобом зв'язку є односуб'єктність двох предикатних утворень [37, с. 106].

Суб'єкт, виражений давальним відмінком, спільний для першого й другого речення, а тому є також складним за семантико-синтаксичною природою елементом, бо утворений у результаті об'єднання цих елементарних речень, одне з яких організоване предикатом дії, а друге – предикатом стану. Компоненти *гостям, ег* набувають значення діяча-носія стану. При згортанні таких семантично елементарних речень функція діяча нівелюється й посилюється семантичне ядро – значення носія стану [33, с. 11].

За допомогою предикатного ядра, утвореного інфінітивом, виробляється обмеження тривалості ситуації, позначеної іншим предикатним центром: вона відбувається в тому випадку, коли здійснюється перша ситуація. Отже, реалізація першої ситуації є умовою і причиною другої [128, с. 66].

На думку В. М. Брицина, для з'ясування питання про характер зв'язку між двома предикатними утвореннями (інфінітивом і словами категорії стану) важливим є аналіз особливостей модально-часових значень, які на них нашаровуються. Предикативна характеристика, що позначається предикатами стану, може належати до плану теперішнього, минулого й майбутнього часу, а також мати ірреальний зв'язок з її носієм, що передається формами умовного способу [37, с. 123].

На відміну від модально-часової семантики слів категорії стану модальні значення інфінітива більш обмежені. За допомогою інфінітива не можна висловити реальний зв'язок між дією і її виконавцем, між станом і його носієм. Наприклад, у реченнях на зразок *Кататися весело* інфінітив не виражає дію, що була в минулому, відбувається в теперішньому або відбуватиметься в майбутньому. Умовно модальне значення інфінітива можна охарактеризувати як уявну модель дії чи стану предмета [117, с. 71]. Особливість модального значення інфінітива полягає в тому, що воно не пов'язане з подіями дійсності відношеннями умовності, бажаності, спонукальності тощо. Модальність інфінітива відірвана від реальної часової послідовності подій дійсності, а тому йому в складі речення не можна

приписати яких-небудь тимчасових значень [69, с. 10]. У таких структурах єдиним засобом залучення інформації, переданої інфінітивом, у модально-часову рамку речення і ширше – тексту є пов'язані з ним спільністю особи слова категорії стану. Таким чином, якщо в семантичному плані інфінітив і предикат стану рівноправні, то з погляду модально-часової маркованості слова категорії стану посідають чільну позицію, а інфінітив позначає умову появи того чи того стану (цей стан мислиться можливим за умови реалізації визначеної моделі дії агента чи стану експерієнсива) [37, с. 123]. Зазначені властивості зближують речення такого типу з однокомпонентними реченнями: нім. *Es ist kalt*; укр. *Холодно*. Інфінітив у них незалежно від його місця в реченні виступає як обов'язковий елемент, що виконує функцію додатка.

За семантичним характером слів категорії стану, конструкції, які репрезентують модальні відношення, можна розмежувати за декількома групами:

- а) речення, які виражають пряму можливість дії, зазначеної інфінітивом;
- б) структури, що відбивають ймовірну, проблематичну можливість виконання дії;
- в) твердження, котрі заперечують спроможність реалізації дії;
- г) речення зі значенням необхідності дії;
- г) конструкції із семантикою обов'язку втілення дії;
- д) утворення, які називають оцінку дії [58, с. 305-317].

До першого різновиду належать речення, побудовані предикатами *möglich*, *вільно*, *дозволено*, *можна*, *можливо*, напр.: нім. *Es ist möglich, fleißiger zu studieren* ‘Можна навчатися старанніше’; укр. *Мав Цимбал свої слабості, над якими в Криничках кожному дозволено було потішатись* (О. Гончар); *Такими руками можна робити все* (М. Коцюбинський).

Конструкції другої групи утворені тими самими лексичними одиницями, але ускладнені питальною інтонацією й питальними частками,

напр.: нім. *Ist es möglich, in einem fremden Land glücklich zu sein?* (Н. Keller) ‘Чи можна бути щасливим у чужій країні?’; укр. *Як можна йому вірити?* (А. Головка); *Чи можливо реалізувати Ваші наміри?* (А. Копиленко). Деякі речення, крім модального значення припустимої можливості, можуть мати відтінок невпевненості, сумніву, недовіри, який передається інтонацією або додатковими мовними засобами на зразок *wirklich, адже, навряд чи, невже* тощо, напр.: нім. *Ist es wirklich möglich zu machen?* (Н. Fallada) ‘Це справді можна зробити?’; укр. *Навряд чи можна описати це дивне почуття* (Б. Хижняк).

Речення третього угруповання, які позначають неможливість дії за допомогою предикатів *unmöglich, не вільно, не дозволено, незмога, немислимо, не можна, неможливо, несила* можуть бути як стверджувальними, так і питальними, напр.: нім. *Es war unmöglich, bei solchem Wetter weiter zu fahren* (В. Kellermann) ‘Неможливо було за такої погоди їхати далі’; укр. *Хіба йому не вільно інколи погуляти?* (Марко Вовчок); *Вицвіли в матері очі від чекання, сліз і багато чого, про що й розповісти неможливо* (О. Довженко); *Нудною, нецікавою здалась би та розмова. Але поза словами в ній була якась краса, яку несила висловить* (М. Рильський).

Конструкції четвертого типу утворені словами *nötig, notwendig, необхідно, потрібно, треба* й означають суб’єктивну, усвідомлену особою необхідність, напр.: нім. *Ich habe es nicht nötig, mir das anzuhören* (Duden) ‘Мені не потрібно все це слухати’; *Es ist uns notwendig, alle Vorschriften zu machen* (Duden) ‘Нам необхідно виконувати всі вказівки’; укр. *Молодих літераторів необхідно вчити на найкращих прикладах творців вітчизняної класичної і сучасної літератури* (Літ. газ.); *Їм треба було зникнути непомітно* (В. Козаченко); *Поету для кожного плоду, однак, потрібно придумати форму і смак* (Д. Павличко).

До п’ятої групи зараховують речення з головним членом, вираженим лексемами *доцільно, слід*, які називають об’єктивну необхідність, обов’язок,

напр.: укр. *Студентам доцільно було б більше працювати над вимовою; Тобі слід прислухатися до батькового слова* (І. Томченко).

Наступний розряд об'єднує речення, які дають модально-етичну або модально-емоційну оцінку вчинків людей і центральним елементом яких є предикати *nachteilig* 'невигідно', *Schande* 'сором', *schrecklich* 'жахливо', *Sünde* 'гріх', *sündhaft* 'грішно', *unzugänglich* 'недоступно', *unzweckmäßig* 'недоцільно', *zugänglich* 'доступно', *zweckmäßig* 'доцільно'; *griх, griшно, дивно, досада, жаль, жахливо, лінь, невигідно, негоже, сором, сміх*, тощо, напр.: нім. *Es wäre zweckmäßig, diesen Versuch hoch einmal zu wiederholen* (Duden) 'Було б доцільно повторити цю спробу ще раз'; *Es ist schrecklich zu hören* (Duden); 'Жахливо це чути'; *Es war eine Schande für sie, mit ihm zu sprechen* (H. Kollar) 'Йй було соромно розмовляти з ним'; укр. *Ми й доби й тижні погубили в сій клятій тьмі, шкода їх і шукати!* (Леся Українка); *Негоже зневажливо говорити про хліб* (О. Іваненко).

Аналіз прикладів дає змогу стверджувати, що індуктивність слів категорії стану є досить поширеним явищем в обох порівнюваних мовах, оскільки інфінітив виступає елементом 96 речень зі словами категорії стану німецької мови (10%) і 201 конструкції – української (20%). Інфінітив у складі таких утворень із семантикою стану уточнює предикат і надає висловленню логічної завершеності.

3.3. Валентний потенціал слів категорії стану в німецькій і українській мовах

Семантико-синтаксична структура елементарного простого речення зумовлюється валентним класом предиката. У мовній системі закріпилося лівобічне або правобічне щодо предиката розташування зумовлених валентністю другорядних членів речення. Лівобічне розташування пов'язують з компонентами речення, співвідносними із суб'єктивними синтаксемами, а правобічне – з об'єктивними, адресатними, інструментальними й локативними.

Р. Штайніц пропонує таку класифікацію членів речення з урахуванням їхньої валентності:

1) валентно обов'язкові члени (*valenznotwendige Glieder*), тобто облігаторні актанти, які виступають аргументом носія валентності, є з ним семантично сумісними і зазвичай їх не можна синтаксично елімінувати;

2) валентно можливі члени (*valenzmögliche Glieder*) або факультативні елементи, які семантично пов'язані з предикатом, але можуть бути виключені на синтаксичному рівні;

3) валентно непов'язані члени (*valenzunabhängige Glieder*), яких не вимагає предикат, але вони можуть функціонувати як модифікатори (дефінітори);

4) валентно неможливі члени (*valenzunmögliche Glieder*), які ні семантично, ні синтаксично не можуть корелювати з носієм валентності [266, с. 165].

Слова категорії стану зазвичай виступають в зіставлюваних мовах незалежним головним членом безособового речення. І. Р. Вихованець виокремлює такі найтипівіші схеми речень зі словами категорії стану в українській мові: а) односкладні речення з двома керованими іменниковими другорядними членами – правобічним і лівобічним, напр.: укр. *Нам видно гори*; б) односкладні речення з одним лівобічним керованим іменниковим другорядним членом, напр.: укр. *Хлопчиків було весело* [48, с. 111].

Таким чином, односкладні речення з предикатами, вираженими словами категорії стану, бувають в українській мові здебільшого одновалентними, а у максимальному вияві – двовалентними.

У німецькій мові слова категорії стану можуть бути як одно-, так і дво- або тривалентними (*einwertig/ zweiwertig*) [105, с. 6-7; 264, с. 115-116; 265, с. 140-146], напр.: нім. *Es ist mir ganz egal* 'Мені байдуже'; *Mir ist bange um seine Zukunft* 'Мені страшно за його майбутнє'. Причому актанти можуть відрізнятися своїм синтаксичним статусом, а також семантичними характеристиками [238, с. 133].

3.3.1. Семантико-синтаксичні типи речень з авалентними й одновалентними предикатами стану. Ураховуючи той факт, що заповнення будь-якої можливої в мові валентної структури лексичним матеріалом здійснюється за селекційним принципом [170, с. 34], поширеними в німецькій і українській мовах є конструкції із словами категорії стану, які можуть мати актанти факультативно, зокрема, з-поміж розглянутих конструкцій 20% прикладів з німецької мови й 16% – з української виявилися структурованими авалентними словами категорії стану. Відсутність валентно пов'язаних компонентів пояснюється тим, що предикат є самодостатнім і позначає стан, котрий триває без участі яких-небудь членів [172, с. 10]. Конструкції такого типу утворюють мінімальну односкладну структурну схему речення в українській мові, але зберігають двоскладність у німецькій, пор.: укр. *Так місячно, хоч голки збирай* (Нар. тв.); *Хто його знає, чи буду вдруге в Сіцилії, і гришно було б не скористатись з нагоди* (М. Коцюбинський); нім. *Es ist unbegreiflich, wie es ihm gelungen ist* ‘Незрозуміло, як це йому вдалося’; *Es ist wirklich wunderbar* ‘Це насправді дивовижно’. Відповідно до класифікації Г. Штарке такі предикати можна визначити як облігаторно авалентні, факультативно одновалентні [265, с. 138-139]. До них належать чимало лексем із семантикою довілля, а також деякі слова на позначення емоційно-оцінного ставлення чи модального відношення.

Одновалентні предикати стану здатні формувати мінімальні й однотипні, але достатні в граматичному й комунікативному планах реченнєві одиниці. У семантико-синтаксичній структурі таких речень розмежовуються предикатна синтаксема та субстанційна синтаксема, що вказує на суб'єкт чи носія стану. Кількісна частка таких конструкцій становить 23% в німецькій і 26% в українській мові.

До одновалентних слів категорії стану належать такі лексеми, які своїм значенням програмують наявність одного аргумента, що в реченні виконує роль суб'єкта стану: *Mir ist schwindlich* ‘У мене паморочиться в

голови'; *Der Frau war kalt* 'Жінці було холодно'; *Мені сумно; Хлопцеві було холодно* тощо. Тематичні різновиди стану представлені одномісними предикатами різних лексико-семантичних груп.

3.3.1.1. Суб'єкт стану як семантичний і морфологічний варіант суб'єктної синтаксеми при одновалентних предикатах стану. У системі мови закріпилося відповідне місце субстанційного компонента, репрезентанта лівобічної валентності, необхідного як для одновалентних, так і для багатовалентних дієслів. Суб'єктна синтаксема, як абстрактна субстанційна семантико-мінімальна одиниця, реалізується в семантичних і морфологічних варіантах. Відповідно до шести типів предикатної синтаксеми – предикатів дії, процесу, стану, якості, локативних предикатів та предикатів кількості – розрізняють і шість семантичних варіантів суб'єктної синтаксеми (суб'єкт дії, суб'єкт процесу, суб'єкт стану, суб'єкт якісної ознаки, суб'єкт локативного стану, суб'єкт кількісної ознаки) [47, с. 112; 48, с. 258–259; 134].

Синтаксема у функції суб'єкта стану перебуває в лівобічній валентній позиції при предикатах стану, орієнтованих на "пасивний" суб'єкт [47, с. 253–254]. Пасивність виникає під впливом зовнішньої стосовно носія стану сили. Стан існує незалежно від носія й не потребує його зусиль для наявності. Експлікуючи семантику предиката, суб'єкт створює для нього відповідне семантичне тло, що значною мірою забезпечується таксономією [21, с. 33]. Тому в одновалентних конструкціях з предикатами стану лівобічну позицію суб'єктної синтаксеми можуть заповнювати здебільшого назви істот – носії того чи того стану. Найчастіше функцію суб'єкта стану в обох порівнюваних мовах виражає давальний відмінок, який у німецькій може бути представлений з прийменником *von* або акузативом з прономінативом *für*. При позначенні суб'єкта непрямим додатком вибір тієї чи іншої форми визначається, як правило, семантикою предикативного ад'єктива [80, с. 115].

Серед слів категорії стану німецької мови можна виділити групу таких предикатів, семантика яких вимагає експлікації суб'єкта в давальному відмінку без прийменника (нім. *lieb, bewußt, schnuppe, leid*), напр.: нім. *Es ist mir eigentlich ganz lieb, dass wir nicht zusammen fahren* (F. Hermann) 'Я навіть радий, що ми їдемо не разом'.

Низка слів категорії стану уживаються із суб'єктом у давальному відмінку факультативно (нім. *peinlich, angenehm, klar, bekannt, recht, unheimlich, egal, gleichgültig, gleich*), пор.: нім. *Mir ist peinlich, dass ich Sie jetzt stören muss* 'Мені незручно, що я змушений Вас потурбувати' — *Direkt peinlich, wie ihr mir auf die Zehen starrt* (M. Walzer) 'Навіть незручно, коли Ви так розглядаєте мої ноги'; *Es ist niemandem bekannt* 'Це нікому не відомо' — *Es ist bekannt, er ist ein guter Fachmann* 'Відомо, що він хороший спеціаліст'.

Деякі слова категорії стану поєднуються із суб'єктом у давальному чи знахідному відмінку з прийменником *für* (*klar, wichtig, unerträglich, schwer, leicht, gut*), причому частотність їхнього вживання досить висока як із суб'єктом, так і без нього [80, с. 116]. Вільний вибір форми суб'єкта можна пояснити факультативною валентністю цих лексем, пор.: нім. *Für den Händler ist es wichtig, dass nicht jeder ihn kennt* (E.M. Remarque) 'Для лихваря важливо, що не кожен його знає' — *Mir war wichtig, daß ich zu dir immer kommen konnte...* (R. Schulz) 'Мені було важливо, що я завжди міг до тебе прийти...' — *Es ist sehr wichtig, dass du mich verstehst* 'Дуже важливо, що ти мене розумієш'.

Невелика група предикатів стану має факультативну валентність на суб'єкт в акузативі з прийменником *für* (*gut, selbstverständlich, richtig, schwierig*), пор.: нім. *Es war schwierig für sie, solche Entscheidung zu treffen* (St. Zweig) 'Для неї було складно прийняти таке рішення' — *Es wäre schwieriger zu machen* 'Це було б складніше зробити'.

В українській мові також можна натрапити на поодинокі приклади суб'єкта стану, вираженого препозитивом *для* + родовий відмінок, який відповідає німецькій конструкції *für* + акузатив, напр.: укр. *Для неї, яка з*

трійок не вилазила, **було просто дивовижно**, як він швидко все схоплював (О. Гончар).

Суб'єкт може бути експлікований у структурі німецького речення в давальному відмінку з прийменником *von*. Роль модусного (емоційно-оцінного) компонента виконують такі слова, як *anständig, dumm, freundlich, hübsch, niederträchtig, schön, dankbar* та ін. У таких конструкціях предикат дає оцінку не тільки факту, але й суб'єкту модусу [80, с. 117], напр.: нім. *Auch war es schön von ihr, dass sie zu ihm hielt gegen Manuel* (L. Feuchtwanger) 'Це було гарно з її боку, що, не зважаючи на Мануеля, вона підтримувала його'; *Und es war tapfer und anständig von mir, dass ich zu meinem Gefühl stand und hier blieb* (L. Feuchtwanger) 'Це було сміливо й порядно з мого боку, що я не зрадив свої почуття і залишився тут'.

Що стосується питання про вид суб'єкта, то, на думку О. М. Вольф, у синтаксичній структурі речення актуалізується в непрямому відмінку той суб'єкт, для якого подія, зазначена в диктумі, має певну цінність. Тому такий суб'єкт називають суб'єктом "користі" (термін О. М. Вольф), або бенефактивом [55, с. 77]. В. В. Богданов, кваліфікуючи подібний суб'єкт як бенефіціатив, указує, що він стосується семантики аргумента, який виступає у функції адресата, одержувача чи того, на користь або на шкоду кому відбувається дія [31, с. 53]. Визначаючи особливості конструкції із суб'єктом "користі", О. М. Вольф уточнює, що при такому суб'єкті "оцінюються не дії, а незалежні від нього обставини, стан справ, що є позитивним/ негативним для нього як для учасника ситуації" [55, с. 78].

Типовим морфологічним засобом вираження суб'єктних синтаксем можуть виступати іменники-назви осіб, займенники та власні імена, напр.: нім. *Dem Jungen war fröhlich zumute* 'На душі у хлопця було радісно'; *Es fiel mir schwer, mich von ihm zu verabschieden* 'Мені важко було прощатися з ним'; укр. *Видно, й батькові було незвично їхати на бричці, бо примостився він на краєчку сидіння* (І. Томченко); *Сьогодні я такий співучий, так гордо й радісно мені* (В. Сосюра).

На протигагу українським предикатам стану ще одним морфологічним варіантом суб'єктної синтаксеми в німецьких реченнях з одновалентними словами категорії стану може виступати називний відмінок. Функцію суб'єкта з такими предикатами виконують іменники-назви істот, займенники або власні імена осіб, напр.: нім. *Herr Hoffstede aber war außer sich vor Entzücken* (Т. Mann) 'Пан Гофштеде був у захваті'; *Der Junge ist wach* 'Хлопець бадьорий'.

Залежно від семантики слів категорії стану суб'єктне значення можна конкретизувати, виокремивши різновиди суб'єктної синтаксеми у функції суб'єкта стану: суб'єкт фізичного стану, суб'єкт емоційно-психічного стану, суб'єкт психофізичного стану, суб'єкт інтелектуального стану, суб'єкт емоційно-оцінного ставлення до об'єкта з морально-етичного погляду або доцільності/недоцільності, суб'єкт-носій модальності.

Суб'єкт **фізичного стану** вживається при одновалентних предикатах стану, які передають фізичний стан людей, фізичні больові відчуття людини (нім. *behaglich* 'затишно', *dunkel* 'темно', *heiß* 'жарко', *kalt* 'холодно', *leicht* 'легко', *schwer* 'важко', *wohl* 'затишно'; укр. *боляче, видно, важко, жарко, затишно, зле, кисло, лоскотно, млосно, холодно, легко, темно, чутно* та ін.), напр.: нім. „*Ach, mir ist so unbeschreiblich wohl*“, *lispelte er...* (Н. Hoffmann) "Ах, мені так невимовно добре", – шепотів він..."; „*Ist dir kalt?*“ *fragte ich* (Н. Böll) „Тобі холодно?“ – запитав я”; укр. *Марусі дуже зле було їхати. Погано вимощена тарниця мучила* (Г. Хоткевич); *Василько заблудивсь. Йому було холодно й страшно* (М. Коцюбинський).

Суб'єкт **емоційно-психічного стану, психофізичного стану** валентно пов'язується з предикатами, що виражають емоційний стан людини, психічні переживання (нім. *angenehm* 'приємно', *angst (ängstlich, bange)* 'страшно', *erfreulich* 'відрадно', *freudig* 'радісно', *gefährlich* 'небезпечно', *gut* 'гарно', *langweilig* 'нудно', *nett* 'мило', *peinlich* 'незручно', *schade* 'жаль', *schwer* 'важко'; укр. *важко, весело, гарно, добре, жалко, легко, небезпечно, приємно, радісно, страшно, тривожно* і под.) і, відповідно, наповнюється

іменниками-назвами осіб, напр.: нім. *Es geht mir gut* ‘Мені добре’; *Ihr ist es jetzt sehr schlecht* ‘Їй зараз дуже погано’; укр. *Йде Харитя селом і яось їй чудно. Ніколи не ходила сама так далеко від хати* (М. Коцюбинський); – *Чого ти, – каже [пан], – дурна, висш? Хіба твоїй дочці худо буде?* (Панас Мирний).

Наступним семантичним варіантом суб’єктної синтаксеми є **суб’єкт інтелектуального стану**, що корелює з предикатами: нім. *begreiflich* ‘зрозуміло’, *bekannt (bekanntlich)* ‘відомо’, *falsch* ‘неправильно’, *klar* ‘зрозуміло’, *unbegreiflich* ‘незбагнено’, *unbekannt* ‘невідомо’, *unfaßbar* ‘незрозуміло’, *ungewiß* ‘невідомо’, *unrichtig* ‘неправильно’; укр. *відомо, звісно, зрозуміло, невідомо, невірно, незбагнено, незрозуміло* тощо, напр.: нім. *Es ist niemandem bekannt* ‘Це нікому не відомо’; *Ihm wurde klar, was er angerichtet hatte* ‘Йому стало зрозуміло, що він накоїв’; укр. *Всім відомо, куди він [Вовк] звик ходить і де він лиха набирався* (Л. Глібов); *І од людей сміх, і Господь карає, і самим невірно* (Нар. тв.).

Суб’єкт емоційно-оцінного ставлення до об’єкта з морально-етичного погляду або доцільності/недоцільності називає особу, котра є пасивним носієм стану такої лексико-семантичної групи слів: укр. *біда, благо, гріх, диво, дивно, жаль, лихо, лінь, неvigідно, недоцільно, незвично, сором* і т. д., напр.: укр. *Далі експлуатувати мідний скарб було їм неvigідно – машини дорого коштували* (О. Донченко); *Нашій групі, знесиленій і перевтомленій, вступати в бій з чисельно невідомим нам гарнізоном було зовсім недоцільно* (А. Рибак); *Дмитрові стало соромно за свою гарячковість* (М. Стельмах). Відповідні лексичні одиниці німецької мови (нім. *erstaunlich* ‘дивовижно’, *gewöhnlich* ‘звичайно’, *schrecklich* ‘жахливо’, *ungewöhnlich* ‘незвично’, *unzugänglich* ‘недоступно’, *wunderbar (wunderschön)* ‘дивно’, *zweckmäßig* ‘доцільно’ тощо) зазвичай мають нульову валентність і, відповідно, не відкривають суб’єктної синтаксеми, пор.: нім. *Es ist erstaunlich, wie sie das macht* ‘Дивно, як вона це робить’; *Es ist ungewöhnlich für uns, so etwas von ihm zu hören* ‘Нам незвично, чути таке про

нього'; *Es wäre zweckmäßig, diesen Versuch hoch einmal zu wiederholen* 'Було б доцільно повторити цю спробу ще раз'.

Синтаксема у функції **суб'єкта-носія модальності** перебуває у лівобічній валентній позиції при предикатах стану з модальним значенням (укр. *доцільно, можна, можливо, не можна, неможливо, необхідно, потрібно, треба, слід*, і т.п.), напр.: укр. *Мав Цимбал свої слабості, над якими в Криничках кожному дозволено було потішатись* (О. Гончар); *Та не можна ж їм битися, рубатися. Гріх другого убивать* (П. Мирний). У німецькій мові немає одновалентних слів категорії стану з подібною семантикою. Вони можуть мати нульову валентність (*möglich* 'можливо', *notwendig (nötig)* 'необхідно') або бути двовалентними (*bedürftig* 'той, хто потребує', *not* 'потрібно'), пор.: нім. *Sie erledigte den Auftrag so gut, wie es nur möglich war* 'Вона виконала доручення настільки добре, наскільки це було можливо'; *Dem Kranken täte eine kräftige Brühe not* 'Хворому слід було б дати міцний бульйон'.

В обох зіставлюваних мовах існує низка предикатів стану, які не вимагають суб'єкта стану, зокрема деякі лексеми зі значенням емоційного стану (нім. *erfreulich* 'радісно', *nett* 'мило', *ungewöhnlich* 'незвично'; укр. *небезпечно, неблагополучно, незрозуміло, несподівано*), стану оточення або суб'єктивної оцінки цього стану з боку протяжності його в часі чи в просторі (нім. *erreichbar* 'досяжно', *langsam* 'повільно', *schädlich* 'шкідливо', *spät* 'пізно'; нім. *gusto, досить, недовго, пора*), або навіть виключають його – група слів із семантикою стану довкілля (нім. *dunkel* 'темно', *feucht* 'волого', *finster* 'темно', *gemühtlich* 'затишно', *grün* 'зелено', *hübsch* 'гарно', *mondlos* 'безмісячно', *naß* 'мокро', *nebelig* 'туманно', *rauchig* 'димно', *schön* 'гарно', *schwül* 'душно'; укр. *безлюдно, вітряно, гаряче, душно, жарко, затишно, зимно, місячно, мокро, морозно, похмуро, сніжно, спекотно, темно, тепло, хмарно* тощо). Проте конструкції з цими предикатами є здебільшого двокомпонентними в українській і трикомпонентними в німецькій мові, оскільки вони

поєднуються з об'єктною або локативною синтаксевою чи іншим валентно непов'язаним членом речення (темпоральним детермінантом), які можуть бути виражені прийменниково-відмінковими формами або морфологізованими прислівниками синкретичного характеру, напр.: нім. *Es ist sehr nett von Ihnen* 'Це дуже мило з Вашого боку'; *Es ist nie spät zu lernen* 'Ніколи не пізно вчитися'; *Es ist schädlich für Ihre Gesundheit, so viel zu arbeiten* 'Для Вашого здоров'я шкідливо так багато працювати'; *Es war bunt und grün auf der Wiese* 'На лузі було квітчасто й зелено'; *Hat der Wind wieder Regen über die Stadt geweht, dass es plötzlich so dunkel in unserem Zimmer wurde?* (St. Zweig) 'Невже вітер знову приніс дощ у місто, що раптом стало так темно?'; *Es ist für jede Mutter sehr erfreulich zu erfahren, dass ihr Sohn hohe Leistungen erreicht hat* 'Кожній матері радісно дізнатися, що її син досяг успіху'; укр. *Із ним неблагополучно. Одвезли в лікарню* (І. Микитенко); *Буря розкрила покрівлю – в дірки місяць лє голубе сяйво й од того в клуні видко* (А. Головка); *Від війта до двора було не близько* (І. Франко); *Скрізь безлюдно на дорозі* (Л. Глібов); *Десь після обіду похмуро й безпросвітно стало* (Ю. Збанацький). Такий різновид конструкцій зі словами категорії стану складає 26% у німецькій мові й 35% – в українській.

3.3.2. Семантико-синтаксичні типи конструкцій із дво- й тривалентними предикатами стану. У трикомпонентних конструкціях із семантикою стану предикат вимагає, крім суб'єкта стану, ще одного елемента. Це можуть бути, зокрема, об'єкт стану, локатив або валентно непов'язаний член речення.

Двовалентні предикати стану програмують наявність суб'єктних синтаксем у функції суб'єкта фізичного стану, суб'єкта емоційно-психічного стану, суб'єкта психофізичного стану, суб'єкта інтелектуального стану, суб'єкта емоційно-оцінного ставлення до об'єкта з морально-етичного погляду або доцільності/недоцільності.

Кількість керованих предикатом правобічних іменникових компонентів визначається залежно від семантичного навантаження присудкового слова. Правобічні синтаксеми диференціюють на об'єктний, адресатний, інструментальний (знаряддя або засіб дії), локативний (початковий пункт руху, шлях руху й кінцевий пункт руху) компоненти, наявність яких зумовлюється валентністю [65, с. 19].

Особливістю породжувальної здатності двомісних предикатів стану є їхнє типове поєднання з ще однією непередикатною синтаксемою. Це означає, що, крім валентної позиції непередикатного аргумента із семантичною функцією носія стану, вони відкривають ще одну обов'язкову валентну позицію – непередикатного аргумента із семантичною функцією об'єкта чи локатива (20% досліджених конструкцій німецької мови й 15% – української). Семантика таких предикатів спричиняє двомісність валентної рамки: нім. *Es ist mir schade um ihn* 'Мені шкода його'; *Für diesen Zweck ist dein Kleid zu schade* 'Для цього твою сукню шкода'; укр. *Дідусеві видно море; Дівчинці жаль пташини* і под.

Семантичні варіанти правобічних непередикатних синтаксем виокремлюють на підставі лексико-семантичної класифікації предикатів стану. Об'єктна синтаксема позначає істоту або предмет, з яким пов'язана статальна ситуація. У семантичній структурі речення об'єкт виступає з предикатом у складі єдиного комплексу, він є залежним компонентом, що позначає предмет (об'єкт реальної дійсності), за допомогою якого виявляється предикативна ознака суб'єкта. Як зазначає Н. Д. Арутюнова, "семантичні відношення між дієсловом і його актантами, щонайперше прямим об'єктом, дуже суттєві для розуміння значеннєвого боку речення" [20, с. 125]. Визначаючи низку ситуацій, валентність відбиває суб'єктно-об'єктні відношення, найважливішими з яких у семантичному плані, на думку А. П. Загнітка, є *трансформативні* відношення – об'єкт змінює місце розташування або свій первинний стан під впливом суб'єкта; *креативні* – суб'єкт створює, відновлює або знищує об'єкт; відношення *адресатності* –

суб'єкт звертається до об'єкта; *фактитивні* відношення – суб'єкт впливає на волю, почуття, розум об'єкта; *перцептивні* – суб'єкт сприймає об'єкт органами власних відчуттів; *когнітивні* – суб'єкт пізнає об'єкт у результаті мислення; *емотивні* відношення – суб'єкт має почуття до об'єкта; *інструментальні* – використання об'єкта суб'єктом; *привативні* відношення – суб'єкт відчуває потребу в об'єкті [76, с. 30-32]. Оскільки семантика речень із предикатами стану обмежена тільки одним лексико-семантичним полем, то їм властиві лише деякі з вищезазначених відношень, зокрема емотивні та перцептивні.

Об'єктна синтаксема часто фігурує в правобічній валентності двомісних предикатів стану, про її семантичну необхідність у структурі речення свідчать підрядний зв'язок і супровідна йому форма сильного керування [47, с. 94]. Особливість правобічних локативних субстанційних синтаксем полягає в тому, що вони можуть вживатися в різних відмінках із прийменниками і без них, що залежить від семантики кожної окремої лексичної одиниці.

Аналіз фактичного матеріалу дає підстави виокремити такі варіанти правобічних синтаксем у німецькій мові:

а) абстрактні назви в прямому родовому відмінку валентно пов'язуються зі словами категорії стану, які є стилістично обмеженими і можуть вживатися тільки в публіцистичному або високому стилі мовлення, напр.: нім. *Er ist Ihrer Unterstützung bedürftig* 'Йому потрібна Ваша підтримка'; *Wir sind ihrer eingedenk* 'Ми пам'ятаємо про вас';

б) абстрактні назви та назви предметів у непрямому давальному відмінку з препозитивами *an (am), bei, in (im), mit, von, zu*, напр.: нім. *Mir wird von allem so dumm...* (J.W. Goethe) 'Мені від усього стає так дивно...'; *Wie es hübsch ist bei dir!* (L. Thoma) 'Як же в тебе гарно!'; *Mit ihm ist nicht viel los* 'З нього толку мало'; *Er ist zu allem imstande* 'Він здатен на все'; *Wir sind damit einverstanden* 'Ми згодні з цим';

в) об'єктні синтаксеми в знахідному відмінку без прийменника називають абстрактні поняття, які уточнюють семантику предиката, напр.: нім. *Mir ist alles egal* 'Мені все байдуже'; *Der Vorfall ist eine Untersuchung wert* 'Випадок вартий розслідування'; об'єкт стану в знахідному відмінку може також позначати особу, яка емотивно пов'язана з суб'єктом стану, напр.: *Dem Kranken täte eine kräftige Brühe not* 'Хворому слід було б дати міцний бульйон'; *Das Kleid steht dir nicht übel* 'Сукня тобі пасує';

г) назви осіб, предметів, абстрактних понять в акузативі з прийменниками *über, um*, напр.: нім. *Die Partner waren über diese Frage einig* 'Партнери дійшли згоди у цьому питанні'; *Er tastet sich an. Es ist feucht um die hämmernden Schläfen, feucht und kühl* (St. Zweig) 'Він обмацує себе. Скроні вологі, вологі й прохолодні'.

Для української мови також характерна різноманітність способів морфологічного вираження об'єкта стану, зокрема слід зазначити такі можливості:

а) для позначення об'єкта відношення або причини використовуються назви осіб, абстрактні назви та особові займенники в родовому відмінку без прийменника, напр.: укр. *Шкода мені матері старій; хоч би довелося побачити її, почути, як їй живеться...* (П. Мирний); *І хоч дали йому тоді корисне діло – пожежню, він, проте, вважає, що цього йому недостатньо* (О. Гончар);

б) назви осіб, предметів, прономінативи в прямому знахідному відмінку або в непрямому з прийменником *за* у функції об'єкта відношення, напр.: укр. *Голова велика, а розуму мало* (М. Номис); *Прости, друже мій! ...Так, справді, се негідно, мені сором за себе* (Леся Українка);

в) назви осіб в орудному відмінку з прийменником *з* називають об'єкт ставлення, напр.: укр. *Так мені хороше з ним сидіти, жартувати; люблю так, як із братом рідним* (П. Мирний); *На красивого чоловіка дивитись гарно, а з розумним жити легко* (Нар. тв.);

г) назви предметів або абстрактних понять у місцевому відмінку з прийменниками *у (в)* або *на* з семантикою локативності, напр.: укр. *Пустіть переночувати, бо в полі так паскудно, як у голодному череві* (Нар. тв.); *Як нам втішно в обіймах у нього* [тата] (В. Бичко); *Млин поменшав, осмутнів. Стало химерно якось на світі: темно – не темно, видно – не видно* (С. Васильченко).

Синтаксема у функції суб'єкта локативного стану характеризується тими самими ознаками, що й синтаксема у функції суб'єкта емоційно-оцінного ставлення до об'єкта, і становить периферію в семантичній варіантності суб'єктної субстанційної синтаксеми [47, с. 131].

Трикомпонентні конструкції з предикатами стану української мови та чотирикомпонентні – німецької можуть замість лівобічної суб'єктної синтаксеми мати у своєму складі дві правобічні синтаксеми, які указують на об'єкт стану, причину, місце або час його виникнення, пор.: нім. *Hier ist es zum Sterben langweilig* 'Тут нудно до смерті'; *Zu dieser Tageszeit war es in der Badeanstalt leer* (St. Zweig); 'У цю пору на пляжі було безлюдно'; *In einigen Jahren wird es seicht am Ufer* 'Через декілька років біля берега буде мілко'; укр. *З того часу в школі стало шумко й весело* (О. Іваненко); *Може, на війні людей обмаль, а нас тут затримують* (П. Кочура); *Тепер на морі чудесно* (М. Коцюбинський). Таким чином, до набору лівобічних і правобічних компонентів двовалентних предикатів стану належать субстанційні синтаксеми у функції суб'єкта й об'єкта стану; суб'єкта й локатива; а також вторинних предикатних синтаксем, які виражають здебільшого часові відношення.

Двовалентність є максимальною синтаксичною межею поєднуваності слів категорії стану української мови на відміну від німецьких слів категорії стану, які можуть поєднуватися ще з одним елементом.

Тривалентні предикати стану становлять невелику, але семантично неоднорідну групу. Оскільки в традиційній граматиці тримісні предикати часто кваліфікуються як одиниці з подвійним керуванням [130, с. 106], у

реченнях із тривалентними предикатами стану обсяг семантико-синтаксичної структури збільшується за рахунок позиції об'єкта стану. З-поміж них є лексеми з семантикою емоційного стану, суб'єктивної оцінки стану тощо, напр.: нім. *Für dich ist mir nichts zu schade* 'Для тебе нічого не жалко'; *Er hat genug für immer von dieser Existenz* (St. Zweig) 'З нього досить такого існування'; *Der Student ist sich mit seinen Kommilitonen darüber einig, dass das Selbststudium effektiver sein muss* 'Студент згоден зі своїми товаришами в тому, що самоосвіта повинна бути ефективнішою'. Проте численність тривалентних предикатів стану в німецькій мові досить не значна (1%), тому вважаємо за можливе тлумачити їх як периферію цієї лексико-семантичної групи слів. В українській мові тривалентність предикатів стану може фіксуватися тільки як виняток, напр.: укр. *Особливо зналася ця баба на приворотному зіллі. Тільки в когось з парубків або дівчат щось негаразд на цьому фронті* – відразу до баби (Марко Вовчок).

Отже, такі варіанти валентного зв'язку є характерними для слів категорії стану, але при цьому розрізняють системно закріплену мовну сполучуваність та її мовленеву реалізацію. Тобто йдеться про облігаторну й факультативну валентність. Зокрема, І. Р. Вихованець указує на таку закономірність стосовно предикатів стану з давальним відмінком суб'єкта й знахідним або родовим відмінком об'єкта: поєднання з давальним відмінком суб'єкта стану не завжди реалізується в мовленні, тоді як наявність знахідного відмінка об'єкта стану є обов'язковою [48, с. 114], пор.: нім. *Es ist mir schade um den neuen Mantel* 'Мені шкода нове пальто' — *Schade um den neuen Mantel* 'Шкода нове пальто'; *Und damit ist es für heute genug* (J. Bobrowski) 'Цього на сьогодні досить' — *Es ist für heute genug* 'На сьогодні досить'; укр. *Мені видно ліс* — *Видно ліс*; *Бабусі жаль онуків* — *Жаль онуків* та ін. Речення з аналітичними предикатами стану, що не мають при собі лексично вираженого суб'єкта стану, є неповними (згорнутими), а речення, у яких форма суб'єкта представлена лексично, – повними [264, с. 100].

Аналізуючи типи валентної сполучуваності кожної лексико-семантичної групи предикатів стану, можна визначити такі закономірності:

1. Слова категорії стану, які називають фізичний стан живих істот, в українській мові є переважно одновалентними і відкривають тільки позицію суб'єкта стану, напр.: укр. *Тим часом Раїсі видно було, як у другій хаті Тася присіла перед грубою* (М. Коцюбинський); *Марусі дуже зле було їхати. Погано вимощена тарниця мучила* (Г. Хоткевич). Те саме можна сказати про предикати стану з аналогічною семантикою в німецькій мові: нім. *Es tut mir weh* 'Мені боляче'; *Dem Mädchen ist kalt* 'Дівчинці холодно'. Тільки деякі слова цієї групи є двовалентними й, окрім суб'єктної синтаксеми, можуть поєднуватися ще й з об'єктною: нім. *Trotz der Dämmerung war alles uns noch zu sehen* 'Незважаючи на сутінки, нам все було ще видно'; укр. *Дівчині було чутно спів птахів*.

2. Серед слів категорії стану, що позначають емоційний або інтелектуальний стан, психічні переживання людини тощо, також трапляються ті, що мають тільки суб'єктну валентність – одновалентні, і двовалентні, напр.: нім. *Er schien nicht recht dabei zu sein, so als sei es ihm seltsam und neu, ein Zimmer zu mieten und mit Leuten Deutsch zu sprechen* (Н. Hesse) 'Здавалося, що він не дуже вникає, що йому дивно і по-новому знімати кімнату і говорити з людьми по-німецьки'; *Es ist mir schwer ums Herz* 'Мені важко на серці'; укр. *Всім відомо, куди він звик ходити і де він лиха набирався* (Л. Глібов); *Микола ступав немов по розпечених кам'яних плитах, там йому було бентежно від однієї думки, що скрізь тут встає жива історія* (В. Кучер).

3. Валентний потенціал предикатів, що позначають стан довкілля, становить в обох порівнюваних мовах переважно тільки одна синтаксема, яка позначає носія суб'єкта стану й найчастіше виражена прийменниково-відмінковими формами або прислівниками синкретичного характеру, що мають локативно-суб'єктну семантику, напр.: нім. *Es ist schwül draußen* 'Надворі душно'; *Im Garten war es mondhell* 'У саду було місячно';

укр. *Жарко, задушливо в кімнаті, дарма що вікно відчинене* (О. Гончар); *Тихо усюди, й біло, й морозно* (Марко Вовчок) тощо.

4. Слова з модальним значенням є здебільшого одновалентними й відкривають позицію суб'єкта стану, напр.: нім. *Das ist mir unzugänglich* 'Це мені недоступно'; укр. *Студентам доцільно було б більше працювати над вимовою; Стороннім заходити до лабораторії не можна.*

5. Одну валентну позицію стану мають і більшість слів, що називають оцінку якого-небудь стану з морально-етичного погляду або з погляду доцільності/недоцільності, напр.: нім. *Es war uns ungewöhnlich, das zu hören* 'Нам було незвично чути це'; *Es ist uns schrecklich, diesen Weg noch einmal zu gehen* 'Це просто жахливо для нас пройти цим шляхом ще раз'; укр. *Благо тобі, друже-брате, Як є в тебе хата* (Т. Шевченко) і под.

Тільки окремі слова цієї групи (*leid, schade* в німецькій та *жаль, шкода* в українській мові, які мають подібне семантичне забарвлення) є двовалентними: нім. *Mir ist schade um ihn und seine Schwester* 'Мені шкода його та його сестри'; *Es tut mir leid um ihn* 'Мені жаль його'; укр. *Чоловікові стало жаль дитини; Мені шкода нової спідниці.*

6. Слова, що виражають стан оточення або суб'єктивну оцінку цього стану з боку протяжності його в часі чи в просторі, виступають також переважно одновалентними, напр.: нім. *Das genügt mir* 'Мені досить'; укр. *Вам гріх скаржитися; Матері досить почути твій голос.*

Виходячи з аналізу наведених прикладів предикатів стану і даючи загальну оцінку їхньому валентному потенціалу в німецькій і українській мовах, можна зробити висновок, що більшість слів категорії стану відкривають тільки одну позицію чи суб'єкта, чи об'єкта стану, тобто є одновалентними. У максимальному вияві предикати стану можуть мати двовалентну сполучуваність в українській та тривалентну в німецькій мові, проте таких слів небагато. Вони позначають фізичний або емоційний стан людини, оцінку стану з морально-етичного погляду або з боку протяжності його в часі чи в просторі.

3.4. Кореляція семантичної й формально-граматичної структури речення зі словами категорії стану в німецькій та українській мовах

У дослідженні граматичної природи речення дуже важливим є питання про кореляцію його формально-синтаксичної й семантичної структури [51, с. 3], які функціонують у нерозривному зв'язку між собою, хоча й становлять окремі об'єкти синтаксичної науки. Семантико-синтаксична структура речення, виступає проміжною ланкою, що поєднує його глибинну й поверхневу структури. Кореляцію змісту й форми компонентів речення більшою мірою враховують на семантико-синтаксичному рівні, ніж на власне-семантичному. На цьому етапі відбувається перший ступінь пристосування змісту до формально-граматичної структури речення. Зміст у поєднанні із формальними особливостями закріплених за певною семантико-синтаксичною функцією елементів надає власне-семантичному ярусові, який ґрунтується на формально-граматичному, значення семантико-синтаксичного [51, с. 127].

Одним із вихідних положень, узятих за основу моделювання речень є симетрично-асиметричні відношення між компонентами формально-граматичних моделей (підметом, присудком, обов'язковим компонентом первинної залежності) і компонентами семантико-граматичних моделей (суб'єктом і предикатом) [89, с. 20]. Семантика речення – це складне явище, яке зумовлене різними причинами, тому не завжди відбувається кореляція його семантичної й граматичної структури. Визначальну роль відіграє “характер конкретного інформативного завдання, індивідуально передбачуваний комунікативний зміст, конкретна ситуація мовлення” [200, с. 480].

Речення, сформовані словами категорії стану, розрізняються кореляцією їхньої семантичної і формально-граматичної структури, що відбувається через посередництво семантико-синтаксичного рівня. Співвіднесеність компонентів цих структур має як симетричний, так і асиметричний характер. Ознакою симетричної кореляції є якісна й кількісна

відповідність між одиницями обох рівнів. Асиметрія співвіднесеності семантико-синтаксичної й формально-граматичної структур виявляється у відсутності однозначного зв'язку між семантико-синтаксичними функціями синтаксем та формально-граматичними функціями цих компонентів. Чималу роль у взаємозв'язку семантичної й формально-граматичної структури речень зі словами категорії стану відіграє лексичне наповнення компонентів [78, с. 273].

Конструкції зі словами категорії стану української мови є здебільшого односкладними, тобто їхня формально-синтаксична структура представлена недиференційованим на підмет і присудок головним членом речення. Предикативний зв'язок в односкладних реченнях виявляється в усіченому (згорнутому) вигляді, послідовно виражаючи формою єдиного головного члена синтаксичний час, спосіб, особу. Предикат односкладного речення не залежить від жодного іншого члена речення, утворюючи без допомоги інших компонентів його структурну основу. Він характеризується такими диференційними і синтаксичними ознаками: а) входить у структурну схему елементарного простого односкладного речення як єдиний його головний член; б) містить у собі модально-часову характеристику речення; в) формально співвідноситься з присудком або підметом двоскладного речення.

На думку О. В. Болюх, предикат як обов'язковий і центральний компонент семантичної структури речення завжди передбачає хоча б один аргумент із семантичною функцією діяча або носія стану. Семантично елементарне речення може включати мінімально два компоненти – предикат і один аргумент. Цей аргумент може бути настільки неозначений або так однозначно пов'язуватися з відповідними (всеохопними) станами, що його наявність у формально-граматичній структурі набуває невербалізованого характеру, тобто має нульове вираження, напр.: нім. *Es wurde dunkler und dunkler* ‘Ставало все темніше й темніше’; укр. *Десь за зеленими вітами, в гущавині лунають мелодії оркестру. Скрізь людно,*

весело (І. Нечуй-Левицький). Аргумент із семантичною функцією носія всеохопного фізичного стану у формально-граматичній структурі відповідного елементарного речення має нульове, а предикат цього стану – лексичне вираження. Предикати стану зумовлюють здебільшого один непередикатний аргумент [32, с. 45].

Аналітичний головний член односкладного речення, виражений одновалентним предикатом стану, вимагає залежного іменникового компонента у формі давального відмінка. Типовою для нього є лівобічна позиція керованого компонента [130, с. 45-46], напр.: укр. *І не шкода було тобі продавати хатину й городець?* (М. Стельмах).

У німецькій мові слова категорії стану стану можуть виступати головним компонентом як односкладних, так і двоскладних речень, пор.: нім. *Mir ist angst und bange* ‘Мені страшно’— *Ich bin diese ewige Behutsamkeit müde* (В. Brecht) ‘Я втомився від постійної обережності’. Але навіть у складі імперсонального речення формально-синтаксичного вираження набувають зазвичай обидва головні члени. Функцію формального підмета виконує безособовий займенник *es*, який може бути відсутнім у тому випадку, якщо на першому місці у реченні стоїть інший його член, пор.: нім. *Es wurde ihm kalt* — *Ihm wurde kalt* ‘Йому стало холодно’ [254, с. 115]. Проте, на думку В. Г. Адмоні, такі безособові речення зберігають свою структурну двоскладність, оскільки на першому місці стоїть об’єкт, який називає носія стану, або локативна чи темпоральна обставина; тобто предикату протиставляється семантично значущий елемент речення [6, с. 259].

У системі мови переважає тенденція до симетрії між обома структурами речення, однак явище асиметрії трапляється досить часто. Симетрію між названими структурами відбиває тип речення, у якому у семантико-синтаксичній позиції суб’єкта й формально-граматичній позиції підмета виступає іменник, який позначає особу, дієслово в позиції предиката дії та присудка – дію, іменник у позиції об’єкта дії та керованого

другорядного члена речення – конкретний предмет тощо [134, с. 12]. Компоненти семантичної структури речення взаємодіють із членами речення як репрезентантами його формально-граматичної будови, тому й можна стверджувати, що, наприклад, агенс найчастіше реалізується в позиції підмета і под. [78, с. 274].

Реченням з одновалентними предикатами стану, які характеризують фізичний, емоційний або інтелектуальний стан, психічні переживання людини, в обох зіставлюваних мовах властива асиметричність формальної й значеннєвої структур, якщо суб'єкт має форму непрямого відмінка. У випадках асиметрії формально-синтаксичні компоненти набувають нетипової для них ролі в семантичній організації речення. Семантико-синтаксична структура таких речень зазнає трансформації, оскільки суб'єкт стану набуває форми давального відмінка, який у таких конструкціях є необхідним компонентом семантико-синтаксичної структури речення, напр.: нім. *Seltsam ist ihm zumute* (St. Zweig) ‘Дивно в нього на душі’; укр. *Пливи і не журись, небоже! Уже тобі скрізь буде гоже* (І. Котляревський).

На думку І. Р. Вихованця, односкладні елементарні прості речення з предикатами стану і зумовленим їхньою валентністю давальним суб'єкта стану слід уважати трансформами двоскладних речень: *Внук був веселий* → *Внукові було весело*; *Вона жаліла дітей* → *Їй було жаль дітей*; *Ми соромилися* → *Нам було соромно*. Низка конструкцій із категорією стану і давальним суб'єкта стану безпосередньо не співвідносна з конкретним предикатом двоскладного речення, а утворена на основі загального стосунку до вихідної моделі двоскладних простих речень, пор.: *Вона весела* → *Їй весело* і *Хлопчик замерз* → *Хлопчикові холодно* [47, с. 117].

За визначенням Н. Ю. Шведової, “суб'єкт – той (те), від кого (чого) виходить дія, стан, сприйняття тощо” [200, с. 464], тому не дивно, що він не завжди корелює з логічним суб'єктом і його не завжди можна визначити, спираючись лише на граматичні, формальні показники членів речення [107, с. 3].

Велику групу речень зі словами категорії стану становлять конструкції, які називають стан довкілля. У семантичному відношенні для них характерна насамперед безагентивність, тому що вони є імперсональними як за організацією, так і за семантикою. У таких реченнях ідеться про стани не пов'язані з носієм [141, с. 87], напр.: нім. *Es war schon spät...* (H. Böll) 'Було вже пізно...'; *Es war kalt, sehr kalt...* (W. Bredel) 'Було холодно, дуже холодно'; укр. *У хаті ставало гамірно від розмов, суперечок і сміху* (І.Ткач); *Сьогодні до полудня хмарно, але сухо* (Леся Українка).

Невідповідність семантичної та формально-синтаксичної організації речення спостерігаємо також у конструкціях з двовалентними предикатами стану, які здебільшого називають емоційний або інтелектуальний стан, психічні переживання людини, оцінку якого-небудь стану з морально-етичного погляду або з погляду доцільності/ недоцільності і, крім суб'єкта стану, містять ще один другорядний член речення (об'єкт стану, обставину місця або часу), напр.: нім. *Es tut mir leid um ihn* 'Мені жаль його'; *Mir ist ängstlich zumute* 'Мені кривдно на душі'; укр. *Нелегко вам на початку було, та, мабуть, і зараз тугувато* (І. Цюпа); *Лірики поету треба* (О. Підсуха); *Нам з тобою буде видно море* (М. Нагнибіда).

Статус другорядних членів речення, на відміну від головних, не однаковий, вони можуть посідати облігаторну й факультативну позицію [130, с. 48]. Тому двовалентні предикати стану не завжди реалізують свою правобічну валентність у семантико-синтаксичній структурі речення, що зумовлено обов'язковістю чи необов'язковістю непередикатних синтаксем і визначається комунікативними потребами мовця, пор.: нім. *Es war ihm bange ums Herz* (A. Seghers) 'Йому на серці було боязно' → *Es war ihm bange* 'Йому було боязно'; укр. *Якось невесело йому на серці* (Г. Хоткевич) → *Якось невесело йому стало*.

Багато предикатів стану відкривають позиції локативів. Локальний конкретизатор може мати загальне значення й обмежувальне. Загальнопросторове уточнення може бути виражене детермінантами

іменного й прислівникового типів (*tut, tam, hier, dort*), локально-обмежувальне – валентно зумовленими поширювачами на зразок “від чого ... до чого”, “до + родовий”, “в, на, по, при + місцевий” [17, с. 99], “von was ... zu was”, “zu + Dat”, “bis + Akk”, напр.: укр. *Пішов [Тимко] городом у яр. Там було тихо і мирно* (Г. Тютюнник); *Від війна до двора було неблизько* (І. Франко); нім. *Draußen war es dunkel geworden...* (Н. Böll) ‘Надворі стало вже темно...’, *Von mir zu dir ist es nicht weit* ‘Від мене до тебе недалеко’. Локально-обмежувальний конкретизатор уточнює значення просторової межі і тим самим загальну семантику речення.

Темпоральні синтаксеми в складі речень з предикатами стану виражають відношення мовця до моменту мовлення (його очевидність, запланованість, неминучість тощо). Часова орієнтація в темпоральному детермінанті входить до його семантичної структури (нім. *gestern, heute, morgen, einmal, damals*; укр. *учора, сьогодні, завтра, колись, тоді* тощо) або до модифікатора (нім. *nächst, vorig, zukünftig*; укр. *наступний, минулий, майбутній*, напр.: *im vorigen Jahr, минулого тижня*) [169, с. 59], напр.: нім. *Morgen ist es schon spät* ‘Завтра вже пізно’; *Zu dieser Tageszeit war es in der Badeanstalt menschenleer* (St. Zweig) ‘У цю пору на пляжі було безлюдно’; укр. *Сьогодні знову страшенний дощ, мокро і холодно* (М. Коцюбинський); *Іван ... здивувався і сказав Панькові, що в таку студінь небезпечно босому ходити* (Л. Мартович).

Двоскладним реченням з предикатами стану в німецькій мові властивий збіг їхньої семантико-синтаксичної та формально-граматичної структур. Спільна ситуація, яка передається предикатом і семантично зумовленим аргументом із значенням суб’єкта чи носія стану, у семантико-синтаксичній структурі речення позначається предикатною синтаксемою стану й лівобічними субстанційними синтаксемами з функцією суб’єкта фізичного, емоційно-психічного, інтелектуального стану [73, с. 177].

Елементарній семантико-синтаксичній структурі таких речень відповідає мінімальна, двокомпонентна, формально-синтаксична структура, у

якій з предикатом співвідноситься аналітичний іменний присудок, а із суб'єктом – синтетичний підмет, напр.: нім. *Seine Eltern waren nicht in der Lage, ihrem Zweitältesten den Champagner beizustellen* (G. Heyer) ‘Його батьки були не взмозі поставляти шампанське своєму другому синові’.

Двовалентні предикати стану німецької мови формують трикомпонентну семантико-синтаксичну структуру речення, що містить предикатну синтаксему стану й дві субстанційні синтаксеми: у функції суб'єкта й об'єкта стану, суб'єкта й локатива або темпоратора стану, напр.: нім. *Er ist meiner Hilfe bedürftig* ‘Він потребує моєї допомоги’; *Ich bin heute völlig kaputt* ‘Я втомився сьогодні до смерті / дослівно: Я сьогодні абсолютно виснажений’.

Деякі предикати стану німецької мови можуть відкривати третю факультативну позицію, через що обсяг семантико-синтаксичної структури збільшується за рахунок ще одного правобічного субстанційного компонента, який відрізняється від об'єктного другорядного члена силою керування, напр.: нім. *Ich bin dem Freunde (für das Geschenk) dankbar* ‘Я вдячний товаришеві (за подарунок)’.

Таким чином, особливості семантики стану, комунікативні завдання, функціональна спрямованість реченнєвої синтаксичної конструкції з предикатами стану в обох зіставляваних мовах зумовлюють асиметрію кореляції семантико-синтаксичної й формально-граматичної структури. Більшість речень, сформованих категорією стану, мають асиметричний характер співвіднесеності компонентів, що зумовлено, насамперед, переміщенням суб'єктної синтаксеми із значенням носія стану в позицію об'єкта стану.

Висновки до розділу

Аналіз речень зі словами категорії стану зіставляваних мов дав змогу окреслити структурно-семантичні особливості цих конструкцій, специфіка

яких виявляється у функціонуванні слів категорії стану як предикативного центру елементарних та неелементарних із семантичного погляду речень.

Суттєвою відмінністю між німецькими й українськими конструкціями є формально виражена бінарність німецьких речень, яка виявляється в облігаторній репрезентації підмета й присудка. На противагу цьому українські речення є здебільшого односкладними безособовими утвореннями, структурні різновиди яких спричинені глибинною семантикою предикативних слів.

У німецькій мові слова категорії стану можуть входити до складу як персональних, так й імперсональних речень, найпоширенішим типом яких є формально двоскладні речення із безособовим прономінативом *es*.

Наступним розповсюдженням в обох мовах типом є двокомпонентні конструкції з суб'єктом, вираженим давальним відмінком, хоча німецькі слова категорії стану можуть утворювати речення з підметом у формі номінатива, що є нехарактерним для українського синтаксису.

Розбіжність між зіставляваними мовами полягає також у тому, що зв'язка при словах категорії стану може мати в українській мові нульове вираження, тоді як у німецькій вона присутня завжди.

Семантико-синтаксична структура речень із предикатами стану зумовлена лексичним значенням і валентними можливостями цих одиниць і може бути одно-, дво-, у максимальному вияві – трикомпонентною в українській та одно-, дво-, три-, максимально чотирикомпонентною в німецькій мові.

Специфічним для слів категорії стану є поєднання із суб'єктною синтаксевою, яка називає неактивного, пасивного носія стану й репрезентована назвами істот, власними іменами або займенниками. Окрім суб'єкта стану, досліджувані лексеми можуть корелювати у реченні з об'єктом, локативом чи темпоратором стану. Об'єкт є залежним компонентом предиката й позначає істоту або предмет, з якими пов'язаний той чи той стан. Морфологічно він може бути виражений знахідним

відмінком (з прийменником чи без нього) і прийменниковим давальним в обох мовах, а також препозиційним родовим або препозиційним орудним в українській та прямим і непрямим родовим у німецькій мові. Синтаксема локативності відбиває просторові характеристики предикатів стану, характеризуючи місцезнаходження особи чи предмета, і представлена місцевим відмінком в українській і препозиційним давальним у німецькій мові. Часове значення конструкцій з категорією стану передається зазвичай зв'язкою, але може уточнюватися вторинними темпоральними синтаксемами адвербіального характеру.

Поширеним в обох мовах є структурно-семантичний тип речень з інфінітивом як виразником вторинної предикації, що перебуває з присудком в опосередкованих відношеннях і пов'язаний з ним односуб'єктністю. Предикат стану й інфінітив є семантично рівноправними, але з погляду модально-часової маркованості інфінітив підпорядковується предикатові.

Валентний потенціал слів категорії стану виявляється й у здатності відкривати одну, найбільше дві позиції валентно-пов'язаних членів в українській мові та одну, дві, максимально три позиції в німецькій. Проте доволі поширеними в досліджуваних мовах є конструкції з нульовою валентністю предиката стану.

Репрезентантами лівобічної валентності суб'єкта стану є назви осіб, власні імена або займенники у давальному відмінку в обох мовах, а також у називному відмінку чи сполученнях *für* + акузатив, *von* + датив у німецькій.

Відповідно до семантики слів категорії стану розрізняють декілька варіантів суб'єктної синтаксеми: суб'єкт фізичного стану, суб'єкт емоційно-психічного стану, суб'єкт психофізичного стану, суб'єкт інтелектуального стану, суб'єкт емоційно-оцінного ставлення до об'єкта з морально-етичного погляду або доцільності/недоцільності, суб'єкт-носій модальності.

Двовалентні предикати стану відкривають ще одну додаткову позицію об'єкта або локатива стану. Варіантами об'єктної синтаксеми стану в німецькій мові можуть бути прямий родовий відмінок, прямий давальний, а

також непрямий з прийменниками *an(am)*, *bei*, *in(im)*, *mit*, *zu*, та знахідний (безприйменниковий або з препозитивами *über*, *um*). Типовими морфологічними формами репрезентації об'єкта в українській мові є родовий відмінок без прийменника, давальний з прийменником *y(в)*, знахідний без прийменника або з препозитивом *za*, орудний з прийменником *za*.

Двомісна валентна рамка предикатів стану не завжди передбачає наявність суб'єкта стану, натомість вона може включати дві правобічні синтаксеми. Таким чином, двовалентні предикати стану здатні приєднувати субстанційні синтаксеми у функції суб'єкта й об'єкта стану, суб'єкта й локатива, а також вторинних предикатних синтаксем, які виражають здебільшого темпоральні відношення.

Невелика група німецьких слів категорії стану із семантикою емоційного стану, суб'єктивної оцінки стану тощо сполучається з ще одним правобічним компонентом й утворює тривалентні конструкції.

Кореляція семантичної і формально-граматичної структури речень із предикатами стану може носити як симетричний, так і асиметричний характер. Симетрична співвіднесенність простежується тільки в тих німецьких конструкціях, у яких підмет представлений називним відмінком. Проте для більшості речень аналізованого типу характерна асиметрія, оскільки вони є переважно безособовими утвореннями з суб'єктом у давальному відмінку, що не відповідає формальній побудові елементарного простого речення.

ВИСНОВКИ

Основний підсумок дисертаційної роботи полягає у визначенні специфіки формування семантико-синтаксичної структури речень зі словами категорії стану німецької й української мов, що не отримала дотепер вичерпного висвітлення у лінгвістичній літературі. Проведене дослідження дозволило зробити такі загальні теоретичні й практичні висновки:

У мовознавстві сформувався два підходи щодо визначення статусу слів категорії стану. За першим підходом слова категорії стану в обох зіставляваних мовах розглядають у складі інших частин мови: прислівника, іменника, прикметника тощо, спростовуючи їхній часномовний статус, оскільки ці лексеми не мають специфічних ознак, які б дозволили тлумачити їх як окремий лексико-граматичний розряд слів. Другий підхід, який дістав розвиток у даному дисертаційному дослідженні, передбачає, що на сучасному етапі розвитку мовознавчої науки триває формування слів категорії стану як самостійної частини мови на підставі характерних синтаксичних і морфологічних характеристик, а також спільного семантичного значення.

Виокремлення стану в системі значень предикатів ґрунтується на логіко-семантичній основі. Лексико-семантичне угруповання слів із семантикою стану сформоване на підставі таких характеристик: 1) загального категорійного значення, 2) визначеного функціонального вживання і 3) специфічної граматичної сполучуваності, на основі яких предикати стану становлять окремий семантичний тип, що поповнюється за рахунок включення до нього лексичних одиниць інших частин мови – прикметників, прийменникових сполучень та дієприкметників II у німецькій мові, прислівників, іменників, модальних слів – в українській. Ядро категорії стану становлять лексичні одиниці, які не мають омонімів серед інших лексико-граматичних класів слів.

Спільними семантичними ознаками слів категорії стану в німецькій та українській мовах є: 1) відношення до часової осі (ці лексичні одиниці описують часові стадії існування предмета чи особи, приписуючи їм ознаку, актуальну для окремого проміжку часу); 2) інактивність (аналіз контекстуальної семантики стану дозволив встановити також ознаку неактивності, пасивності носія стану, оскільки йому не потрібно докладати зусиль для досягнення того чи того стану); 3) орієнтованість на суб'єкт стану (стан стосується насамперед осіб, указуючи на їхні внутрішні, психічні властивості, які не можна спостерігати безпосередньо або через їхні зовнішні прояви); 4) тимчасовість (стан виступає тимчасовою характеристикою особи чи явища, яка має початок і кінець).

На основі спільного значення слів категорії стану в німецькій та українській мовах виявлено шість лексико-семантичних груп (ЛСГ) в обох мовах: 1) ЛСГ із семантикою емоційного або інтелектуального стану, психічних переживань людини (87 одиниць (31%) у німецькій мові й 91 (26%) – в українській); 2) ЛСГ на позначення стану довкілля (погода, атмосферні явища), обстановки (81 лексема (29%) в німецькій і 84 (24%) – в українській мові); 3) ЛСГ зі значенням оцінки стану з морально-етичного погляду або доцільності/ недоцільності (45 слів (16%) у німецькій мові й 60 (17%) – в українській); 4) ЛСГ на позначення фізичного стану істот (31 одиниця (11%) у німецькій і 42 (12%) – в українській мові); 5) ЛСГ слів категорії стану із суб'єктивною оцінкою стану з боку протяжності його в часі чи в просторі (25 лексем (9%) у німецькій мові й 38 (11%) – в українській); 6) ЛСГ слів категорії стану з модальним значенням (11 слів (4%) в німецькій і 35 (10%) – в українській мові).

Функціонально-семантична категорія становості пов'язана з категорією темпоральності, оскільки стан може тривати в трьох часових планах (минулому, теперішньому й майбутньому).

З морфологічного погляду слова категорії стану є аналітичними утвореннями й функціонують у реченні в поєднанні з первинними або

вторинними зв'язками, становлячи з ними неподільні граматичні єдності, в яких зв'язка є носієм граматичного, а слова категорії стану – лексичного значення. У цьому аспекті виявлено відмінність між граматичною будовою зіставляваних мов, оскільки в українській мові, на відміну від німецької, зв'язка у складі предиката, який репрезентує стан у теперішньому часі, має, зазвичай, нульове вираження.

На формально-синтаксичному рівні між словами категорії стану німецької та української мов встановлено таку відмінність: слова категорії стану є головним членом односкладних безособових речень в українській мові, тоді як граматична система німецької мови тяжіє до формальної завершеності речення, а тому імперсональні конструкції з предикатами стану містять обидва елементи граматичної основи: суб'єкт, виражений субститутом *es*, і предикат. Окрім того, слова категорії стану можуть виступати в німецькій мові головним компонентом персональних речень.

Формування структурних типів речень із предикатами стану зумовлено валентними особливостями цієї групи слів, що програмують кількість і якість компонентів речення й визначають їхні семантичні функції. Згідно з валентними показниками предикати стану, репрезентовані словами категорії стану, диференціюються на одно- і двовалентні (тільки поодинокі предикати стану німецької мови здатні до відкриття третьої валентної позиції). На цій підставі виокремлено одно-, дво- та трикомпонентні речення з семантикою стану в зіставляваних мовах: однокомпонентних речень – 30% у німецькій мові й 24% в українській, двоконпонентних – 40% у німецькій мові й 41% в українській, трикомпонентних – 20% у німецькій мові й 15% в українській. Окрему підгрупу становлять конструкції з подвійною предикативною основою, структурованою предикатом стану й інфінітивом (11% у німецькій мові й 20% в українській).

Характер предиката стану зумовлює відповідний семантичний різновид суб'єктної синтаксеми – носія стану, репрезентованого іменниками-назвами істот, займенниками або власними іменами. Диференційною ознакою цієї

синтаксеми є пасивність. Морфологічним засобом вираження семантико-синтаксичної функції суб'єкта стану є здебільшого давальний відмінок (27% у німецькій і 36% в українській мові), рідше – прийменникові конструкції в обох мовах. Для певної групи слів категорії стану німецької мови носієм стану виступає називний відмінок (18%).

З морфологічного погляду об'єктна синтаксема в конструкціях з предикатами стану репрезентована такими варіантами: формами родового й давального відмінків іменників або займенників в обох зіставляваних мовах, а також орудного в українській мові. Варіантні форми локативних і темпоральних синтаксем залежать від семантичного наповнення предикатів стану.

У межах різних семантико-синтаксичних типів речень зі словами категорії стану в зіставляваних мовах виокремлено декілька різновидів семантико-синтаксичної структури, що зумовлено комбінацією облігаторних і факультативних субстанційних синтаксем. За відсутності облігаторного іменникового компонента конструкція втрачає семантичну й граматичну завершеність, тим часом як використання факультативної синтаксеми залежить від комунікативної потреби мовця. Слова категорії стану зіставляваних мов структурують переважно елементарні з семантико-синтаксичного погляду конструкції, хоча вони можуть входити й до складу речень, ускладнених валентно-незв'язаними членами (темпораторами).

Семантична й формально-граматична структура речень зі словами категорії стану німецької й української мов по-різному корелюють й, відповідно, мають різний обсяг. Для конструкцій зі словами категорії стану як німецької, так і української мов характерна розбіжність значеннєвої і формальної будови речень, тобто асиметрична кореляція, яка відбувається за посередництва семантико-синтаксичного рівня й зумовлена відсутністю однозначного зв'язку між формально-граматичними й семантико-синтаксичними функціями синтаксем. Причинами асиметрії різних сторін речення в обох мовах виступають лексичні особливості складників

структури, наявність детермінантів, компресія декількох пропозицій у простому реченні.

Симетричну кореляцію спостерігаємо тільки в тих німецьких конструкціях, суб'єкт яких репрезентовано називним відмінком, оскільки ототожнення компонентів семантичної структури речення й синтаксичних функцій цих членів речення можна здійснювати лише в межах елементарних двоскладних речень.

Результати узагальнення матеріалу дослідження сприятимуть поглибленню розуміння системності мови, зокрема на лексичному та синтаксичному рівнях. Дисертаційне дослідження може стати поштовхом для подальшого вивчення зв'язку валентності з семантико-синтаксичною структурою речення, конститутивної ролі предикатів різних семантичних типів у формуванні речення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамов Б. А. Избранные работы по немецкой грамматике и общим проблемам языкознания / Борис Александрович Абрамов [под общ. ред. д.ф.н. Н. Н. Семенюк]. – М. : "Кругъ", 2003. – 424 с.
2. Абрамов Б. А. Теоретическая грамматика немецкого языка. Сопоставительная типология немецкого и русского языков / Борис Александрович Абрамов. – М. : ВЛАДОС, 2001. – 288 с.
3. Адмони В. Г. Введение в синтаксис современного немецкого языка / Владимир Григорьевич Адмони. – М. : Наука, 1955. – 391 с.
4. Адмони В. Г. Исследования по синтаксису немецкого языка / Владимир Григорьевич Адмони. – М. : Наука, 1958. – 388 с.
5. Адмони В. Г. Исторический синтаксис немецкого языка / Владимир Григорьевич Адмони. – М. : Высш. школа, 1963. – 334 с.
6. Адмони В. Г. Синтаксис современного немецкого языка. Система отношений и система построения / Владимир Григорьевич Адмони. – Л. : Наука, 1973. – 336 с.
7. Адмони В. Г. Теоретическая грамматика немецкого языка : Строй современного немецкого языка / Владимир Григорьевич Адмони. – М. : Просвещение, 1986. – 336 с.
8. Акмалова Ф. Ш. Категория “состояние”, ситуация действительности и предложение / Ф. Ш. Акмалова // Филол. науки. – 1999. – № 2. – С. 35-38.
9. Акулова К. П. Об именном сказуемом в современном немецком языке / К. П. Акулова, И. Н. Ейхбаум // Филол. науки. – 1962. – № 4. – С. 192-196.
10. Алисова Т. Б. Введение в романскую филологию / Т. Б. Алисова, Т. А. Репина, М. А. Таривердиева. – М. : Высш. шк., 1987. – 344 с.
11. Алпатов В. М. О разных подходах к выделению частей речи / В. М. Алпатов // Вопр. языкознания. – 1986. – № 4. – С. 37- 46.
12. Андерш Й. Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською / Йосип Фрідріхович Андерш. – К. : Наук. думка,

1987. – 191 с.
13. Андреев Н. Д. Структурно-вероятностная типология отношений между семантикой слова и его грамматическими категориями : Типология грамматических категорий / Николай Дмитриевич Андреев. – М. : Наука, 1975. – 278 с.
 14. Апресян Ю. Д. Синтаксическая обусловленность значений / Ю. Д. Апресян // Рус. яз. в шк. – 1967. – № 6. – С. 3-6.
 15. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика : Синонимические средства языка / Юрий Дереникович Апресян. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1995. – 472 с.
 16. Аракин В. Д. Сравнительная типология английского и русского языков / Владимир Дмитриевич Аракин. – М. : Просвещение, 1989. – 254 с.
 17. Арват Н. Н. Семантическая структура простого предложения в современном русском языке / Нинель Николаевна Арват. – К. : Вища шк., 1984. – 159 с.
 18. Артемчук Г. І. Порівняльна типологія німецької і української мов / Галік Ісакович Артемчук. – К. : Вища шк., 1987. – 456 с.
 19. Арутюнова Н. Д. Коммуникативная функция и значение слова / Н. Д. Арутюнова // Науч. доклады высш. шк. Филол. науки. – 1970. – № 3. – С. 42-54.
 20. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы / Нина Давыдовна Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 384 с.
 21. Арутюнова Н. Д. Семантическая структура и функции субъекта / Н. Д. Арутюнова // Изв. АН СССР : Совр. лит. яз. – 1979. – Т. 38. – № 4. – С. 323–334.
 22. Бабайцева В. В. Явления переходности в грамматике русского языка / Вера Васильевна Бабайцева. – М. : Дрофа, 2000. – 638 с.
 23. Бабайцева В. В. Система односоставных предложений в современном русском языке / Вера Васильевна Бабайцева. – М. : Дрофа, 2004. – 214 с.

24. Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста / Людмила Григорьевна Бабенко. – М. : Флинта, 2005. – 496 с.
25. Балиашвили О. К. Вопрос о категории состояния в русском языке : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01. “Русский язык” / О. К. Балиашвили. – Тбилиси, 1952. – 17 с.
26. Бархударов Л. С. Структура простого предложения современного английского языка / Леонид Степанович Бархударов. – М. : Высш. шк., 1966. – 200 с.
27. Бархударов Л. С. Очерки по морфологии современного английского языка / Леонид Степанович Бархударов. – М. : Высш. шк., 1975. – 156 с.
28. Баудер А. Я. Части речи – структурно-семантические классы слов в современном русском языке / Анатолий Яковлевич Баудер. – Таллин : Валгус, 1982. – 184 с.
29. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
30. Беловольская Л. А. Синтаксис словосочетания и простого предложения / Людмила Алексеевна Беловольская. – Таганрог : Изд-во Таганрож. ун-та, 2001. – 55 с.
31. Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения / Валентин Васильевич Богданов. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1977. – 204 с.
32. Болюх О. В. Власне-семантична і формально-граматична інтерпретація безособових речень / О. В. Болюх // Мовознавство. – 1992. – № 3. – С. 44-49.
33. Болюх О. В. Семантико-синтаксична структура безособового речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02. “Українська мова” / О. В. Болюх. – К., 1992. – 16 с.
34. Бондарко А. В. К проблеме интенциональности в грамматике (на материале русского языка) / А. В. Бондарко // Вопр. языкознания. – 1994. – № 2. – С. 29-42.

35. Борщ Є. Г. Граматична особа і персональність / Є. Г. Борщ // Мовознавство. – 1973. – № 4. – С. 50-59.
36. Брицин В. М. Односкладні речення слов'янських мов у функціонально-граматичному та етнолінгвістичному аспектах / В. М. Брицин, В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 2003. – № 2-3. – С. 86-92.
37. Брицын В. М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке / Виктор Михайлович Брицын / АН УССР. Ин-т языковедения им. А. А. Потебни [отв. ред. Г.П. Ижакевич]. – К. : Наук. думка, 1990. – 320 с.
38. Буланин Л. Л. Трудные вопросы морфологии / Лев Львович Буланин. – М. : Просвещение, 1976. – 206 с.
39. Булыгина Т. В. К построению типологии предикатов в русском языке / Т. В. Булыгина // Семантические типы предикатов. – М. : Наука, 1982. – С. 7-85.
40. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. Синтаксис / Федор Иванович Буслаев. – М. : КомКнига, 2006. – 344 с.
41. Васильев Л. М. Предикаты состояния в русском языке / Л. М. Васильев // Исследования по семантике (Семантика языка и речи). – Уфа : Изд-во Башкирск. гос. ун-та, 1991. – С. 32-49.
42. Веденькова М. С. Предикативное определение в немецком языке : учеб. пособие / М. С. Веденькова, А. Н. Приходько. – Запорожье : Изд-во Запорож. гос. ун-та, 1992. – 88 с.
43. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Учпедгиз, 1947. – 783 с.
44. Виноградов В. В. О частях речи в русском языке / В. В. Виноградов // Вопр. языкознания. – 1972. – № 3. – С. 18-28.
45. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Высш. шк., 1986. – 640 с.
46. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / Іван Романович Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.

47. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / Іван Романович Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
48. Вихованець І. Р. Граматика української мови : Синтаксис / Іван Романович Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
49. Вихованець І. Р. Чи є слова категорії стану? / І. Р. Вихованець // Актуальні проблеми граматики : зб. наук. праць [відп. ред. В. М. Ожоган]. – Кіровоград : КДПУ, 1997. – Вип. 2. – С. 127-129.
50. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Університетське вид-во "Пульсари", 2004. – 400 с.
51. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, 1983. – 219 с.
52. Вінтонів М. Семантичні вияви предикатів процесу в сучасній українській мові / М. Вінтонів // Наук. записки. Серія філологічна. – Вінниця : Вид-во Вінницьк. пед. ун-ту. – 2001. – № 3. – С. 23-28.
53. Володина Г. И. Описание семантических классов предикатов в целях преподавания русского языка как неродного / Галина Ильинична Володина. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1989. – 127 с.
54. Вольф Е. М. Грамматика и семантика прилагательных / Елена Михайловна Вольф. – М. : Наука, 1978. – 200 с.
55. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Елена Михайловна Вольф. – М. : Наука, 1985. – 176 с.
56. Вольф Е. М. Эмоциональные состояния и их представление в языке / Е. М. Вольф // Логический анализ языка : Проблемы интенциональных и семантических контекстов. – М. : Наука, 1989. – С. 115-118.
57. Востоков А.Х. Русская грамматика / Александр Христофорович Востоков. – М. : Наука, 1959. – 216 с.
58. Гак В. Г. К проблеме семантической синтагматики / В. Г. Гак // Проблемы структурной лингвистики : сб. ст. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та,

1971. – С. 370-384.
59. Гак В. Г. Сравнительная типология французского и русского языков / Владимир Григорьевич Гак. – М. : Комкнига, 2006. – 290 с.
60. Галкина-Федорук Е. М. Безличные предложения в современном русском языке / Евдокия Михайловна Галкина-Федорук. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1958. – 332 с.
61. Галкина-Федорук Е. М. Современный русский язык / Евдокия Михайловна Галкина-Федорук. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1964. – Ч. 2. – 638 с.
62. Гаркавец О. М. Про критерії поділу слів на частини мови / О. М. Гаркавец // Укр. мовознавство. – 1982. – № 10. – С. 15-20.
63. Гвоздев А. Н. Современный русский литературный язык : Синтаксис / Александр Николаевич Гвоздев. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1968. – 416 с.
64. Гиро-Вебер М. К. К вопросу о классификации простого предложения в современном русском языке / М. К. Гиро-Вебер // Вопр. языкознания. – 1979. – № 6. – С. 71-75.
65. Гонтар Т. Ф. До проблеми валентності мовних одиниць / Т. Ф. Гонтар // Мовознавство. – 1995. – № 2-3. – С. 17-21.
66. Горпинич В. О. Морфологія української мови / Володимир Олександрович Горпинич. – К. : ВЦ “Академія”, 2004. – 336 с.
67. Горяний В. Д. Предикативи в українській мові / В. Д. Горяний // Укр. мова і література в шк. – 1982. – № 3. – С. 40-42.
68. Грамматика современного русского литературного языка [глав. ред. Н. Ю. Шведова]. – М. : Наука, 1970. – 687 с.
69. Гухман М. М. Глагольные аналитические конструкции / М. М. Гухман // Вопр. грамматиц. строя. – М. : Изд-во АН СССР, 1955. – С. 358-361.
70. Ещенко Ю. Ф. Двусоставная вторичная предикация в структуре предикативных единиц в современном английском языке : автореф. дис. на

- соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Ю. Ф. Ещенко. – К., 1972. – 19 с.
71. Жаборюк О. А. Про мовний і логічний аспекти предикації / О. А. Жаборюк // Мовознавство. – 2000. – № 1. – С. 70-74.
72. Желтов Ю. О. О лексико-семантических особенностях категории состояния / Ю. О. Желтов // Вестник Башкирск. ун-та. – 2001. – № 3. – С. 57-59.
73. Жигора І. В. Семантико-синтаксична структура речень з ітеративними предикатами : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10. 02. 01 “Українська мова” / Жигора Ірина Валеріївна. – Кіровоград, 2004. – 211 с.
74. Жирмунский В. М. Общее и германское языкознание : Избр. труды / Виктор Максимович Жирмунский. – Л. : Наука, 1976. – 695 с.
75. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К. : Рад. шк., 1972. – Ч.1. – 407 с.
76. Загнітко А. П. Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці / Анатолій Панасович Загнітко. – К. : НКМ ВО, 1990. – 129 с.
77. Загнітко А. П. Система і структура граматичних категорій дієслова / Анатолій Панасович Загнітко. – К. : НКМ ВО, 1990. – 74 с.
78. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Морфологія / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : Дон ДУ, 1996. – 437 с.
79. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : Дон НУ, 2001. – 662 с.
80. Зайко Л. В. Безособові речення у контексті мовного розвитку / Л. В. Зайко // Мовознавство. – 2004. – № 4. – С. 81-88.
81. Зайченко Н. Д. Способы выражения субъекта в конструкции эксплицитной модальности (Модусные конструкции с безличным *es*) / Н. Д. Зайченко // Структура и семантика простого, сложного и осложненного предложения : межвуз. сб. науч. трудов [Ред. кол. : Л. В. Шишкова (отв. ред.) и др.]. – Л. : Изд-во Ленингр. гос. пед. ин-та им. А. И. Герцена, 1988. – С. 113-122.

82. Зеленецкий А. Л. Сравнительная типология немецкого и русского языков / А. Л. Зеленецкий, П. Ф. Монахов. – М. : Просвещение, 1983. – 240 с.
83. Зеленецкий А. Л. Сравнительная типология основных европейских языков / Александр Львович Зеленецкий. – М. : Академия, 2004. – 252 с.
84. Зеленецкий А. Л. Теория немецкого языкознания / Александр Львович Зеленецкий. – М. : Академия, 2003. – 400 с.
85. Зеленко Т. Д. Особливості синтаксичної сполучуваності прикметника й інфінітива у сучасній німецькій і українській мовах / Т. Д. Зеленко // Іноз. філологія. – 1986. – № 84. – С. 60-65.
86. Зиндер Л. Р. Современный немецкий язык / Л. Р. Зиндер, Т. В. Строева. – М. : Изд-во лит. на ин. языках, 1957. – 420 с.
87. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Галина Александровна Золотова. – М. : Наука, 1973. – 351 с.
88. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Галина Александровна Золотова. – М. : Наука, 1982. – 188 с.
89. Іваницька Н. Л. Формально-граматичне моделювання структури простого речення / Н. Л. Іваницька // Мовознавство. – 1986. – С. 20–27.
90. Иванова Л. П. Типы семантической структуры предложения / Л. П. Иванова // Структурно-функциональный анализ простого предложения. – К. : Вища шк., 1991. – С. 120-123.
91. Івченко М. П. Сучасна українська літературна мова / Макар Павлович Івченко. – К. : Вид-во Київськ. ун-ту, 1962. – 520 с.
92. Ильиш Б. А. О категории состояния в английском языке / Б. А. Ильиш // Памяти академика Л. В. Щербы. – Л. : Наука, 1951. – С. 48-53.
93. Исаченко А. В. О возникновении и развитии “категории состояния” в славянских языках / А. В. Исаченко // Вопр. языкознания. – 1955. – № 6. – С. 48-65.
94. Історія української мови : Синтаксис / [Г. П. Арполенко, А. П. Грищенко, В. В. Німчук та ін.]. – К. : Наук. думка, 1983. – 503 с.

95. Кадомцева Л. О. Українська мова. Синтаксис простого речення : [навч. посібник для філол. фак-тів ун-тів] / Лариса Олександрівна Кадомцева. – К. : Вища шк., 1985. – 127 с.
96. Каламова Н. А. Категория состояния в современном русском языке : [учебно-методическое пособие для студентов ф-тов журналистики] / Нина Андреевна Каламова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1991. – 28 с.
97. Карпенко Ю. О. Ще раз про критерії виділення частин мови / Ю. О. Карпенко // Мовознавство. – № 3. – 2001. – С. 76-80.
98. Касевич В. Б. Конструкции с предикатными актантами. Проблемы семантики / В. Б. Касевич, В. С. Храковский // Категории глагола и структура предложения. – Л., 1983. – С. 13-18.
99. Касевич В. Б. От пропозиции к семантике предложения / В. Б. Касевич, В. С. Храковский // Типология конструкций с предикатными актантами. – Л., 1985. – С. 7-12.
100. Касымова О. П. Позиция, функция и валентность как системные понятия / О. П. Касымова // II Междунар. Бодуэновские чтения : Казанская лингвистическая школа : традиции и современность : Труды и материалы : в 2 т. [под общ. ред. К. Р. Галиуллина, Г. А. Николаева]. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2003. – Т. 1. – С. 49-51.
101. Кацнельсон С. Д. О грамматической семантике / С. Д. Кацнельсон // Всесоюз. науч. конф. по теорет. вопр. языкозн. : тез. докл. – М., 1974. – С. 112-116.
102. Кацнельсон С. Д. К понятию типов валентности / С. Д. Кацнельсон // Вопр. языкознания. – 1987. – № 3. – С. 20-32.
103. Кендюшенко А. Г. Про семантичну структуру речень з предикативними прислівниками / А. Г. Кендюшенко // Мовознавство. – 1990. – № 4. – С. 50-54.
104. Кодухов В. И. Общее языкознание : [учебник для филол. специальностей ун-тов и пед. ин-тов] / Виталий Иванович Кодухов. – М. : Высш. шк., 1974. – 303 с.

105. Козинская Н. Г. К вопросу о категории состояния в немецком языке : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Н. Г. Козинская. – М. , 1968. – 16 с.
106. Козинська Н. Г. Про категорію стану в германських мовах / Н. Г. Козинская // Мовознавство. – 1969. – №1. – С. 21-24.
107. Кокорина С. И. О семантическом субъекте и особенностях его выражения в русском языке / Светлана Ильинична Кокорина. – М. : Наука, 1979. – 167 с.
108. Колшанский Г. В. Компоненты структуры текста / Г. В. Колшанский // Лингвистика в высшей школе. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1981. – Вып. X. – С. 44-53.
109. Коржинек И. М. К вопросу о языке и речи / И. М. Коржинек // Пражский лингвистический кружок. – М. : Прогресс, 1967. – С. 312-323.
110. Корсакова Т. В. Типология односоставных предложений современного немецкого языка : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки”/ Т. В. Корсакова. – Львов, 1979. – 23 с.
111. Косов В. Т. Теория членов предложения в зарубежной немецкой грамматике XX века / В. Т. Косов // Иностр. яз. в шк. – 1976. – № 4. – С. 18-24.
112. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство : методи, принципи, аспекти й рівні дослідження / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 2006. – № 5. – С. 34-51
113. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства : [підручник] / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 424 с.
114. Кочинева О. К. Синонимия и антонимия предикативов / О.К. Кочинева // Уч. зап. Ленингр. гос. пед. ин-та им. А. И. Герцена. – Мурманск, 1971. – С. 45-48.
115. Кочинева О. К. Можно ли считать предикативы, или слова категории состояния, неизменяемой частью речи / О. К. Кочинева // Русский язык :

- сб. трудов / [ред. кол. : Л. Ю. Максимов и др.]. – М. : Изд-во Моск. гос. пед. ин-та им. В. И. Ленина, 1975. – С. 181-188.
116. Кржижкова Е. К вопросу о формуле простого предложения / Е. Кржижкова // Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие. – М. : Наука, 1969. – С. 317–319.
117. Криушина К. П. О сочетаемости прилагательных с инфинитивом в современном английском языке / К. П. Криушина // Лингвистические исследования : сб. ст. – К. : Наук. думка, 1974. – С. 70-75.
118. Крушельницкая К. Г. Очерки по сопоставительной грамматике немецкого и русского языков / Клавдия Григорьевна Крушельницкая. – М. : КомКнига, 2006. – 265 с.
119. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Елена Самойловна Кубрякова. – М. : Наука, 1986. – 157 с.
120. Кубрякова Е. С. О тексте и критериях его определения / Е. С. Кубрякова // Текст. Структура и семантика. – М., 2001. – Т. 1. – С. 72-81.
121. Кузнецов А. М. Структурно-семантические параметры в лексике / А. М. Кузнецов – М. : Наука, 1980. – 160 с.
122. Кузнецова Э. В. Русские глаголы “приобщения объекта“ как функционально-семантический класс слов (к вопросу о природе лексико-семантических групп) : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.02 “Русский язык” / Э. В. Кузнецова. – М., 1974. – 23 с.
123. Кузнецова Э. В. Части речи и лексико-семантические группы слов / Э. В. Кузнецова // Вопр. языкознания. – 1975. – № 5. – С. 78-86.
124. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія / Ілля Корнійович Кучеренко. – К. : Вид-во Київськ. ун-ту, 1961. – Ч.1. – 171 с.
125. Кучеренко І. Дієслово / Ілля Кучеренко // Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вінниця : Поділля-2000, 2003. –

- С. 303-330.
126. Леута А. И. Семантико-синтаксическая структура предложений с глагольными предикатами состояния в современном литературном украинском языке : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 “Украинский язык” / А. И. Леута. – К., 1988. – 22 с.
127. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 682 с.
128. Ломтев Т. П. Предложение и его грамматические категории / Тимофей Петрович Ломтев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 198 с.
129. Лутак Т. І. Вторинна предикація як спосіб конденсації інформативного обсягу речення / Т. І. Лутак // Мовознавство. – 1986. – № 4. – С. 65-67.
130. Маркосян Л. Е. Семантика и синтаксис предикатов состояния : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Л. Е. Маркосян. – М., 1985. – 23 с.
131. Масицька Т. Є. Семантико-синтаксична валентність дієслова : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова” / Масицька Тетяна Євгенівна. – Луцьк, 1996. – 217 с.
132. Масицька Т. Є. Граматична структура дієслівної валентності / Тетяна Євгенівна Масицька. – Луцьк : Редакц. видавн. центр Волинськ. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. – 208 с.
133. Матвеева Т. В. Лексико-семантические группы русских глаголов. Словарь-справочник / Тамара Вячеславовна Матвеева. – Свердловск : Изд-во Уральск. ун-та, 1988. – 152 с.
134. Маулер Ф. И. Виды асимметрии между сторонами языкового знака / Ф. И. Маулер // Асимметрические знаки в языке. – Орджоникидзе, 1987. – С. 45-56.
135. Межов О. Г. Суб’єктні синтаксеми у структурі простого речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. Г. Межов. – К., 1998. – 19 с.

136. Мельников Г. П. Системная типология языков : Принципы. Методы. Модели / Геннадий Прокопьевич Мельников. – М. : Наука, 2003. – 395 с.
137. Методы сопоставительного изучения языков : сб. ст. [отв. ред. В. Н. Ярцева] / АН СССР, Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1988. – 93 с.
138. Милославский И. Г. Морфологические категории современного русского языка / Игорь Григорьевич Милославский. – М. : Просвещение, 1981. – 254 с.
139. Мірченко М. В. Давальний відмінок особи у семантико-синтаксичній структурі простого речення / М. В. Мірченко // Мовознавство. – 1980. – № 1. – С. 70-74.
140. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій / Микола Васильович Мірченко. – Луцьк : Вид-во Волинськ. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. – 125 с.
141. Москальская О. И. Грамматика текста / Ольга Ивановна Москальская. – М. : Высш. шк., 1981. – 183 с.
142. Москальская О. И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка) / Ольга Ивановна Москальская. – М. : Высш. шк., 1981. – 175с.
143. Німецько-українські мовні паралелі / [за ред. Ю. О. Жлуктенка]. – К. : Вища шк., 1977. – 262 с.
144. Общее языкознание : Внутренняя структура языка / [отв. ред. чл.-кор. АН СССР Б. А. Серебренников]. – М. : Наука, 1972. – 450 с.
145. Одинцова М. П. Главные члены и минимальная структурная схема : сопоставление двух подходов к описанию обязательного словесного состава простого предложения / М. П. Одинцова // Вестник Омск. ун-та. – 1996. – Вып. 1. – С. 63-66.
146. Падучева Е. В. Принцип композиционности в неформальной семантике / Е. В. Падучева // Вопр. языкознания. – 1999. – № 5. – С. 45-48.
147. Панфилов В. З. Грамматика и логика. (Грамматическое и логико-грамматическое членение простого предложения) / Владимир Зиновьевич

- Панфилов. – М. ; Л. : Наука, 1963. – 268 с.
148. Пасічник І. А. Семантико-синтаксична валентність предикативних прикметників : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Пасічник Ірина Анатоліївна. – Луцьк, 1998. – 219 с.
149. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / Александр Матвеевич Пешковский. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 432 с.
150. Пірус Г.О. Предикати відношення в українській мові : семантико-граматичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Г.О. Пірус. – К., 2004. – 15 с.
151. Поспелов Н. С. В защиту категории состояния / Н. С. Поспелов // Вопр. языкознания. – 1955. – № 2. – С. 55-64.
152. Поспелов Н. С. Мысли о русской грамматике / Николай Семенович Поспелов. – М. : Наука, 1990. – 182 с.
153. Потехня А. А. Из записок по русской грамматике / Александр Афанасьевич Потехня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. 1-2. – 640 с.
154. Почепцов Г. Г. Конструктивный анализ структуры предложения (на материале английского языка) : автореф. дисс. на соискание учен. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Г. Г. Почепцов. – Л., 1968. – 48 с.
155. Приходько А. М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові : синтактика, семантика, прагматика : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : 10.02.04 / Приходько Анатолій Миколайович. – К., 2002. – 461 с.
156. Русская грамматика : в 2 т. / [редкол. : Н. Ю. Шведова (гл. ред.) и др.]. – М. : Наука, 1980. – Т. 1. – 783 с.; Т. 2. – 709 с.
157. Русский язык : Энциклопедия / [под ред. Ю. Н. Караулова]. – М. : Большая советская энциклопедия, 2003. – 704 с.
158. Руферова Я. По поводу одного аспекта русского предложения (Место валентности в подготовке будущих преподавателей русского языка) /

- Я. Руферова // *Rossica Olomucensia*. – 2000. – № 38. – С. 279-282.
159. Савченко О. Н. Ознаки частин мови / О. Н. Савченко // *Укр. мова в шк.* – 1957. – № 4. – С. 7-15.
160. Семантические типы предикатов / [отв. ред. О. Н. Селиверстова]. – М. : Наука, 1982. – 365 с.
161. Синтаксис словосполучення і простого речення. Синтаксичні категорії і зв'язки / [ред. кол. : М. А. Жовтобрюх (відп. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1975. – 180 с.
162. Скобликова Е. С. Односоставные предложения / Елена Сергеевна Скобликова. – Куйбышев : Куйбышевский ун-т, 1977. – 136 с.
163. Славова Л. Л. Сучасні тенденції у зіставному мовознавстві / Л. Л. Славова // *Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. праць.* – 2007. – Ч. II. – Вип. 3. – С. 198-200.
164. Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка / Александр Иванович Смирницкий. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 296 с.
165. Смирнова Е. Д. Формализованные языки и логическая форма / Е. Д. Смирнова // *Логическая структура научного знания.* – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1965. – С. 56-68.
166. Современный русский язык : в 3 ч. / [под ред. Н. М. Шанского, А. Н. Тихонова]. – М. : Просвещение, 1987. – Ч. 2. – 254 с.
167. Солганик Г. Я. Валентность как лингвистическая категория / Г. Я. Солганик // *Рус. яз. за рубежом.* – 1994. – № 4. – С. 49-55.
168. Солнцев В. М. Язык как системно-структурное образование / Вадим Михайлович Солнцев. – М. : Наука, 1971. – 348 с.
169. Старикова Е. Н. Проблемы семантического синтаксиса / Елена Николаевна Старикова. – К. : Вища шк., 1985. – 123 с.
170. Степаненко М. І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення і речення / Микола Іванович Степаненко / НАН України. Укр. мовно-інформац. фонд. – К., 1997. – 216 с.
171. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Юрий

- Сергеевич Степанов. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 312 с.
172. Степанова М. Д. Теоретическая валентность и валентный анализ / Мария Дмитриевна Степанова. – М. : Наука, 1973. – 110 с.
173. Степанова М. Д. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке / М. Д. Степанова, Г. Хельбиг. – М. : Высш. шк., 1978. – 258 с.
174. Строева Т. В. Изменение лексического значения в предикативных именах прилагательных немецкого языка / Т. В. Строева // Вестник Ленингр. гос. ун-та. – Л., 1959. – № 14. – Вып. 3. – С. 34-42.
175. Супрун А. Е. Эволюция системы частей речи в славянских языках / Адам Евгеньевич Супрун. – Минск : Университетское, 1988. – 135 с.
176. Сусов И. П. Про межі присудка в німецькому реченні / И. П. Сусов // Іноземна філол. – 1972. – № 27. – С. 50-54.
177. Сусов И. П. Семантическая структура предложения. (На материале простого предложения в современном немецком языке) / Иван Павлович Сусов. – Тула : Изд-во Тульск. ун-та, 1973. – 141 с.
178. Сусов И. П. Предложение как лингвосемиотический феномен / И. П. Сусов // Сб. науч. тр. Моск. гос. пед. ин-та ин. яз. – М., 1977. – Вып. 112. – С. 97-108.
179. Сусов И. П. Предикат и предикация / И. П. Сусов // Семантика и прагматика синтаксических единств. – Калинин, 1981. – С. 93-100.
180. Сусов И. П. Формальный и функциональный подходы к языку / И. П. Сусов // Лингвистич. вестник. – Ижевск, 2000. – Вып. 1. – С. 3-19.
181. Сучасна українська літературна мова / [за ред. М. Я. Плющ]. – К. : Вища шк., 1994. – 414 с.
182. Сучасна українська літературна мова : Синтаксис / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.
183. Сятковский С. Основные принципы сопоставительного анализа языков / С. Сятковский // Русс. яз. за рубежом. – 1976. – № 4. – С. 69-73.

184. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Люсьен Теньер. – М. : Прогресс, 1988. – 656 с.
185. Тираспольский Г. И. Стативы в русском, болгарском и польском языках : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра филол. наук: спец. 10.02.00. “Языкознание” / Г. И. Тираспольский. – СПб., 1999. – 26 с.
186. Тираспольский Г. И. Немецкие стативы / Г. И. Тираспольский // Теория языка. Компаративистика. Германистика : сб. ст. – Архангельск : Изд-во Поморск. гос. ун-та им. М.В. Ломоносова, 2000. – С. 78-88.
187. Томашевская А. Л. О категории состояния в немецком языке / А. Л. Томашевская // Труды Уральского политехнического ин-та им. С. М. Кирова. Работы кафедры иностран. яз. – Свердловск, 1958. – Т. 1. – С. 20-26.
188. Травничек Фр. Заметки о “категории состояния”/ Фр. Травничек // Вопр. языкознания. – 1956. – № 3. – С. 46-53.
189. Українська мова : Енциклопедія / [ред. кол. : В. М. Русанівський та ін.]. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” імені М. П. Бажана, 2000. – 752 с.
190. Философский энциклопедический словарь / [гл. ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов]. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
191. Финагина Л. Н. Функционирование и грамматический статус лексемы *it* в современном английском языке : дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.04 “Германские языки”/ Финагина Людмила Николаевна. – Одесса, 1982. – 185 с.
192. Фортунатов Ф. Ф. Избранные труды / Филипп Федорович Фортунатов. – М. : Наука, 1957. – Т.1. – 790 с.
193. Храковский В. С. Аналитическая конструкция, словоформа, слово / В. С. Храковский // Аналитические конструкции в языках различных типов. – М. ; Л. : Наука, 1965. – С. 210-220.
194. Худова Е. Ю. О синтаксических функциях имени прилагательного в немецком языке / Е. Ю. Худова // Синтаксис простого предложения в

- современном немецком языке : межвуз. сб. науч. трудов. Моск. гос. пед. ин-та им. В. И. Ленина. – М., 1982. – С. 99-114.
195. Цыганова И. А. Проблема предикативного определения в современном немецком языке / И. А. Цыганова // Вопр. германской и романской филол. – Л., 1954. – Вып. 1. – С. 23-30.
196. Чирва Г. М. Безособові речення / Г. М. Чирва // Укр. мова і літ. в шк. – 1974. – № 3. – С. 22-34.
197. Чирва Г. М. Синтаксическая структура безличных предложений украинского языка : дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.01 “Украинский язык”/ Чирва Г. М. – Запорожье, 1977. – 157 с.
198. Шапиро А. Б. Есть ли в русском языке категория состояния как часть речи? / А. Б. Шапиро. // Вопр. языкознания. – 1955. – № 2. – С. 42-46.
199. Шахматов А. А. Очерки современного литературного русского языка / Александр Александрович Шахматов. – М. : Наука, 1941. – 288 с.
200. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / Александр Александрович Шахматов. – М. : Едиториал УРСС, 2001. – 624 с.
201. Шведова Н. Ю. О соотношении грамматической и семантической структуры предложения / Н. Ю. Шведова // Славянское языкознание : VII Междунар. съезд славистов. – М., 1973. – С. 458–483.
202. Шведова Н. Ю. Теоретические результаты, полученные в работе над „Русским семантическим словарем“/ Н. Ю. Шведова // Вопр. языкознания. – 1999. – № 1. – С. 12-15.
203. Шигуров В. В. Переходные явления в области частей речи в синхронном освещении : [учеб. пособие] / В. В. Шигуров. – Саранск : Изд-во Саратовск. ун-та. Саранск. фил., 1988. – 87 с.
204. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Дмитрий Николаевич Шмелев. – М. : КомКнига, 2006. – 282 с.
205. Шрайбер Ц. Н. Безличные предложения в современном немецком языке : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Ц. Н. Шрайбер. – Л., 1963. – 18 с.

206. Шрамм А. Н. Типы сказуемого в двусоставном предложении / А. Н. Шрамм // Рус. яз. в шк. – 1961. – № 2. – С. 26-31.
207. Щерба Л. В. О частях речи в русском языке / Л. В. Щерба // Русская речь. Новая серия. – Л., 1928. – Ч. 2. – С. 5-27.
208. Щерба Л. В. О частях речи в русском языке / Л. В. Щерба // Избр. работы по русскому языку. – М. : Учпедгиз, 1957. – 187 с.
209. Щерба Л. В. О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании / Л. В. Щерба // Звегинцев В. А. История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях. – М. : Просвещение, 1965. – Ч. II. – С. 361-372.
210. Юрченко В. Простое предложение в современном русском языке (двусоставное именное, односоставное глагольное, односоставное именное) / Василий Юрченко. – М. : КомКнига, 2005. – 220 с.
211. Ярцева В. Н. Проблема парадигмы в языке аналитического строя / В. Н. Ярцева // Вопр. герм. языкознания. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1961. – С. 225-230.
212. Ярцева В. Н. Контрастивная грамматика / Виктория Николаевна Ярцева. – М. : Наука, 1981. – 111 с.
213. Abramow B. A. Zur Paradigmatik und Syntagmatik der syntaktischen Potenzen / B. A. Abramow // Beiträge zur Valenztheorie. – Halle (Saale) : Universitätsverlag. – 1971. – S. 54-60.
214. Admoni W. G. Sprachtheorie und deutsche Grammatik. Aufsätze aus den Jahren 1949-1975 : [hrsg. von W. Pavlow und O. Reichmann] / Wladimir Grigorjewitsch Admoni. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 2002. – 408 S.
215. Bondzio W. Das Wesen der Valenz und ihre Stellung im Rahmen der Satzstruktur / W. Bondzio // Wiss. Zeitschr. der Humboldt-Universität zu Berlin. Ges.- und sprachwiss. Reihe. – Berlin, 1969. – № 18. – S. 117-124.
216. Bowers J. The syntax of predication / J. Bowers // Linguistic Inquiry. – 1993. – Vol. 24. – N. 3. – P. 591-656.
217. Bresnan J. Lexical-functional syntax / J. Bresnan, J. J. Haggis, G. Davey-

- Smith. – Oxford : Blackwell, 2001. – 588 p.
218. Brinkmann H. Die deutsche Sprache. Gestalt und Leistung / H. Brinkmann. – Düsseldorf : Akademie-Verlag, 1971. – 356 S.
219. Chafe W. L. Meaning and the structure of language / William L. Chafe. – Chicago and London : The University of Chicago Press, 1970. – 360 p.
220. Charitonowa I. J. Theoretische Grammatik der deutschen Sprache / I. J. Charitonowa. – K. : Вища шк., 1976. – 320 S.
221. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax / Noam Chomsky. – Cambridge : The University of Cambridge, 1965. – 365 p.
222. Comrie B. Aspekt An Introduction to Study of Verbal Aspekt and Related Problems / Bernard Comrie. – Cambridge : The University of Cambridge, 1976. – 450 p.
223. Duden : in 12 B. Grammatik. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich : Dudenverlag, 2002. – B. 4. – 1086 S.
224. Engel U. Deutsche Grammatik / Ulrich Engel. – Heidelberg : Julius Groos Verlag, 1996. – 888 S.
225. Engel U. Syntax der deutschen Gegenwartssprache / Ulrich Engel. – Leipzig : VEB Bibliogr. Institut, 1982. – 298 S.
226. Erben J. Deutsche Grammatik. Ein Abriß / Johannes Erben. – München : Hueber, 1980. – 267 S.
227. Erben J. Deutsche Syntax. Eine Einführung / Johannes Erben. – Bern : Verlag Peter Lang AG, 1984. – 128 S.
228. Ernst P. Deutsche Sprachgeschichte / Peter Ernst. – Ulm : Ebner & Spiegel GmbH, 2006. – 254 S.
229. Eroms H. W. Die Satztypen im Deutschen / H. W. Eroms // Germanistisches Jahrbuch GUS “Das Wort”. – M. : ООО “METATEKCT”, 1998. – S. 21-38.
230. Fix U. Zum Verhältnis von Syntax und Semantik in Wortgruppenlexem / U. Fix // Wiss. Zeitschr. der Karl-Marx-Universität. Ges.- und sprachwiss. Reihe. – Leipzig, 1970. – № 2. – S. 483-489.
231. Flämig W. Grammatik des Deutschen : Einführung in Struktur und

- Wirkungszusammenhänge / Walter Flämig. – Berlin : Akademie-Verlag, 1991. – 640 S.
232. Glinz H. Grammatiken in Vergleich : Deutsch – Französisch – Englisch – Latein. Formen – Bedeutungen – Verstehen / Hans Glinz. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1994. – 962 S.
233. Grebe P. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache / Paul Grebe. – Mannheim : Universitätsverlag, 1973. – 700 S.
234. Grübler V. Satzbau und Kompositionselemente im Spätwerk Lion Feuchtwangers / Vera Grübler. – Rudolfstadt : Verlag Rudolfstadt, 1959. – 235 S.
235. Grucza F. Some Remarks on the Comparability of Phonemic Systems / F. Grucza // Kwartalnik neofilologiczny. – 1976. – Zesz. 223. – № 1-2. – S. 134-136.
236. Helbig G. Untersuchungen zur Valenz und Distribution deutscher Verben / G. Helbig // Deutsch als Fremdsprache. – 1966. – № 3. – S. 25-35.
237. Helbig G. Probleme der deutschen Grammatik für Ausländer / Gerhard Helbig. – Leipzig : Akademie Verlag, 1972. – 348 S.
238. Helbig G. Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben / G. Helbig, W. Schenkel. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1969. – 311 S.
239. Helbig G. Zur Valenz verschiedener Wortklassen / G. Helbig // Deutsch als Fremdsprache. – 1976. – № 3. – S. 131-146.
240. Helbig G. Deutsche Grammatik / G. Helbig, J. Buscha. – Leipzig : Enzyklopädie Verlag Leipzig, 1986. – 737 S.
241. Heringer H.-J. Theorie der deutschen Syntax / Hans-Jürgen Heringer. – München : Universitätsverlag, 1973. – 336 S.
242. Hoffmann L. Kommunikationsmittel. Fachsprache / Lothar Hoffmann. – Berlin : Volk und Wissen volkseigener Verlag, 1976. – 340 S.
243. Isačenko A.V. Die russische Sprache der Gegenwart / Alexandr Wassiljewitsch Isačenko. – Halle : VEB Bibliographisches Institut Halle, 1962. –

- T. 1. – 324 S.
244. Jung W. Kleine Grammatik der deutschen Sprache / Werner Jung. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1971. – 518 S.
245. Jung W. Grammatik der deutschen Sprache / Werner Jung. – SPb. : Lan, 1996. – 527 S.
246. Junker K. Zur Valenz beim Adjektiv / K. Junker // WZ der Humboldt-Universität. Ges.- und sprachwiss. Reihe. – Berlin, 1969. – № 2. – S. 290-296.
247. Koopman H. The position of subjects / H. Koopman, D. Sportiche // *Lingua*. – 1991. – Vol. 85. – P. 211–258.
248. Kurze deutsche Grammatik. – Berlin : Volk und Wissen volkseigener Verlag, 1982. – 160 S.
249. Lyons J. Semantics and grammar / John Lyons // *Semantics*. – Cambridge : Cambridge university press. – Vol. 2. – 1979. – P. 373-597.
250. Lyons J. Einführung in die moderne Linguistik / J. Lyons. – Leipzig : Akademie Verlag, 1984. – 765 S. (engl. Ausg. : *Introduction to theoretical linguistics*. – Cambridge, 1968. – 765 p.)
251. Michailow L. M. Zur Paradigmatik der Sätze mit prädikativem Adjektiv im Deutschen / L. M. Michailow // *Deutsch als Fremdsprache*. – 1973. – № 3. – S. 148-152.
252. Moskalskaja O. I. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache / Olga Iwanowna Moskalskaja. – M. : Академия, 2004. – 352 S.
253. Panevova J. Ještě jednou teorie valence – tentikrát na materiálu českých adjektiv primárních / J. Panevova // *Jazykovědné aktuality*. – 1998. – № 35. – S. 63-69.
254. Panevova J. Ještě k teorii valence / J. Panevova // *Slovo a slovesnost*. – 1998. – № 49. – S. 1-14.
255. Polenova G. Herkunft der unpersönlichen Konstruktionen im Deutschen im Lichte typologischer Daten / G. Polenova // *Germanistisches Jahrbuch GUS „Das Wort“*. – Moskau, 2003. – S. 115-121.

256. Regula M. Grundlegung und Grundprobleme der Syntax / Moriz Regula. – Heidelberg : Verlag der Heidelberger Univesität, 1951. – 388 S.
257. Schendels E. Deutsche Grammatik. Morphologie. Syntax. Text / Eugenij Schendels. – M. : ВИСШ. ШК., 1988. – 416 с.
258. Schenkel W. Zur Bedeutungsstruktur deutscher Verben und ihrer Kombinierbarkeit mit Substantiven / Wolfgang Schenkel. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1976. – 80 S.
259. Schmidt W. Logik der Syntax / Wilhelm Schmidt. – Berlin : Volk und Wissen volkseigener Verlag, 1961. – 320 S.
260. Schmidt W. Grundfragen der deutschen Grammatik / Wilhelm Schmidt. – Berlin : Volk und Wissen volkseigener Verlag, 1967. – 160 S.
261. Schulz D. Grammatik der deutschen Sprache / D. Schulz, H. Griesbach. – Ismaning : Ismaning-Verlag, 1992. – 378 S.
262. Sgall P. Teorie valence a její formální zpracování / P. Sgall // Slovo a slovesnost. – 1998. – № 49. – S. 15-29.
263. Sommerfeldt K.-E. Einführung in die Grammatik der deutschen Gegenwartssprache / K.-E. Sommerfeldt, G. Starke. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1992. – 296 S.
264. Sommerfeldt K.-E. Zur Valenz des Adjektivs / K.-E. Sommerfeldt // Deutsch als Fremdsprache. – 1971. – № 2. – S. 113-117.
265. Starke G. Satzmodelle mit prädikativem Adjektiv im Deutschen / G. Starke // Deutsch als Fremdsprache. – 1973. – № 3. – S. 138-146.
266. Steinitz R. Adverbial Syntax / R. Steinitz // Studia Grammatica. – Berlin : Akademie-Verlag, 1969. – B. X. – 368 S.
267. Sussov I. P. Konventionalistisches Konzipieren der Realität sprachlicher Einheiten / I. P. Sussov // Allgemeine Sprachwissenschaft : Methoden sprachwissenschaftlicher Forschung. – Berlin, 1976.– B. III.– S. 243-248.
268. Vendler Z. Linguistics in Philosophy / Zeno Vendler. – Ithaca, New York, 1967. – 656 p.

269. Wällstein-Leisten A. Deutsche Satzstruktur : Grundlagen der syntaktischen Analyse / A.Wällstein-Leisten, A. Heilmann, P. Stefan, S. Wikner. – Tübingen : Stauffenburg-Verlag, 1997. – 135 S.
270. Wegener H. Deutsch kontrastiv. Typologisch vergleichende Untersuchungen zur deutschen Grammatik / Heide Wegener. – Tübingen : Stauffenburg, 1999. – 236 S.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. : Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.
2. Европейская коллекция электронных словарей : МультиЛекс 7 в 1 [электрон. ресурс]. – М. : Медиалингва, 2002. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см. – Системн. требования Pentium-200 MMX, 8 Мб ОЗП, 2-х CD-ROM; Windows 95/98/NT; VGA/SVGA.
3. Етимологічний словник української мови : у 7 т. : [ред. кол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1983.
4. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970-1980.
5. Словники України – інтегрована лексикографічна система [електрон. ресурс] / В. А. Широков, І. В. Шевченко, О. Г. Рабулець, О. М. Костишин, М. М. Пещак. – К. : Український мовно-інформаційний фонд, 2001. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см. – Систем. вимоги : Pentium-200 MMX, 64 Мб ОЗП, 4-х CD-ROM; Windows ME/2000/XP.
6. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache : in 6 Bänden. – Wien; Zürich : Duden, 1977-1979.
7. Deutsch-Russisches Wörterbuch : in 3 Bänden / [begründet von H. H. Bielfeldt]. – Berlin : Akademie-Verlag, 1984-1985.
8. Der kleine Wahrig. Wörterbuch der deutschen Sprache / [herausgegeben und neu bearbeitet von R. Wahrig-Burfeind]. – München : Berstelsmann Lexikon Verlag. – 2007. – 1151 S.
9. Duden : in 12 B. Das Bedeutungswörterbuch. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich : Dudenverlag, 2002. – B. 10. –1103 S.
10. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache: [bearbeitet von Elmar Seebold. 23., erweiterte Auflage] / F. Kluge, E. Seebold. – Berlin-New York : Verlag Walter de Gruyter. – 1995. – 1112 S.
11. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache : in 6 Bänden / [herausgegeben von R. Klappenbach und W. Steinitz]. – Berlin : Akademie-Verlag, 1978-80.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васильченко С. Вибрані твори. – Харків : Ранок, 2005. – 300 с.
2. Вовчок М. Маруся. – Харків : Фоліо, 2006. – 256 с.
3. Вовчок М. Народні оповідання. – К. : Наук. думка, 2001. – 252 с.
4. Головка А. Червона хустина // www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php?id=31
5. Головка Д. Журбина криниця. – К. : Укр. письменник, 2003. – 166 с.
6. Грінченко Б. Поезії. Повісті. Оповідання. – К. : Наук. думка, 2002, 432 с.
7. Гуцало Є. Княжа гора // www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php?id=40
8. Дмитренко М. Михайлик // www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php?id=19
9. Довженко О. Вибрані твори. – К. : Наук. думка, 2004. – 530 с.
10. Драч О. Море // www.lib.proza.com.ua/book/575
11. Загребельний П. Диво. – Харків : Фоліо, 2006. – 640 с.
12. Іваненко О. Марія // www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php?id=45
13. Куліш М. П'єси. – К. : Наук. думка, 2001. – 368 с.
14. Микитенко І. Вуркагани // www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php?id=68
15. Мушкетик Ю. Яса // www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php?id=72
16. Панч П. Повісті. Оповідання. Гуморески. Казки. – К. : Наук. думка, 1985. – 574 с.
17. Собко В. Вибрані твори. – К. : Дніпро, 1982. – 743 с.
18. Стельмах М. Кров людська – не водиця. – К. : Дніпро, 1988. – 301 с.
19. Стефаник В. Твори. – К. : Дніпро, 1984. – 173 с.
20. Тесленко А. Страчене життя // www.lib.proza.com.ua/book/1214
21. Українські приказки, прислів'я й таке інше / [уклад. М. Номис]. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
22. Хижняк Б. Кукіль. – Тернопіль : Кн.-журн. вид-во “Тернопіль”, 2000. – 268 с.
23. Хижняк Б. Перекотиполе. – Тернопіль : Кн.-журн. вид-во “Тернопіль”, 1998. – 220 с.
24. Яновський Ю. Чотири шаблі : Романи. Оповідання. – К. : Дніпро, 1990. – 496 с.

25. Böll H. Und sagte kein einziges Wort. – М. : Айрис Пресс, 2004. – 320 с.
26. Böll H. Wo warst du, Adam? // www.franklang.ru/654
27. Ende M. Die unendliche Geschichte // www.franklang.ru/647
28. Ende M. Der Spiegel im Spiegel // www.franklang.ru/654
29. Feuchtwanger L. Der jüdische Krieg/ www.franklang.ru/654
30. Fontane Th. Effi Brist // www.franklang.ru/647
31. Hesse H. In der alten Sonne. – М. : Юпитер Импэкс, 2003. – 204 с.
32. Hesse H. Der Steppenwolf // www.franklang.ru/647
33. Kästner E. Drei Männer im Schnee. – М. : Антология, 2005. – 192 с.
34. Mann Th. Buddenbrocks // www.franklang.ru/647
35. Mann Th. Der Tod in Venedig und andere Novellen. – М. : Антология, 2005. – 160 с.
36. Remarque E. M. Die Nacht von Lissabon. – М. : Менеджер, 2002. – 336 с.
37. Remarque E. M. Drei Kameraden. – М. : Юпитер Импэкс, 2005. – 376 с.
38. Remarque E. M. Im Westen nichts Neues. – М. : Юпитер Импэкс, 2004. – 216 с.
39. Remarque E. M. Zeit zu leben und Zeit zu sterben. – М. : Юпитер Импэкс, 2004. – 356 с.
40. Storm Th. Novellen. – М. : Айрис Пресс, 2006. – 224 с.
41. Thoma L. Tante Frieda // www.franklang.ru/654
42. Wassermann J. Gaspar Hauser // www.franklang.ru/654
43. Zweig St. Brief einer Unbekannten. – М. : Юпитер Импэкс, 2006. – 236 с.
44. Zweig St. Buchmendel // www.franklang.ru/647